

A PÁLYAKEZDŐK MUNKANÉLKÜLISÉGE MAGYARORSZÁGON 1990—1992-BEN*

DR. FÓTI JÁNOS—ILLÉS SÁNDOR

Dolgozatunkban a magyarországi ifjúsági munkanélküliség problémakörén belül sajátos témával, „az első ízben elhelyezkedni kívánók” (vagy másképpen fogalmazva „a pályakezdő munkanélküliek”) munkahelyszerzési esélyeivel foglalkozunk. E probléma tárgyalása során nem térhetünk ki sem a pályakezdő munkanélküliek nemek szerinti összetételének bemutatása, sem a témánkat befolyásoló különböző típusú események egybeesésének megemlítése elől. Arra a kérdésre keressük a választ: vajon melyik iskolatípus „predesztinálja” a munkaerőpiacra kikerülő végzőseit leginkább a munkanélkülivé válásra?

E kérdés megválaszolása többféle megközelítésben lehetséges. Az alábbiakban egyrészt az Országos Munkaügyi Központ (OMK), másrészt a Központi Statisztikai Hivatal (KSH), információira támaszkodva teszünk kísérletet a válaszadásra és néhány következtetés levonására. E két egymástól független intézmény más célból, részben eltérő fogalmakkal, módszerekkel és nem azonos sokaságra vonatkozóan végzi adatgyűjtését.

Az OMK alapvető célja a munkanélküliség kezelésére szolgáló aktív és passzív eszközrendszerek, közöttük a munkanélkülijáradék-rendszer működtetése és a munkaközvetítés, a KSH célja pedig főként a munkanélküliek lehető legteljesebb körének feltárása és a nemzetközi összehasonlíthatóság biztosítása.

A két szervezet eltérő szóhasználata mögött lényeges tartalombeli különbségek húzódnak meg. „Az első ízben elhelyezkedni kívánók” — a KSH definíciója szerint — azok, akik tanulmányaik befejezése után még nem folytattak aktív kereső tevékenységet, de szándékukban áll elhelyezkedni vagy vállalkozást létesíteni, és ennek érdekében megfelelő lépéseket is tettek.

Témánk szempontjából lényeges, hogy a KSH definíciója a tanulmányaik befejezése utáni első munkaviszonyba lépés szándékának kritériumát tartalmazza, és bármely iskolatípust végzettek szerepelhetnek benne.

Az OMK 1991-ben kialakított definíciója „a regisztrált munkanélküli pályakezdőkről” — a törvényi szabályozásnak megfelelően — 1992-ben részben megváltozott.

* Az Európai Gazdaságdemográfiai Társaság (European Society of Population Economics — ESPE) 1993. június 3. és 6. között, Budapesten rendezett konferenciáján, „A gazdaságdemográfia kérdései” szekció ülésén elhangzott előadás kissé módosított változata.

Eltörölték az első munkába lépés szándékának kritériumát. Két évről másfél évre csökkentették azt az időtartamot, ameddig a tanulmányait befejező fiatal az összesen 6 hónapnyi segélyjogosultságát akár többszöri megszakítással is igénybe veheti. Hatályban maradt viszont az a korábbi szabály, amely kizárja a segélyezett közből az általános iskola 8 osztályát, és az annál kevesebbet végzeteket. Ennek egyenes következménye, hogy a 8 osztályt vagy az annál kevesebbet végzetek általában nem regisztráltatják magukat, hiszen segélyre nincs esélyük.

Az OMK a regisztrált munkanélküliekre vonatkozó adatait a megyei munkaügyi központok és kirendeltségeik aktuális nyilvántartásaiból nyeri, és havonta közzéteszi. A KSH pedig a reprezentatív lakossági adatfelvételi rendszer (ELAR) keretében az ún. munkaerő-felvételből nyeri adatait, és a főbb eredményeket negyedévenként publikálja.¹

„Az első ízben elhelyezkedni kívánókat” az 1990. évi népszámlálás mérte fel teljeskörűen, és közölte adataikat befejezett iskolai végzettség szerinti bontásban. Első megközelítésben mi is a népszámlálás végleges adataihoz nyúlunk vissza mint legkorábbi teljesnek tekinthető forráshoz. Ezen adatokat (mint számlálót) viszonyítjuk két év ifjúsági munkaerőforrásának megfelelő adataihoz (mint nevezőhöz),² és az ily módon képzett arányszámokat mutatjuk be az első táblában. (Például 1990. január 1-jén 415 fő felsőfokon végzett, első ízben elhelyezkedni kívánó munkanélkülit írtak össze; 1988-ban és 1989-ben a felsőfokú tanintézetekből 30 600 fő lépett be a magyar munkaerőpiacra, így $(415 : 30\,600) \cdot 100 = 1,36$, ami azt jelenti, hogy két év viszonylatában 100 fő felsőfokot végzett munkaerőpiacra belépő, első ízben elhelyezkedni kívánóból átlagosan 1,36 nem tudta első munkahelyét megszerezni 1990. január 1-jéig.)

1. tábla

Az első ízben elhelyezkedni kívánók aránya legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint

Iskolai végzettség	Férfi	Nő	Együtt
	1990. január 1-jén (százalék)		
Felsőfokú intézetben végzett	1,68	1,05	1,36
Érettségi bizonyítványt szerzett	6,29	3,15	4,32
Szaktudás vizsgát tett	1,77	1,46	1,67
Szakiskolát végzett	—	2,18	2,18
8 általánost végzett	9,89	9,35	9,62
8 általánosnál kevesebbet végzett	11,47	7,56	9,58
Összesen	4,95	4,19	4,57

Megjegyzés. Az arányszám az azonos végzettségű első ízben elhelyezkedni kívánók 1990. évi számának, valamint az 1988. és 1989. évi ifjúsági munkaerőforrás összegének egybevetéséből származik.

¹ Csaba Erika: A munkanélküliség mérésének statisztikai módszerei Magyarországon. *Statisztikai Szemle*. 1992. évi 4—5. sz. 349—364. old. valamint Cs(aba) E(rika): A kétféle munkanélküliségi statisztika módszertani és fogalmi eltérései. *Statisztikai Szemle*. 1992. évi 10. sz. 874—876. old.

² Az „első ízben elhelyezkedni kívánók” számát azért viszonyítjuk egységesen két év ifjúsági munkaerőforrásának összegéhez, mert a pályakezdők között nagy valószínűséggel nem csak egy tanév végzőseit találhatjuk meg. Két évnél hosszabb idő számításba vétele ugyanakkor nem látszik indokoltnak, mert ez az a kritikus felső határ, amelyen túl már egyértelműen tartós munkanélküliségről vagy az ún. „reményt vesztett” kategóriáról beszélhetünk.

Bár 1990. január 1-jén a tömeges munkanélküliség kialakulásának még csak a kezdeti fázisa figyelhető meg, az adatokból levonható az a nemzetközi tapasztalatoknak is megfelelő következtetés, hogy az iskolázottsági szint növekedésével csökken a munkanélkülivé válás esélye. Kivételes problémát jelent a gimnáziumot végzettek helyzete, amire a későbbiekben még visszatérünk.

A KSH 1992-ben kezdte meg a negyedévenként publikált munkaerő-felvételét. A 2. táblában bemutatott, a fentebb ismertetett módszerrel kiszámított mutatók számlái a munkaerő-felvétel eredményeiből származnak, a nevezők pedig két év ifjúsági munkaerőforrásának összegei.³

2. tábla

Az első ízben elhelyezkedni kívánók aránya legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint

Iskolai végzettség	Az 1992. év				Az 1993. év
	első	második	harmadik	negyedik	első
	negyedévében (százalék)				
Felsőfokú intézetben végzett	4,53	4,23	3,24	4,71	2,05
Gimnáziumot végzett	27,36	21,39	18,15	16,22	18,83
Szakközépiskolát vagy technikumot végzett	6,11	4,15	9,87	7,59	11,14
Szaktanácsadót vizsgát tett	7,10	6,35	12,75	10,90	12,95
Szaktanácsadót végzett	4,40	6,59	13,33	8,57	14,05
8 általánost végzett	14,86	15,96	23,56	17,28	12,98
8 általánostnál kevesebbet végzett	4,07	4,52	5,80	4,46	1,40
<i>Összesen</i>	<i>9,96</i>	<i>9,38</i>	<i>13,75</i>	<i>11,11</i>	<i>11,31</i>

Megjegyzés. Az arányszám az azonos végzettségű első ízben elhelyezkedni kívánók, valamint 1992. első és második negyedévében az 1990. és 1991. évi; 1992. harmadik negyedévtől az 1991. és 1992. évi ifjúsági munkaerőforrás összegének egybevetéséből származik.

A munkaerő-felvétel eredményei szintén azt bizonyítják, hogy a magasabb iskolázottsági szint és a szakképzettség megszerzése relatív értelemben enyhíti a munkanélküliség veszélyét, de teljes és abszolút védettségre nem lehet számítani. (A 2. tábla értékelésekor természetesen célszerű figyelembe venni a mintanagyságból eredő hibalehetőséget.)

A második forráscsoportból származó adatok — a törvényi szabályozásnak megfelelően — csak 1991. június elsejétől állnak rendelkezésünkre. Először „a munkanélküli-ellátásban részesülő (tehát munkanélküli-segélyt kapó) pályakezdők” adatait viszonyítjuk a megfelelő ifjúsági munkaerőforráshoz (lásd a 3. tábla *A*) részét), másodszer pedig „a regisztrált munkanélküli pályakezdők” csoportját vizsgáljuk (lásd a 3. tábla *B*) részét) ugyanilyen módszerrel. Nyilvánvaló, hogy a második esetben szélesebb körrel lesz szó.

A tábla és az 1. ábra is jelzik, hogy a munkaerőpiacra kilépő pályakezdők helyzete fokozatosan romlik.

³ Az arányszámok értékeléséhez meg kell jegyezni, hogy ha egyenként kivonjuk azokat százból, akkor „a már legalább egyszer elhelyezkedett pályakezdők” arányát kapjuk meg, eltekintve az iskolavégzés után azonnal háztartásbelivé válóknak, a munkavégzésre képtelen fogyatékosok, a halálozások és a nemzetközi vándorlások hatásától. (Az 1. és a 2. táblában található arányszámokat lényegében kohorsz-hatástól független valószínűségeknek tekinthetjük.)

A munkanélküli pályakezdek aránya (százalék) legmagasabb

Iskolai végzettség	1991.									
	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	I.	II.	III.
<i>A) A munkanélküli-ellátásban</i>										
Felsőfokú intézetben végzett	.	.	.	0,40	1,12	1,83	2,32	1,78	1,71	1,62
Gimnáziumot végzett	.	.	.	3,75	10,10	16,90	22,93	20,74	21,49	21,23
Technikumot végzett	.	.	.	0,86	4,07	6,08	7,82	6,29	6,33	6,19
Szakközépiskolát végzett	.	.	.	1,40	5,37	7,84	9,56	7,71	7,92	7,78
Szakiskolát végzett	.	.	.	0,93	4,57	6,78	8,40	8,12	8,43	8,34
Szaktanácsvizsgát tett	.	.	.	0,80	4,56	7,41	9,04	8,69	9,23	9,50
Együtt	.	.	.	1,12	4,66	7,42	9,31	8,46	8,84	8,89
<i>A munkanélküli-ellátásban</i>										
Felsőfokú intézetben végzett	.	.	.	0,45	1,26	2,13	2,79	2,22	2,10	2,06
Gimnáziumot végzett	.	.	.	4,60	8,54	14,54	21,12	19,12	20,40	20,81
Technikumot végzett	.	.	.	0,70	3,51	5,39	7,24	5,90	5,98	5,93
Szakközépiskolát végzett	.	.	.	2,89	8,35	12,11	15,16	12,55	13,76	14,07
Szakiskolát végzett	.	.	.	0,14	1,64	2,79	3,86	3,79	4,21	4,36
Szaktanácsvizsgát tett	.	.	.	0,92	5,22	8,33	10,11	9,63	10,25	10,64
Együtt	.	.	.	1,19	4,90	7,76	9,73	8,91	9,46	9,74
<i>A munkanélküli-ellátásban</i>										
Felsőfokú intézetben végzett	.	.	.	0,35	0,97	1,52	1,83	1,31	1,30	1,16
Gimnáziumot végzett	.	.	.	3,41	10,72	17,83	23,64	21,38	21,92	21,40
Technikumot végzett	.	.	.	1,50	6,30	8,85	10,15	7,85	7,75	7,25
Szakközépiskolát végzett	.	.	.	0,81	4,21	6,16	7,35	5,81	5,63	5,31
Szakiskolát végzett	.	.	.	1,08	5,10	7,51	9,22	8,91	9,19	9,06
Szaktanácsvizsgát tett	.	.	.	0,57	3,37	5,74	7,09	6,98	7,39	7,42
Együtt	.	.	.	1,05	4,41	7,06	8,85	7,97	8,17	7,98
<i>B) A regisztrált munkanélküli</i>										
Felsőfokú intézetben végzett	3,20	2,56	4,37	5,08	4,96	4,48	4,24	3,36	3,17	3,06
Gimnáziumot végzett	26,21	14,90	27,58	34,01	35,66	35,07	35,21	29,70	30,00	30,05
Technikumot végzett	12,80	8,75	12,42	14,18	13,18	12,28	12,76	11,45	11,71	11,67
Szakközépiskolát végzett	12,96	9,65	14,49	15,80	15,51	15,04	14,87	12,62	12,90	12,68
Szakiskolát végzett	7,56	6,76	9,42	10,97	11,32	11,53	11,55	10,68	11,27	11,24
Szaktanácsvizsgát tett	11,25	7,70	11,16	12,36	12,50	12,87	13,34	13,06	13,91	14,00
Együtt	11,61	7,92	12,20	13,87	13,99	13,94	14,14	12,88	13,38	13,38

* Az adatok a tárgyév előtti hónap 20. napjától a tárgyév 20. napjáig terjedő időszakra vonatkoznak.

** Az azonos végzettségű munkanélküli pályakezdek számának, valamint 1991. IX. havától 1992. IX. haváig az 1990.

*** Az azonos végzettségű pályakezdek számának, valamint 1991. VI. havától 1992. VII. haváig az 1990. és 1991. évi, és 1991. évi; 1992. X. havától pedig az 1991. évi és 1992. évi ifjúsági munkaerőforrás megfelelő összegének hányadosa. 1992. VII. havától pedig az 1992. évi ifjúsági munkaerőforrás megfelelő összegének hányadosa.

Amennyiben az eddig tapasztalt alaptendencia és a törvényi szabályozás nem változik meg, akkor átlagosan egy teljes tanévnek megfelelő létszámú munkára várakozó létszám alakul ki. A megfigyelés kezdete óta eltelt idő rövidsége miatt a szezonális ingadozásokról még nehéz véleményt alkotni. Úgy tűnik azonban, hogy

3. tábla

befejezett iskolai végzettség szerint

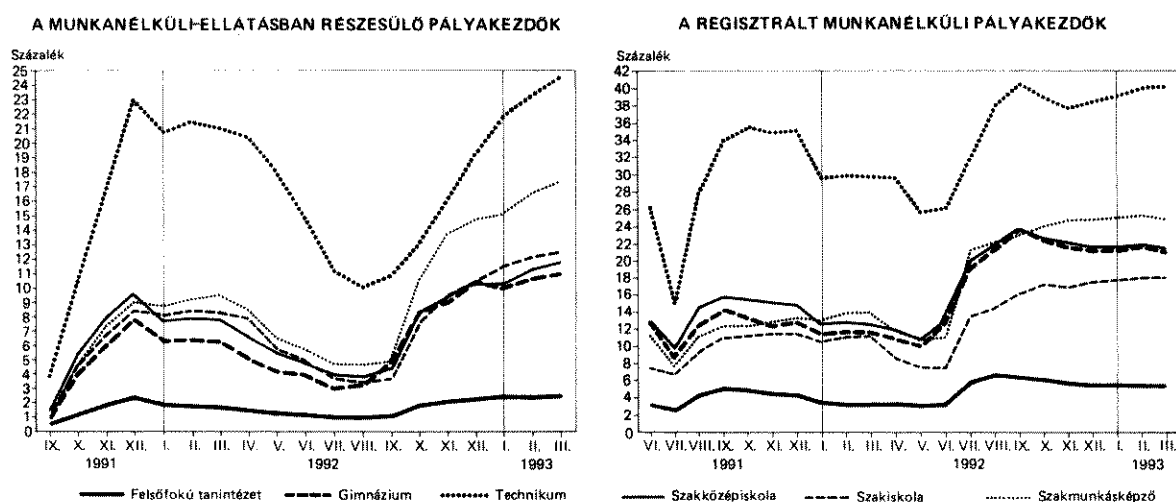
1992.*									1993.*		
IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	I.	II.	III.
részeseülők összesen**											
1,44	1,23	1,07	0,92	0,95	0,94	1,72	2,06	2,17	2,31	2,34	2,34
20,58	18,24	15,03	11,32	10,02	10,77	12,86	16,05	19,24	21,75	23,22	24,53
5,02	4,10	3,86	2,95	3,17	4,70	8,32	9,01	10,48	9,95	10,54	10,93
6,54	5,40	4,79	3,91	3,72	4,39	8,12	9,34	10,22	10,25	11,25	11,82
7,92	5,71	4,96	3,68	3,40	3,65	7,45	9,47	10,46	11,57	12,18	12,48
8,56	6,45	5,77	4,77	4,59	4,79	10,60	13,76	14,81	15,16	16,54	17,40
8,06	6,45	5,63	4,52	4,27	4,63	8,94	11,19	12,33	12,82	13,88	14,57
részeseülők férfiak**											
1,74	1,50	1,29	1,05	1,07	1,11	2,10	2,61	2,81	3,02	3,21	3,29
20,25	20,02	17,81	13,35	12,23	12,82	10,72	14,13	17,87	20,60	22,60	24,37
4,83	4,16	4,04	2,99	3,20	4,91	7,80	8,82	10,62	9,80	10,71	10,96
10,72	9,68	9,31	7,41	7,41	8,47	10,22	12,47	14,64	13,91	15,98	17,22
4,21	3,57	3,71	3,36	3,86	5,00	8,81	11,25	12,06	13,31	14,06	14,56
9,24	6,94	6,02	4,90	4,79	4,96	11,47	15,28	16,56	16,76	18,56	19,74
8,41	6,71	6,03	4,82	4,72	5,09	9,74	12,68	14,11	14,30	15,82	16,86
részeseülők nők**											
1,12	0,94	0,84	0,78	0,81	0,76	1,42	1,47	1,55	1,61	1,49	1,41
20,71	17,53	13,94	10,51	9,15	9,88	13,78	16,88	19,82	22,24	23,49	24,60
5,80	3,85	3,15	2,80	3,05	3,85	10,33	9,75	9,92	10,54	11,29	10,83
4,89	3,71	3,02	2,53	2,28	2,79	6,94	7,58	7,73	8,19	8,58	8,77
8,60	6,10	5,18	3,74	3,31	3,40	7,20	9,15	10,17	11,26	11,84	12,10
7,30	5,89	5,32	4,53	4,20	4,47	8,99	10,93	11,56	12,18	12,78	13,04
7,67	6,17	5,20	4,19	3,80	4,14	8,01	9,52	10,34	11,16	11,71	12,02
pályakezdők***											
3,24	3,02	3,20	5,88	6,75	6,41	6,16	5,69	5,51	5,55	5,51	5,39
29,75	25,61	26,34	30,96	38,41	40,82	39,37	37,90	38,67	39,36	40,33	40,47
10,92	10,05	12,80	19,32	21,46	23,61	22,44	21,68	21,31	21,69	21,74	21,14
11,88	10,93	12,96	20,12	22,41	22,96	22,36	22,19	21,61	21,66	21,99	21,59
8,70	7,66	7,56	13,59	14,49	16,23	17,31	16,95	17,59	17,82	18,12	18,08
12,03	10,81	11,25	21,32	22,24	22,97	24,03	24,83	24,98	25,30	25,45	25,09
12,12	10,85	11,61	19,54	21,45	22,29	22,51	22,60	22,63	22,91	23,14	22,88

bizonyos iskolatípusokból — főleg a gimnáziumokból — kilépők esetében leginkább az őszi hónapokban gyorsul fel a munkanélküliségi ráta növekedése. Ennek oka abban kereshető, hogy a tanév befejezése után, megfelelő idő elteltével, a III. negyedév végén vagy a IV. negyedév elején válnak jogosulttá a pályakezdők a segélyre. A felsőfokú oktatási intézményekbe jelentkezett, de felvételt nem nyert fiatalok is rendszerint az őszi időszakban kezdenek intenzívebben állást keresni.

Továbbra is igaz, hogy minél alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezik a pályakezdő, annál nagyobb az esélye a munkanélkülivé válásra. Érdekes új jelenség,

hogy 1992 júniusától egyre növekszik a szakmunkás bizonyítványt szerettek aránya a regisztrált pályakezdő munkanélküliek körében, ami az egyszakmás — a nagyüzemek speciális igényeit kielégíteni kívánó — szakmunkásképzés pozíciójának látványos romlását mutatja.

1. ábra. A munkanélküli-ellátásban részesülő és a regisztrált munkanélküli pályakezdők a legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint

A munkanélküli pályakezdők aránya a vizsgált időszakban kivétel nélkül a gimnáziumot végzetek között volt a legmagasabb. Véleményünk szerint e magas arány elsődleges oka az, hogy a gimnazisták nem jutnak be megfelelő számban a felsőfokú tanintézetekbe az újabban felemelt, de relatíve még mindig alacsony felvételi keretszámok miatt. Tehát nem lehet számon kérni a gimnáziumoktól, hogy miért képeznek nagy valószínűséggel munkanélkülivé válókat, hiszen a gimnáziumok alapvető rendeltetésüknél fogva nem közvetlenül a munkaerőpiacra „termelnek” munkaerőt, hanem elsődleges funkciójuk a felsőfokra felkészítés.

A felsőfokot végzetek között a legkisebb a munkanélküliek aránya. Ebből helytelen lenne azt a következtetést levonni, hogy minden érettségizett pályakezdő munkanélkülit az egyetemekre kell beiratni. Valószínűleg a munkaerőpiac ezen területe is telítődni fog, de bátran állíthatjuk, hogy az érettségizett munkanélküli pályakezdők (és közöttük is elsősorban a gimnáziumot végzetek) munkanélküliségére legjobb gyógyír a felsőfokú oktatás józan mérlegelésen alapuló és a minőségi igényeket is kellően előtérbe helyező mennyiségi kiterjesztés lenne, az éppen a kapuk előtt álló nagy létszámú generáció minden bizonnyal legértékesebb tagjainak érdekében.

A felsőfokú tanulmányokat végzetek elhelyezkedési esélyeit jelentősen növelheti az a tényező, hogy az 1990-es években mennek nyugdíjba az ötvenes évek elejének nagy létszámú egyetemi évfolyamaiba tartozók.⁴ Talán nem megalapozatlan az a remény sem, hogy a 3—6 éves időtávon értékes szaktudást szerző fiatalok már az átmenet legsúlyosabb szakaszát követően — optimális esetben a jelenlegi recesszió utáni gazdasági kibontakozás, kezdődő fellendülés periódusában — állhatnak majd munkába.

⁴ Ladányi Andor: A felsőoktatás mennyiségi fejlesztésének néhány kérdéséről. *Megjelent: Felsőoktatási kutatások*, 1981—85. Oktatókutató Intézet, Budapest, 1986. 41—67. old.

Látható tehát, hogy nincs olyan iskolatípus, mely munkanélküliségre „predestinálná” végzőseit, ámbar a különböző iskolatípusokban végzettek erősen eltérő esélyekkel indulnak a munkahelyszerzési versenyben.

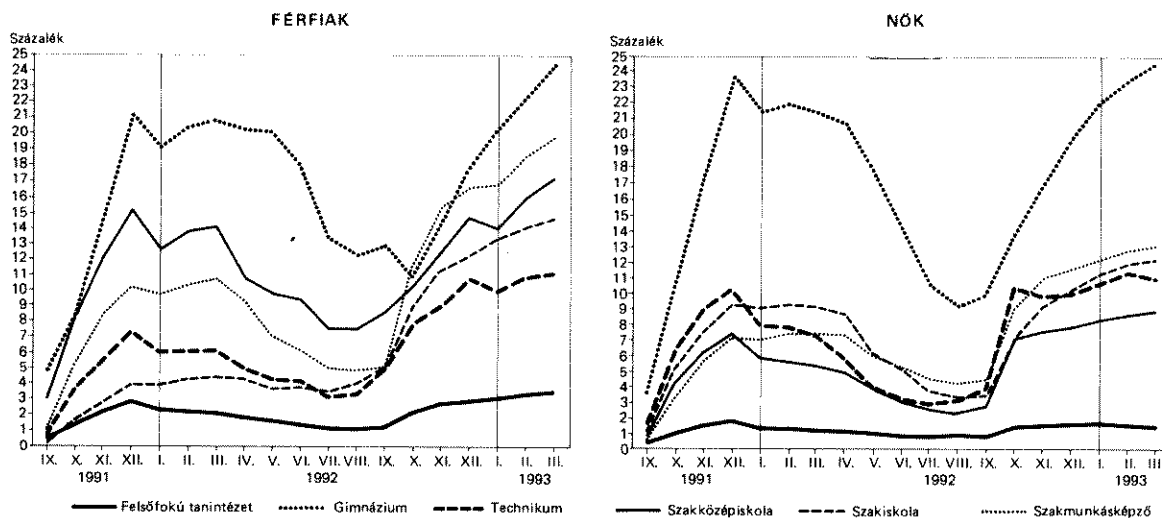
Egyik korábbi, az 1990-es népszámlálás adatain alapuló dolgozatunkban⁵ utaltunk arra, hogy ha a nőknek az összes munkanélkülieken belüli aránya kedvezőbb marad, akkor ez a tény a magyarországi munkanélküliség egyik demográfiai sajátossága lesz.⁶

A nők munkanélkülieken belüli aránya 40 százalék körül állandósult; ennek magyarázatára a magyar szakirodalomban történtek kísérletek.⁷ Mi nem vállalkozunk beható taglalására, csupán néhány hipotézist sorolunk fel:

1. legelterjedtebb magyarázó tényező a gyēs és a gyed rendszere, amely időtartam alatt a nők munkaerőpiaci védettséget élveznek;
2. a munkáltatók — az utazási hozzájárulások lefaragása miatt — szinte legelőször az ingázóktól váltak meg, és az ingázók között a nők aránya lényegesen alacsonyabb;
3. főként a nagyrészt férfiakat foglalkoztató gazdasági ágakban történtek nagymértékű leépítések.

Érdekes jelenség, hogy a pályakezdő munkanélküliek körében is az országos megoszlást találjuk, noha a felsorolt magyarázó tényezők rájuk csak részben terjednek ki. A pályakezdők körülbelül 40 százaléka nő, és 60 százaléka férfi.

2. ábra. A munkanélküli ellátásban részesülő férfi és női pályakezdők aránya a legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint

Az átlag mögött változatos struktúra húzódik meg: a gimnáziumot, technikumot és szakiskolát végzett lányoknak nagyobb az esélyük a munkanélkülivé válásra, mint a hasonló végzettségű pályakezdő fiúknak; a felsőfokú tanintézetet, szakközépiskolát, szakmunkásképzőt végzett lányoknak pedig kisebb.

A magyar népesedés egyik sajátossága az élvészületések számának nagymértékű hullámzása. A legutóbbi hullámhegy az 1974 és 1978 között születettekből tevődik össze, akiknek nagy része éppen most jár középiskolába. A nagy létszámú születési évjáratok miatti tovagyűrűző hatásokat és ezek várható következményeit a statisztikai

⁵ Fóti János—Illés Sándor: A munkanélküliség demográfiai vonatkozásai. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései. 43. Budapest. 1992/2. 24 old.

⁶ Meg kell jegyezni, hogy ez a nemzetközi gyakorlatban sem ismeretlen jelenség, melyet az Egyesült Királyság és Írország példája is bizonyít. Lásd: Lenotti Sándorné dr.: A foglalkoztatottság és a munkanélküliség nemzetközi összehasonlítása. *Statisztikai Szemle*. 1990. évi 1. sz. 29—43. old.

⁷ Frey Mária: Nők a munkaerőpiacon. *Társadalmi Szemle*. 1993. évi 3. sz. 26—36. old.

kusok és demográfusok időben előre jelezték, tehát utaltak a gyermekgondozási és oktatási intézményekben várható zsúfoltságra és a pályakezdés nehézségeire.⁸ E tény elterjedt a köztudatban, és hatással volt a különböző szférák döntéshozóira is. Nem volt előrelátható viszont a politikai rendszerváltás és az ezzel együtt járó gazdasági szerkezetváltozás. E változások stagnáló, sőt recesszióba hajló világgazdasági környezetben zajlanak, ami egy olyan kis területű, gazdaságilag nyitott, külpiacokra orientált országot, mint Magyarország, igen érzékenyen érint.

Az 1974 és 1978 között született nagy létszámú, zömében még pályakezdés előtt álló generáció elhelyezkedése nyugodt gazdasági körülmények között sem lenne zökkenőmentes, a mai hosszan elnyúló válsághelyzetben azonban kritikussá válhat. Jelenleg tehát legalább három, egymástól túlnyomórészt független eredetű tényező (nagy létszámú generáció pályakezdése, belső gazdasági válság, világgazdasági recesszió) véletlenszerű időbeni egybeeséséről van szó, amelyek egymás negatív hatásait, következményeit kölcsönösen erősíthetik.

A nagy létszámú generáció tagjai már megjelentek a munkanélküliek között. Elhelyezkedési gondjainak megoldásában nyilvánvalóan az államnak, az önkormányzatoknak és a társadalom egészének részt kell vállalnia. A segélyezés és általában az ún. „passzív eszközök” mindenképpen csak átmeneti megoldások lehetnek. Mindenekelőtt a szakképzést, a munkahelyteremtő beruházások megsegítését stb. kell szorgalmazni. Az igazi eredmény — mint jeleztük — a gazdasági-műszaki fejlődéstől, a beruházási tevékenység megélénkülésétől várható. Mindenképpen számítani kell e generáció belső energiáira is, melyek segítségével a következő években munkába lépő nemzedék — megfelelő társadalmi és gazdasági feltételek között — meg fogja találni az új kihívásokra adandó adekvát válaszokat.⁹

IRODALOM

- Almási Miklós*: A fejlődés csapdái (Miért nő a munkanélküliség?) *Világosság*. 1993. évi 3. sz. 3—9. old.
 Alkalmazkodás a munkanélküliséghez. Szerk.: *Bánfalvy Csaba* és *Laki László*. MTA Politikai Tudományok Intézete. Budapest. 1992. 234 old.
Csákó Mihály—Benyó Béla: Szakképzés és demográfia. *Educatio*. 1993. Tavasz. 40—51. old.
Fóti János—Illés Sándor: A nagy létszámú generáció pályakezdésének problémái. *Demográfia*. 1992. évi 3—4. sz. 419—427. old.
Laki László: Ifjúsági munkanélküliség. MTA Politikai Tudományok Intézete. Budapest. 1993. 140 old.
Olajos Árpád—Somogyi Miklós: Az ifjúsági munkaerőforrás 1969. január 1-én. *Statisztikai Szemle*. 1971. évi 2. sz. 115—134. old.
Surányi Bálint: Demográfia és közoktatás a 90-es években. *Új Pedagógiai Szemle*. 1993. évi 2. sz. 23—36. old.
Tímár János: A magyar felsőoktatás fejlesztése. *Közgazdasági Szemle*. 1992. évi 9. sz. 824—836. old.
Tímár János: Munkanélküliség — foglalkoztatáspolitikai — gazdaságpolitika. *Társadalmi Szemle*. 1992. évi 10. sz. 24—34. old.
Türei Sándor: A piacgazdaság kialakításának hatása a foglalkoztatottságra és ennek hosszú távú kilátásai. *Közgazdasági Szemle*. 1992. évi 12. sz. 1154—1174. old.
Valkovics Emil: A demográfiai elemzés elvei és módszerei. (Kézirat.)

TÁRGYSZÓ: Munkanélküliség. Ifjúság.

⁸ *Salamon Lajos*: A születésszám-hullámzások és a munkaerőhelyzet. *Statisztikai Szemle*. 1978. évi 6. sz. 576—579. old.; *Szabady Egon*: A demográfiai tényezők hatása az iskolarendszere és a munkaerőhelyzetre, 1950—2000. *Demográfia*. 1979. évi 2—3. sz. 179—196. old.; *Hablicsek László*: Az oktatás demográfiai feltételeinek várható alakulása különös tekintettel a felsőoktatásra, 1990—2000. (Kézirat.)

⁹ *Gerken Gerd*: A 2000. év trendjei. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1993. 495 old.

РЕЗЮМЕ

В рамках проблематики отечественной безработицы среди молодежи авторы останавливаются на частной теме шансов поступления на работу „лиц, желающих впервые получить работу”, другими словами „безработных с момента начала трудового стажа”. В ходе рассмотрения темы, после выяснения некоторых понятий, останавливаются на составе упомянутой возрастной группы по полам и подвергают анализу воздействию некоторых событий, влияющих на настоящее положение.

В качестве итога своих выводов устанавливают:

1. Нет такого типа школы, который бы априори обрекал своих выпускников на безработицу, но шансы на избежание безработицы являются большими у лиц, имеющих более высокий уровень образования.

2. Одна из особенностей венгерской безработицы, что среди безработных доля женщин является меньшей, действительна и в отношении возрастной группы начинающих трудовую деятельность.

3. В настоящее время по крайней мере три в основном не зависящих друг от друга (не находящихся в причинной связи) факторов; вступление многочисленных поколений на трудовое поприще, преобразование структуры отечественной экономики и спад в мировой экономике случайно совпали во времени и их усиливающие друг друга негативные воздействия в свою очередь ухудшают шансы начинающих трудовую деятельность найти работу.

4. Смягчение отрицательных воздействий упомянутых совпадений вызывает необходимость в правительственном вмешательстве.

SUMMARY

Within the problem of youth unemployment in Hungary the authors deal with a special topic: the chances for finding a job of those looking for job for the first time. Having clarified some concepts they enlarge upon the structure of the above mentioned population group by sex, and analyse the effect of some events influencing the situation.

Summing up their conclusions the authors point out:

1. There is no type of school that would “predestinate” its graduates to become unemployed, however, the higher educational attainment a person possesses the lower his chance is to be unemployed.

2. The Hungarian characteristic feature of unemployment, i.e. that is that the proportion of females among unemployed is lower than that of males, applies also to those who look for job for the first time.

3. The prospects of job seekers for the first time are further deteriorated now by at least three mostly independent (and not causal) factors: the high number of the job seekers' generations, economic restructuring in the country, and depression in the world economy, which accidentally coincide and enhance the adverse effect of each other.

4. Lessening the adverse effects of the above coincidence necessitates government intervention.

HÁZASODÁSI SZOKÁSOK FINNORSZÁGBAN ÉS MAGYARORSZÁGON*

CSERNÁK JÓZSEFNÉ DR.

Ez a tanulmány a házassági szokások statisztikailag megragadható két fontos elemével, a házasságkötési korról és a házassági arányokkal foglalkozik, azzal a céllal, hogy Finnország és Magyarország példáján keresztül képet adjon arról a legújabb korszakról, amikor Európa-szerte a házasságkötések késleltetésére és megritkulására vezető gyökeres átalakulás kezdődött a házassági viszonyokban. Az összehasonlítást különösen érdekessé teszi az a tény, hogy Finnország Európának ahhoz a régiójához tartozik, ahol már erőteljesen megmutatkoznak az új házassági szokások körvonalai, míg Magyarország azon kelet-európai országok reprezentánsa, ahol egy hasonló változás jelei csak most formálódnak. A vizsgálatról elsősorban azt vártam, hogy bepillantást enged e változások mechanizmusába, kedvező esetben talán háttérbe is, és közvetve hozzájárul a magyar trendek jobb megértéséhez.

HÁZASODÁSI SZOKÁSOK EURÓPÁBAN

A magyar származású angol demográfusnak, *J. Hajnalnak* köszönhető az a felismerés, hogy a különböző társadalmakban a házasságkötések kor szerinti alakulásának jól meghatározható sémái, „mintái” vannak, a társadalmakat házasságkötésszokásrendszerük is megkülönbözteti egymástól. Hajnal század eleji adatokra támaszkodva kimutatta, hogy az átlagos házasságkötési életkor és az ötvenéves korukig hajadon állapotban maradó nők aránya alapján Európa — körülbelül a Trieszt és Szentpétervár között húzható képzeletbeli vonal mentén — két jól elhatárolható részre osztható. E vonaltól nyugatra, elsősorban Északnyugat-Európában a nők későn házasodtak (25 éven felüli átlagos életkorban), és jelentős részük (10-25 százalékuk) véglegesen hajadon maradt. Hajnal véleménye szerint ez a minta nemcsak abban volt sajátos, hogy a világnak csak ebben az egyetlen régiójában fordult elő, hanem abban is, hogy élesen különbözött a Trieszt—Szentpétervár vonaltól keletre fekvő régió házassági szokásaitól, ahol a nők házasságkötési kora alacsony (20 év körüli) volt, és csupán

* A vizsgálat a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetben készült. A tanulmány alapját képező kutatás 1988-ban — a finn Művelődésügyi Minisztérium által támogatott finnországi ösztöndíjas tanulmányút keretében — a Helsinkiben működő Finn Népeségi és Családjóléti Szövetség (Väestöliitto) Népeségkutató Intézetében kezdődött. A kutatást jelenleg az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) támogatja. (Nyilvántartási szám: T 4574.)

elenyésző hányaduk (alig 3-4 százalékuk) maradt véglegesen hajadon. Hajnal a késői házassággal és a magas végleges hajadon arányokkal jellemezhető mintát „nyugat-európai”-nak, illetve röviden egyszerűen „európai”-nak nevezte, és megkülönböztette a házasságkötések ún. „kelet-európai”, korai házassággal és alacsony végleges hajadon arányokkal járó típusától. Véleménye szerint ez utóbbi mintegy közbülső helyet foglalt el az „európai” és a világ más részein érvényesülő, még korábbi és még univerzálisabb házassággal járó „nem európai” házassági minták között. [12]

A század elején a késői házasság a véglegesen hajadon állapotban maradók magas arányával társult Belgiumban, Írországon, Norvégiában, Portugáliában, Svájcban és Svédországban, ahol a nők körülbelül egyötöde vagy még nagyobb hányada még ötven éves koráig sem kötött házasságot. Késői házasság és 13-17 százalékos végleges hajadon arány jellemezte Ausztriát, Dániát, Finnországot, Hollandiát és Nagy-Britanniát. Kissé alacsonyabb házasságkötési életkor és viszonylag mérsékelt — 10-12 százalékos — végleges hajadon arány volt megfigyelhető Franciaországban, Németországban, Olaszországban és Spanyolországban. Ugyanebben az időszakban, a Hajnal-féle felosztás szerint a „kelet-európai” házassági mintát követte Bulgária, Bosznia, Görögország, Magyarország, Románia és Szerbia, valamint a volt Szovjet-unió európai része. E területeken a 20-24 éves nők háromnegyed része már házasságot kötött, szemben az „európai” házasság jezeit mutató nyugat-európai népegekkel, amely népegeknél az ilyen korú nőknek mintegy háromnegyede még hajadon volt. [13]

A későbbi kutatások azt is kimutatták, hogy Európa két régiójának eltérő házassági szokásai jól magyarázhatók a háztartások alapításának és szerkezetének régiók közötti különbségeivel. ([20], [14], [1]) Északnyugat- és Nyugat-Európa jelentős részében, ahol a házasság „európai” mintája uralkodott, a családalapítást szigorú szabályok kötötték ahhoz a feltételhez, hogy a házasulandóknak képeseknek kell lenniük önálló háztartás alapítására, ehhez pedig saját gazdasággal (földdel), illetve a nem gazdálkodó rétegben egyéb megélhetési forrással (például műhellyel) kellett rendelkezniük. A tisztviselő és egyéb rétegekben feltehetően az önálló állás (hivatali, alkalmazotti vagy saját iroda stb.) biztosított elégséges alapot a házasságkötéshez. Mivel a házasságkötésre csak ezeknek a feltételeknek a teljesülése esetén kerülhetett sor, házasságot is csak idősebb életkorban köthettek, eltérően a kelet-európai társadalmaktól, ahol a gazdasági viszonyokhoz való alkalmazkodásban a családok számára inkább a korai és nagyarányú házasságra ösztönző stratégia tűnt előnyösebbnek, és a házasságkötéshez nem volt szükség a gazdasági önállóság megszerzésére.

A demográfiai átmenettel foglalkozó princetoni vizsgálatok szerint az „európai” házassági minta gyors alkalmazkodást biztosított a változó gazdasági feltételekhez, és a házasságkötések késleltetésén, illetve elkerülésén keresztül hatékonyan közreműködött az érintett népegekben a termékenység alacsonyabb színvonalának kialakulásában. Ezzel szemben a korai házasságot követő kelet-európai népegekben a termékenység szabályozására a házasságon belül került sor, ami lényegesen kevésbé sikeres módja volt a termékenység korlátozásának, mint a házasságtól való tartózkodás, és jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a demográfiai átmenet idején Európa e régiójában a termékenység színvonala jelentősen meghaladta a nyugat-európai népegekéét. ([4], [1])

A XX. század folyamán, különösen az 1930-as évektől azonban jelentős változások kezdődtek Európa házassági viszonyaiban. A házasságon belüli születésszabályozás szélesebb körű elterjedése nyomán a nyugat-európai és a kelet-európai típusú házasság közötti különbségek kezdtek elhalványulni. ([13], [37]) A házasságkötési életkor Európa-szerte fokozatosan csökkent a hajadon állapotban maradó arányával együtt, elsősorban azokban az országokban, ahol korábban az „európai” házassági minta uralkodott. Mivel ugyanebben az időszakban a korábbi „kelet-európai” típusú házasságkötési mozgalom nem vagy csak kisebb mértékben távolodott el a múltbeli szokásoktól, a két házassági rendszer közelebb került egymáshoz. A második világháborút követő gazdasági fellendüléshez társuló, mintegy két évtizedig tartó intenzív házasság (marriage boom) azután szinte teljesen eltüntette a korábbi különbségeket Európa két régiója között.

A házasságkötési szokások átalakulását Európa nyugati régiójában a válások csökkenő színvonala kísérte, ami a hagyományos családi értékek megerősödését jelezte, mintegy visszahatásként a második világháború megpróbáltatásaira. Az 1960-as évek közepén még senki sem gondolta volna, hogy a házasság „aranykora” mindössze alig két évtizedre terjedő, múltó epizód lesz az európai népelemek történetében. [11]

1965 után a házassági magatartásban hirtelen változás következett be. A korábban rekordmagasságot elért házassági arányszámok, kis időbeli eltéréssel, Európa nyugati régiójában szinte mindenütt csökkenni kezdtek, miközben jelentősen emelkedett a házasságkötési életkor. A házassági kedv legkorábban és leglátványosabban az északnyugati országokban, elsősorban Svédországban, Dániában és Finnországban mérséklődött, tehát éppen azokban az országokban, amelyekben korábban az ún. „európai” típusú házassági minta a legtisztábban érvényesült. Ma már bizonyosnak látszik, hogy J. Hajnal [13], majd néhány évvel később *P. Festy* [10] feltételezése arról, hogy a második világháború után megindult homogenizálódás Európa házassági szokásaiban végleges lesz, túl optimista volt.

A változások erősségére jellemző, hogy az 1970-es évek elején az európai országok 80 százalékában még olyan magasak voltak a házasságkötési arányszámok, hogy változatlan fennmaradásuk esetén a nők több mint 90 százaléka ötven éves koráig legalább egyszer megházasodott volna, és csupán Svédország alacsony arányszámai jeleztek kirívóan nagy visszaesést. (Lásd az 1. táblát.) Az 1980-as évek végére az országok többségében a házasságok színvonala még soha sem tapasztalt alacsony szintre csökkent. A befejezett házassági arányt mérő teljes első házasságkötési arányszámok Ausztriában, Franciaországban, Norvégiában, Dániában, Finnországban és Svédországban süllyedtek a legalacsonyabbra. ([32], [19]) Ezekben az országokban, ha a házassági korba lépő nők 15 és 50 éves koruk között az 1989. évi házasságkötési arányszámok szerint kötnének házasságot, mindössze 55-60 százalékuk házasodna meg 50 éves koráig. Ettől jelentősen eltért a kelet-európai volt szocialista országok és a dél-európai országok egy részének magatartása. Bár Európa ezen régióiban is csökkent a házasságok aránya, de a visszaesés lényegesen enyhébb volt, mint Északnyugat- és Nyugat-Európában. Amennyiben az 1980-as évek végének házasságkötési arányszámai fennmaradnának, a keleti régiókban a nőknek még több mint 80 százaléka lépne házasságra 50 éves koráig. (Kivételt képez a Német Demokra-

tikus Köztársaság és Magyarország, ahol az 1989. évi adatok szerint az 50 éves korukig házasságra lépő nők aránya már nem érné el a 80 százalékot.)

1. tábla

*A teljes első házasságkötési arányszámok alakulása Európában
(az 50 éves korig házasságra lépő nők aránya, százalék)*

Százalék	Az 1970.	Az 1989.
	évben	
—59		Ausztria (55), Franciaország (56), Norvégia (1985-ben 57), Dánia (59)
60—69	Svédország (62)	Finnország (1988-ban 60), Svédország (1988-ban 60), Hollandia (62), Luxemburg (62), Egyesült Királyság (64), Német Szövetségi Köztársaság (64), Írország (66), Olaszország (1988-ban 67), Spanyolország (1987-ben 67)
70—79	Albánia (75)	Belgium (71), Svájc (73), Német Demokratikus Köztársaság (76), Magyarország (78)
80—89	Dánia (82), Románia (84), Luxemburg (87), Svájc (87)	Portugália (80), Jugoszlávia (81), Lengyelország (1988-ban 84), Bulgária (85), Albánia (86), Görögország (86), Románia (1984-ben 89)
90—	Csehszlovákia (90), Ausztria (91), Finnország (92), Lengyelország (92), Franciaország (94), Jugoszlávia (94), Norvégia (96), Magyarország (97), Német Szövetségi Köztársaság (97), Belgium (98), Bulgária (98), Írország (98), Német Demokratikus Köztársaság (98), Portugália (98), Görögország (100), Olaszország (100), Spanyolország (1971-ben 101), Egyesült Királyság (104), Hollandia (106)	Csehszlovákia (92)

Megjegyzés. Az első házasságra lépők aránya legfeljebb 100 százalék lehet (az első házasságot csak egy ízben lehet megkötni). Naptári éves adatok esetén azonban az első házasságkötési kor fiatalodásával együtt járó fellendülések idején a teljes első házasságkötési arányszám értéke meghaladhatja a 100 százalékot.

Forrás: [19], [32].

A házasságkötési arányszámok általános hanyatlását az elmúlt években a házasságkötési kor emelkedése kísérte. A különbségek Európa keleti és nyugati régiója között e téren a legnagyobbak, noha Európa szinte minden országában növekedett az első házasságkötési kor, de a nyugati régióban lényegesen nagyobb mértékben, mint a keletiben. A vizsgált országokban a nők átlagos első házasságkötési életkora 1970-ben még csak igen kis mértékben tért el egymástól, és egyetlen európai országban sem haladta meg a 25 évet. Az Európában előforduló legmagasabb és legalacsonyabb átlagos házasságkötési kor közötti különbség mindössze 3 év volt. Ez a különbség 1989-re 6 évre emelkedett. Ekkor a svéd nők átlagos házasságkötési életkora már

elérte a 28 évet, de nem sokkal maradt el mögötte Dánia és Svájc (27 év), illetve Finnország és Hollandia (26 év) sem. Az ellenkező póluson elhelyezkedő egykori szocialista országokban a 1980-as évek végén az átlagos házasságkötési kor még mindig 22—23 év körül alakult, alig volt magasabb, mint két évtizeddel korábban.

2. tábla

A nők átlagos életkora az első házasságkötéskor Európában*

Átlagos életkor az első házasságkötéskor (éves)	Az 1970.	Az 1989.
	évben	
28		Svédország (1988-ban 27,8), Dánia (26,9), Svájc (26,7), Finnország (1988-ban 25,8), Hollandia (25,8)
27		
26		
25	Spanyolország (1971-ben 24,5)	Német Szövetségi Köztársaság (25,3), Franciaország (25,3), Olaszország (1988-ban 25,2), Ausztria (24,9), Norvégia (1985-ben 24,9), Egyesült Királyság (24,8), Spanyolország (1987-ben 24,6)
24	Svájc (24,2), Olaszország (23,9) Svédország (23,9)	Belgium (23,6)
23	Finnország (23,4), Ausztria (22,9), Hollandia (22,9), Lengyelország (22,9), Dánia (22,8), Norvégia (22,8), Jugoszlávia (22,7), Franciaország (22,6), Német Szövetségi Köztársaság (22,6)	Német Demokratikus Köztársaság (23,4), Jugoszlávia (23,1), Lengyelország (1988-ban 22,7), Albánia (22,5)
22	Belgium (22,4), Egyesült Királyság (22,2), Német Demokratikus Köztársaság (21,9), Románia (21,8), Csehszlovákia (21,7), Albánia (21,5), Magyarország (21,5)	Románia (1984-ben 22,3), Magyarország (21,9), Csehszlovákia (21,8), Bulgária (21,8)
21	Bulgária (21,4)	

* Az átlagos első házasságkötési életkor megállapítása a teljes első házasságkötési arányszámok kiszámításánál alkalmazott, a korösszetétel zavaró hatását kiküszöbölő korszpecifikus házasságkötési arányszámok alapján történt.

Forrás: [32].

A házasságkötési magatartás egyformaságának megszűnése Európában és a régi különbségek feléledése Európa két régiója között az utóbbi években került a figyelem középpontjába, amikor a kelet-európai demokráciák megszületésével megélenkült a nemzetközi érdeklődés Európa ezen régiójának demográfiai helyzete iránt. A jelenlegi helyzet alapján elfogadhatónak tűnik az a megállapítás, hogy míg korábban Európa megosztottsága a házasságkötések (és az egyéb demográfiai jelenségek) tekintetében inkább földrajzi—kulturális jellegű volt, addig jelenleg elsősorban a korábbi politikai rendszerek határai képeznek választóvonalat Európa keleti és nyugati régiója között. ([17], [15], [28])

Bár a házasságkötési mozgalom jelenlegi vonásai sok tekintetben látszólag visszatérést jeleznek a házasságkötések régi sémáihoz, nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a

körülményt, hogy az európai társadalmak az elmúlt évtizedekben jelentősen megváltoztak, és a házassági viszonyok változását korábban nem tapasztalt egyéb jelenségek is kísérik. Ezek egyike az élettársi kapcsolatok terjedése. A házasságkötést megelőző vagy annak megszűnését követő, nem legalizált kapcsolatok előfordulása az 1990-es évek elejére már látványos méreteket öltött Észak- és Nyugat-Európa szinte valamennyi országában. Franciaországban például már az 1980-as évek elején a házasságok 65 százalékát élettársi kapcsolat előzte meg. [21] Svédországban pedig gyakorlatilag eltűntek az olyan házasságok, amelyeket ne előzött volna meg élettársi kapcsolat. Ezzel összefüggésben több országban már nem csak a házasság a gyermekvállalás és a szülővé válás színtere. Különösen az 1980-as években a legtöbb országban jelentősen emelkedett a házasságon kívül született gyermekek aránya, akiknek egyre nagyobb hányada már nem feltétlenül a véletlen „gyümölcse”. [3]

A házasságkötési magatartás átalakulásához vezető társadalmi, gazdasági, kulturális körülményekkel kapcsolatban már eddig is számos elmélet, magyarázat, feltételezés született. Ezek áttekintése meghaladná e tanulmány kereteit. Csupán megemlítem, hogy — akárcsak a termékenység esetében — a változások hátterében általában a házasság és a család „értékének” változását feltételezik, szoros összefüggésben a társadalom fejlődésének olyan közismert tényezőivel, mint a női emancipáció és a nők beáramlása a munkaerőpiacra, a szexuális élet, a házasság és a gyermekszülés közötti kapcsolatok lazulása, az individualizmus növekedése stb. ([16], [22], [33]) Meg kell jegyezni azonban, hogy ezek a magyarázatok csakúgy, mint a nemzetközi összehasonlítások, elsősorban a nyugat-európai országok házassági viszonyaiból indulnak ki, és azok jellemzőit helyezik előtérbe, míg a kelet-európai országokat külön blokknak tekintik. Részben az ezzel kapcsolatos fenntartásaim is ösztönöztek, amikor lehetőségem volt részletes adatokat gyűjteni a kétféle házasságiszkokás-rendszer összehasonlításához.

FORRÁSOK ÉS MÓDSZEREK

A demográfiai jelenségek megismerésében az életkornak mint a vizsgálat alapjának kitüntetett szerepe van. Különösen így van ez az első házasságkötés esetében. A házasságkötés maga adminisztratív aktus ugyan, de a házasulók döntését a legtöbb esetben olyan biológiai, pszichikai tényezők (például gyermek utáni vágy stb.) is motiválják, amelyek szoros kapcsolatban vannak az életkorral. Az első házasságkötés ezért minden társadalomban nagymértékben korszecifikus jelenség, azaz többnyire tizenöt és ötven éves kor közé esik, erőteljesen a harminc év alatti fiatal felnőtt korra koncentrálódva. Az első házasságkötések kor szerinti alakulása így minden népességben bizonyos, analitikusan is leírható hasonlóságokat mutat. [5] Ugyanakkor a házassághoz fűződő fontos társadalmi és demográfiai következmények miatt minden társadalomnak megvannak az írott és íratlan szabályai arra vonatkozóan, hogy milyen feltételek esetén engedi meg a házasságkötést, illetve várja el tagjaitól, hogy megházasodjanak. A különböző társadalmi, gazdasági, kulturális feltételek között élő népeiségeket ezen a téren igen nagy változatosság jellemzi, és jelentősen eltérők abban, hogy a nemi érettség elérését követően általában mikor és milyen arányban kerül sor az első házasságok megkötésére.

Magyarország esetében a statisztikai adatok lehetővé teszik, hogy az első házasságkötések kor szerinti alakulását akár függvényyszerűen matematikai modellekkel, akár empirikusan, a házassági szokások történeti változásait nyomon követve vizsgáljuk. A Finnországgal történő összehasonlításnál az empirikus megközelítés tűnt célszerűbbnek, ezért az adatgyűjtés során elsősorban az érdekelt, hogy találhatók-e egy ilyen jellegű vizsgálathoz szükséges adatok.

A finn demográfiai adatok gazdagsága minden várakozásomat felülmúlta. Az adatgyűjtés során kitűnt, hogy a folyamatos népesség-nyilvántartásból igen részletes, családi állapot, korév és születési évjárat szerint bontott népmozgalmi és népességi adatok állnak rendelkezésre, amelyekből hosszú idősorok állíthatók össze. Ez lehetővé tette, hogy az első házasságkötések alakulásában bekövetkezett változásokat a házassági táblák legideálisabb típusával, születési évjáratok — demográfiai szakkifejezéssel „születési kohorszok” — házassági táblái alapján vizsgáljam.

Magyarországon az első házasságkötések vizsgálatában a születési évjáratok magatartásának megfigyelése és házassági táblákkal történő elemzése már hosszabb múltra tekint vissza. [6] Így a finn és a magyar házassági viszonyok összehasonlításához a megfelelő magyar adatok már a finnországi adatgyűjtés idején rendelkezésre álltak.

Mint ismeretes, az első házasságkötések férfiakra és nőkre külön-külön elkészített táblái a halandósági táblák szerkesztési elveire épülnek, és azok fogalom- és mutatószámrendszerét veszik át értelemszerű módosításokkal. A házassági tábla lényegében olyan demográfiai modell, amely egyszerű, áttekinthető formában, tömören és pontosan fejezi ki a házasságok legjellemzőbb vonásait. A házassági tábla az első házasságkötések vizsgálatának nemcsak legpontosabb eszköze, de a legmegfelelőbb olyan eszköz is, amellyel népességek közötti összehasonlítást végezhetünk, mivel a tábla 1000, 10 000 stb. fős kezdő népessége biztosítja a házassági táblák mutatóinak egybevetését.

A születési kohorszok vizsgálatának számos előnye között első helyen azt kell kiemelni, hogy a születési év a legfontosabb homogenizáló tényező. Az egyazon évben születettek egyszerre érik el életciklusuk jelentős fordulópontjait, illetve a társadalmi, gazdasági környezet jelentős változásai életpályájuk azonos szakaszában érik őket. A kohorszelemzések jelentőségét legtisztábban *N. B. Ryder* fogalmazta meg, aki szerint a történelmi események (forradalmak, háborúk) és a társadalomban lezajló egyéb változások (például válságok) különbözőképpen érintik a társadalom tagjait attól függően, hogy életpályájuk melyik szakaszában vannak a változások idején. [30] A társadalomban élő minden egyes születési kohorsznak sajátos karaktere van, amely megkülönbözteti a többi születési kohorsztól. Ryder úgy vélekedett, hogy a társadalomba belépő és a társadalom fennálló viszonyaira legérzékenyebb fiatal kohorszok egyben a társadalom változásának és továbbfejlődésének lehetőségeit is magukban hordozzák.

A születési kohorszok vizsgálatának további előnyeként említhető, hogy az egymást követő kohorszok magatartása alapján lényegesen tisztábban ragadhatók meg a változások fordulópontjai és azok jelentősége a vizsgált jelenség hosszú távú alakulásában, mint a naptári évek keresztmetszetében végzett elemzésekkel. Hátrányos lehet viszont, hogy esetleg nem ismerjük a vizsgált kohorszok teljes élettörténetét. Probléma lehet továbbá, hogy a házassági tábla fontos mutatóit (például az első

házasságkötések átlagos életkora, illetve az 50 éves korukig nőtlen, hajadon állapotban maradó aránya) nem tudjuk kiszámítani. Meg kell azonban jegyezni, hogy egyrészt a születési kohorszok befejezetlen házasságtörténetének vizsgálata is számos tanulsággal járhat, és vele jelentős többletinformációt adhat a keresztmetszeti, az ún. perióduselemzésekkel szemben, másrészt bizonyos feltételezések elfogadásával megkísérelhetjük előrebecsülni a megfigyelt kohorszok várható magatartását is.

Mivel a születési kohorszok házassági magatartása a gyakorlatban a naptári éves mutatókban fejeződik ki, és szoros kapcsolatban van olyan társadalmi, gazdasági és egyéb körülményekkel, amelyek befolyásolják a házasságkötéseiket, így e szempontot figyelmen kívül hagyva, nem lenne teljes az elemzés. Ezért, egy rövid kitérő erejéig, vessünk egy pillantást Finnország és Magyarország második világháború utáni házasságkötési mozgalmára.

AZ ELSŐ HÁZASSÁGKÖTÉSEK NAPTÁRI ÉVES TRENDJE

Az első házasságkötések történeti múltját tekintve Finnország és Magyarország két különböző házasságszokás-rendszert képviselt Európában. A századforduló táján Finnország — a XVIII. század második felére tehető házassági tranzíciót követően — meglehetősen tisztán mutatta az ún. „európai” házassági minta jellemzőit. ([13], [26]) Magyarországot földrajzi helyzete, társadalmi—gazdasági viszonyai egyértelműen a kelet-európai régióba sorolták. A történeti demográfiai források megegyeznek abban, hogy a magyar népesség — nem túl jelentős országon belüli eltérésekkel — lényegében a „kelet-európai” házassági mintát követte. ([1], [8], [36]) Míg Finnországban a nők átlagosan 25 éves korban házasodtak, körülbelül 15 százalékuk pedig véglegesen hajadon maradt, addig Magyarországon a házasságok igen korai életkorban, átlagosan 21 éves kor körül kötöttek, és a nőknek mindössze 4-5 százaléka maradt véglegesen hajadon. Jóllehet ezek a különbségek elég pontosan mutatják a kétféle házassági minta közötti távolságot, szomszédaikkal történő összehasonlításban mindkét ország az „európai” és a „kelet-európai” házassági minta határvonalán állt, és „közbülső” helyet foglalt el a kétféle minta között. ([9], [26])

A XX. század első felében mindkét országban fordulat következett be a házasságkötések életkorában: Finnországban kissé csökkent, Magyarországon kissé emelkedett az átlagos házasságkötési életkor. Ez a tendencia Magyarországon az 1930-as évek gazdasági válsága idején megerősödött, és úgy tűnt, hogy a magyar népesség kezd eltávolodni korábbi házassági szokásaitól. Ezekben az években nemcsak idősebb életkorban léptek házasságra, hanem a véglegesen nőtlenek és hajadonok aránya is emelkedett. A század első felére vonatkozó történeti demográfiai kutatások szerint az ekkor házasodott nők születési kohorszaiban az első házasságkötés átlagos életkora megközelítette a 24 évet, és a nőknek 7-8 százaléka nem lépett házasságra.

A házasságkötések néhány jelzőszámát és irányvonalát a 3. tábla mutatja be. A második világháború utáni helyzet szemléltetésére azonban alkalmasabb a 4. táblában szereplő ún. teljes első házasságkötési arányszámokból álló idősor. A teljes első házasságkötési arányszám az első házasságkötések legkorábbi életkorától egy adott — rendszerint 50 éves korig — kiszámított korszpecifikus első házasságkötési arányszámok összege, amely azt mutatja meg, hogy az adott naptári időszak házasságkötési

arányszámainak fennmaradása esetén — a házasulókat „fiktív” kohorszának tekintve — hányad részük kötne házasságot 50 éves koráig. Mivel ez kiküszöböli a népesség korösszetételének zavaró hatását, így nemzetközi összehasonlításra is alkalmas.

3. tábla

A házasságkötések néhány jelzőszáma 1930 és 1991 között

Év, évek	A házasságkötések		A férfiak	A nők	A házasságkötések		A férfiak	A nők
	száma	ezer lakos- ra jutó aránya	átlagos életkora az első házasságkötéskor		száma	ezer lakos- ra jutó aránya	átlagos életkora az első házasságkötéskor	
			Finnországban				Magyarországon	
1930—1939..	27 897	7,8	28,3*	25,9*	76 521	8,6	.	.
1940—1944..	31 764	8,6	28,2*	25,7*	73 673	7,8	27,3**	22,9**
1945—1949..	42 285	11,0			95 162	10,4	26,4***	22,8***
1950—1954..	32 646	8,0	26,3*	24,4*	100 690	10,6	.	.
1955—1959..	32 010	7,4			95 779	9,7	25,7	22,3
1960—1964..	33 838	7,5	25,6	23,4	84 992	8,5	25,1	21,8
1965—1969..	39 380	8,6	24,8	22,8	94 053	9,2	24,3	21,3
1970—1974..	36 708	7,9	25,0	23,3	98 020	9,4	23,8	20,9
1975—1979..	30 711	6,5	25,8	23,8	96 174	9,1	23,5	21,0
1980—1984..	29 594	6,1	26,9	24,9	76 786	7,2	24,2	21,4
1985—1989..	25 666	5,2	27,7****	25,6****	68 922	6,6	24,3	21,4
1990	24 997	5,0	.	.	66 405	6,4	24,2	21,5
1991	23 573	4,7	.	.	61 198	5,9	24,2	21,5

* Az egy évvel később kezdődő évtized adatai.

** 1941—1942. évi adat.

*** 1948. évi adat.

**** 1985—1986. évi adat.

Megjegyzés: Finnország 1991. évi adata előzetes.

Forrás: Suomen tilastollinen vuosikirja (Statistical Yearbook of Finland). Tilastokeskus. Helsinki. 1988.; Vaestö. Vaestörakenne ja vaestönmootokset, 1986 (Population structure and vital statistics, 1986.) Tilastokeskus (Central Statistical Office). Helsinki. 1988.; Yearbook of Population Research in Finland, 1992. Population data on Finland, 1990—1991. Population Research Institute. Helsinki.; Történeti statisztikai idősorok, 1867—1992. I. köt. Népesség, népmozgalom. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1992.; Demográfiai évkönyv, 1991. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1993.

A teljes első házasságkötési arányszámok jól tükrözik azt a fellendülést, amely a második világháborút követte. Az 1960-as évek második feléig a házasságkötések aránya mindkét országban hasonlóan alakult, és a házasságkötési életkorban is némi közeledés volt tapasztalható. A két népesség házasodási trendje az 1970-es évek elején kezdett feltűnően távolodni egymástól, amikor Finnország és Magyarország házasodási viszonyaiban ellentétes irányú fordulat következett be.

A házasságkötési kedv visszaesésének első jelei Finnországban már az 1960-as évek végén, az 1967-es csúcsot követően megjelentek. A teljes első házasságkötési arányszám némi ingadozás után az 1970-es évek elején fordult tartósan csökkenő irányba. Ugyanebben az időszakban Magyarországon — részben az 1970-es évek első felében hozott népesedéspolitikai intézkedésekkel összefüggésben — az első házasságkötések újabb „hullámhegye” kezdődött. A finn és a magyar népesség házasságkötési arány-

számai az 1970-es évek közepén voltak a legtávolabb egymástól. Az 1980-as évek elejétől Magyarországon is határozottan csökkenni kezdett a házasságkötések száma, így a két népesség házassodási trendje kissé ismét közeledni kezdett egymáshoz.

4. tábla

A teljes első házasságkötési arányszámok és a nők átlagos életkora az első házasságkötéskor

Év, évek	A finnországi		A magyarországi		A finnországi	A magyarországi
	férfiak	nők	férfiak	nők	nők átlagos életkora az első házasságkötéskor	
	teljes első házasságkötési arányszáma					
1946—1950	1,200	1,100	1,250	1,140	.	.
1951—1955	0,920	0,930	1,128	1,113	.	23,0
1956—1960	0,910	0,941	1,075	1,062	23,9	22,2
1960	.	0,958	1,018	0,995	23,8	22,1
1961	.	0,989	0,938	0,926	23,6	22,1
1962	.	0,979	0,914	0,901	23,6	22,0
1963	0,930	0,923	0,948	0,934	23,5	21,9
1964	.	0,918	0,962	0,948	23,5	22,0
1965	0,959	0,932	0,981	0,963	23,4	21,9
1966	0,966	0,944	1,022	0,992	23,4	21,7
1967	1,000	0,978	1,045	1,015	23,3	21,6
1968	0,928	0,926	1,024	0,997	23,3	21,6
1969	0,916	0,935	1,000	0,975	23,3	21,6
1970	0,896	0,938	0,990	0,967	23,4	21,5
1971	0,815	0,868	0,940	0,920	23,4	21,4
1972	0,741	0,802	0,959	0,935	23,5	21,3
1973	0,716	0,780	0,963	0,949	23,6	21,4
1974	0,699	0,767	0,941	0,955	23,7	21,1
1975	0,638	0,702	0,944	0,998	23,5	21,1
1976	0,646	0,710	0,897	0,988	23,8	21,1
1977	0,626	0,698	0,864	0,981	22,8	21,1
1978	0,605	0,669	0,846	0,970	24,0	21,0
1979	0,596	0,659	0,822	0,941	24,2	21,1
1980	0,608	0,671	0,776	0,886	24,3	21,2
1981	0,624	0,683	0,760	0,870	24,5	21,3
1982	0,636	0,696	0,751	0,852	24,6	21,4
1983	0,614	0,668	0,777	0,864	24,8	21,4
1984	0,597	0,647	0,783	0,858	25,1	21,5
1985	0,555	0,584	0,784	0,841	25,1	21,5
1986	0,543	0,583	0,791	0,831	25,5	21,5
1987	.	0,605	0,728	0,763	25,6	21,7
1988	.	0,602	0,725	0,753	25,8	21,8
1989	.	.	0,769	0,776	.	21,9
1990	.	.	0,771	0,772	.	22,0
1991	.	.	0,702	0,704	.	22,0

Megjegyzés. A nők első házasságkötéskori átlagos életkorának kiszámítása az első házasságkötések korszpecifikus arányszámai alapján történt. A teljes első házasságkötési arányszám egység meghaladó értékének magyarázatát lásd az 1. tábla megjegyzésében.

Forrás: Economic Survey of Europe in 1974. Part II. United Nations. 1975.; [31], [32], [6], továbbá számítások a Demográfiai évkönyv megfelelő évfolyamaiban publikált népmozgalmi adatok alapján.

Jóllehet a folyamatosan csökkenő finn trendben az 1980-as évek első felében kisebb megtorpanás következett be, a valóságos fordulat jelei még az 1980-as évek végén sem voltak láthatók. Jelenleg a finn és a magyar teljes első házasságkötési arányszámok nagyjából párhuzamosan haladnak a finn arányszámok lényegesen alacsonyabb értékei mellett.

A házasodások csökkenése mindkét országban a házasságkötések késleltetésével párosult, de Finnországban e tekintetben is összehasonlíthatatlanul nagyobb változások következtek be, mint Magyarországon. A finn férfiak átlagos első házasságkötési életkora az 1980-as évek második felében megközelítette a 28 évet, a nők pedig a 26 évet. Ez két évtized alatt mintegy hároméves növekedést jelentett az átlagos házasságkötési korban. A magyar férfiak 1991-ben átlagosan 24 éves korukban, a nők 22 éves korukban kötöttek házasságot, ami a házasságkötések egyik utolsó csúcspontjához — 1975-höz — viszonyítva tizenhat év alatt mindössze alig egyéves növekedést eredményezett az átlagos első házasságkötési életkorban.

Az átlagos házasságkötési kor szerinti különbségek egyik érdekessége, hogy a finn és a magyar férfiak az 1960-as évek közepéig igen hasonló életkorban házasodtak, míg a finn nők átlagos házasságkötési kora nemcsak jelenleg, hanem a finn házasság „aranykorában” is jóval meghaladta a magyar nőkéét. Az 1970-es évek vége óta a finn nők első házasságkötésük idején életkoruk átlagát tekintve idősebbek, mint a magyar férfiak.

Összefoglalva, Finnország ma egyike azoknak az országoknak, amelyeket a magas házasságkötési életkor és igen alacsony házasodási arány jellemez. A teljes első házasságkötési arányszámok alapján arra lehet következtetni, hogy amennyiben az 1980-as évek második felének arányszámjai változatlanul fennmaradnának, a finn népességnek csak alig több mint a fele (a férfiaknak körülbelül 54-55, a nőknek 59-60 százaléka) kötne élete során házasságot. Ha ez igaz, akkor nemcsak arról van szó, hogy a finn népesség visszatér korábbi házasodási szokásaihoz, hanem olyan változások is várhatók, amelyek a házasságot mint intézményt alapjaiban érintik.

Magyarországon a házasságkötések alakulása az 1970-es évek végéig lényegesen eltért a finnekétől. A magyar népesség, hasonlóan más kelet-európai szomszédaihoz, a második világháborút követő időszak túlnyomó részében megőrizte az első házasságkötések ún. „kelet-európai” mintáját, a korai és közel teljes körű házasodást. Az 1980-as évek eleje óta azonban az első házasságkötések trendje Magyarországon is feltűnően csökken és az újabb adatok a finnországihoz hasonló fordulatot sejtetnek. 1991-ben a magyar házasodási arányszámok korábban nem tapasztalt alacsony színvonalat értek el. Ha ennek az évnek évi első házasságkötési arányszámait a jövőben változatlanok maradnának, Magyarországon a most házasodási korbba lépő férfiak és nők mintegy 70 százaléka kötne csak élete folyamán házasságot, és 30 százaléka véglegesen nőtlen, illetve hajadon maradna.

Azt mondhatjuk tehát, hogy a naptári éves házasodási magatartás tükrében igen nagy változások várhatók mindkét népességben. Ismeretes ugyanakkor az is, hogy a naptári éves arányszámok rendszerint eltúlozzák a változásokat, mivel rendkívül érzékenyek a jelenségek időzítésében bekövetkezett változásokra. A tapasztalat azt mutatja, hogy kedvező társadalmi, gazdasági, demográfiai feltételek között a házasodási korbba lépő kohorszok rendszerint előrehozzák, kedvezőtlen körülmények között

elhalasztják, majd később, a feltételek jobbra fordulásakor pótolják elmaradt házasságkötéseiket. Előfordulhat tehát, hogy a naptári éves mutatók túl kedvező vagy éppen túl kedvezőtlen színben tüntetik fel a házasságkötések alakulását, holott hosszú távon a megkötött házasságok aránya nem vagy csak kevéssé változik. A születési kohorszok vizsgálatának egyik jelentősége éppen abban áll, hogy segítségével megkísérelhetünk választ adni arra a kérdésre, hogy milyen tényleges — átmeneti vagy tartós, a házassági szokások módosulását mutató — változások állnak a naptári éves trendek hátterében.

A SZÜLETÉSI KOHORSZOK ELSŐ HÁZASSÁGKÖTÉSEI

A rendelkezésre álló adatok alapján a születési kohorszok első házasságkötéseiről ún. „bruttó” házassági táblákat lehetett készíteni, vagyis olyan táblákat, amelyek a halálozások és vándorlások zavaró hatása nélkül mutatják 10 000 fő, házassági kort elért kezdő népességből kiindulva az első házasságkötések korszpecifikus valószínűségeit, az x éves korban kötött első házasságok számát, az x éves egzakt életkorig nőtlen, illetve hajadon állapotban továbbélők számát, illetve ennek komplementerét, az x éves korig már házasságot kötöttek számát. A házassági táblák kezdő koréve a házasságkötések minimális kora, ez Magyarországon a vizsgált időszak legnagyobb részében 15 év, Finnországban 17 év volt. Az első házasságkötések táblabeli mutatóit 50 éves korig számítottuk ki, a tapasztalatok szerint ugyanis 50 éves kor felett már ritkán kerül sor első házasságkötésre. Mivel a vizsgálat nagyjából azokkal a születési kohorszokkal foglalkozott, amelyek az 1960-as évek vége óta vesznek részt a házasságokban, házassági tábláik csak rövidebb korintervallumra készülhettek.

A finnországi első házasságkötésekről az adatgyűjtés idején 1986-ig álltak rendelkezésre adatok. A születési kohorszok házassági tábláinak összeállításához részben az 1975 és 1986 között évenként publikált népesedésszatisztikai adatokat használtam, részben pedig egy olyan statisztikai kiadványban 1975-ben megjelent számítás eredményeit, amely az 1931 és 1944 között született férfiak és nők korszpecifikus első házasságkötési arányszámait tartalmazta. A rendelkezésre álló adatok alapján az 1931 és 1944 között születettekről 30 éves korig, az 1945 és 1965 között születettekről pedig az 1986-ban betöltött életkorukig lehetett kohorsz házassági táblákat készíteni. Így az 1945-ben születettek első házasságkötéseit 40 éves korukig, az 1965-ben születetteket pedig 21 éves korukig lehetett figyelemmel kísérni.

Magyarországon a születési kohorszok házassági magatartásának vizsgálatához az 1945 előtt született kohorszokról is teljes adatsorok álltak rendelkezésre. [6] A tanulmány megírásakor már az 1991. évi statisztikai adatok is megjelentek, így több születési évjáratot lehetett bevonni a vizsgálatba, mint Finnországban. A férfiakról az 1970-ben születettekig, a nőkről az 1972-ben születettekig készültek házassági táblák. Ez azzal az előnnyel járt, hogy a legújabb hazai változásokat is figyelembe lehetett venni.

A következőkben először az első házasságkötések korszpecifikus valószínűségeit hasonlítom össze a finn és a magyar születési kohorszokban, majd megvizsgálom az első házasságkötési korban található jellegzetességeket a házasságkötések táblabeli száma alapján. Végül az x éves korig már házasságot kötöttek adatsorainak felhasz-

nálásával azt elemzem, hogy milyen tartósnak tűnő változások várhatók a két ország házassági viszonyaiban a születési kohorszok házassági magatartása alapján.

Korspecifikus valószínűségek

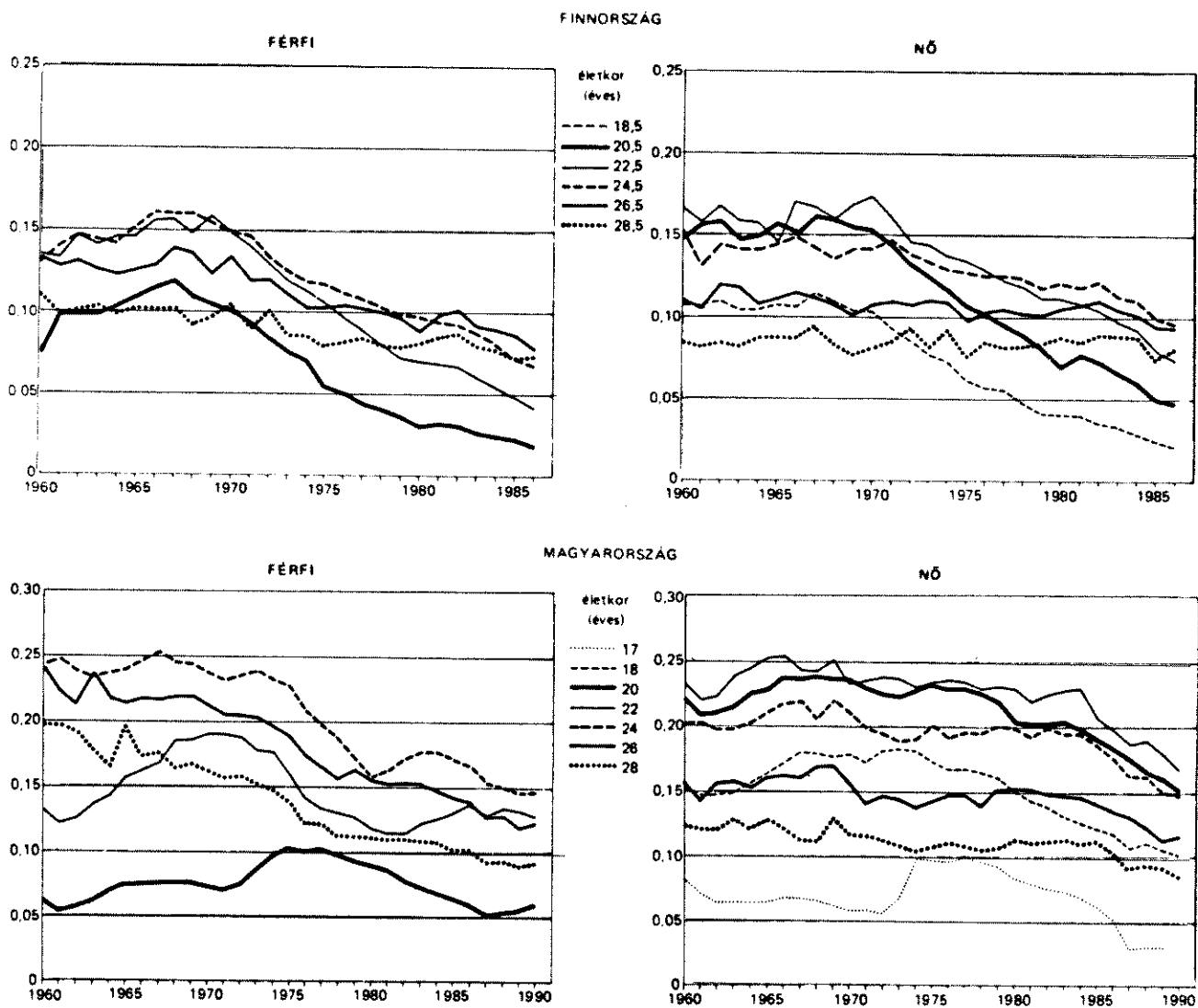
Előljáróban meg kell említeni, hogy a házassági táblák alapját képező első házasságkötési valószínűségek kiszámítása a finn házassági táblákban a magyar házassági táblákétól némileg eltérő módszerrel történt. A finn születési kohorszok házassági táblái ún. „perspektivikus” házasságkötési valószínűségek alapján készültek. Ezeket az adott születési kohorsz két egymást követő év január elseje között történt házasságkötései alapján határoztuk meg. A magyar kohorszok táblái ezzel szemben két egymást követő születésnap között kötött házasságok figyelembevételével számított klasszikus házasságkötési valószínűségeken alapulnak. E számítási módszerek különbségeiből adódóan a házassági táblák mutatóinak tartalma kissé eltérő. (A magyar adatok x éves egzakt életkorra, a finn adatok $x + 0,5$ éves egzakt életkorra fejezik ki a házasságkötés valószínűségét. Másképpen fogalmazva, a finn házasságkötési valószínűségek némileg kevésbé pontosan mutatják az életkor hatását a házasságkötésekre, viszont jobban tükrözik a naptári évek hatását, mint a klasszikus valószínűségek.) [29]

Az első házasságkötések korspecifikus valószínűségeit a kohorszadatok esetében elvileg kétféleképpen lehet elemezni. Az egyik lehetőség az, hogy az egymást követő születési kohorszokat hasonlítjuk össze, és azt vizsgáljuk, hogy miként változnak a házasságkötési valószínűségek a különböző életkorokban születési kohorszok szerint. A születési kohorszokként kiszámított korspecifikus házasságkötési valószínűségeket azonban úgy is elrendezhetjük, hogy azok naptári évek szerint mutatják a kohorszok magatartásának változásait. A két megoldás közül a szemléletesebbnek tartott másodikat választottam. Az 1. ábra az egymást követő születési kohorszok korspecifikus házasságkötési valószínűségeinek időbeli változását mutatja néhány kiválasztott életkorban 1960 és 1986 között Finnországban, valamint 1960 és 1991 között Magyarországon.

Az első házasságkötési valószínűségek időbeli alakulását először a finn népességben vizsgálva, a házassági magatartás feltűnő megváltozását tapasztaljuk az 1960-as években. Az ábrán kirajzolódik a házasságkötések fellendülése és csúcsa az 1960-as évek közepén, majd az ezt követő fordulat, amely úgyszólván „egycsapásra” következett be 1968-1969-ben, amikor is a házasságkötési valószínűségek valamennyi életkorban egyszerre csökkentek. Ez arra utal, hogy Finnországban az 1960-as évek végén olyan változások történhettek a társadalomban, amelyek a 30 évesnél fiatalabb kohorszok mindegyikét érintették és addigi házassági magatartásuk azonnali megváltoztatására készítette őket. 1970 és 1980 között — különösen a 25 éven aluliaknál — tovább mérséklődött a házassági kedv. A kiemelt életkorokban (és azokban is, amelyeket nem lehetett már ábrázolni) egyre jobban megmutatkozik az egymást követő kohorszok csökkenő házassági kedve az első házasságkötési valószínűségek naptári éves alakulásában. Az 1980-as évek elején kisebb mértékű stabilizációs tendencia figyelhető meg, főként az idősebb életkorokban. A különböző életkorok valószínűségeit egymással összehasonlítva kitűnik, hogy a házasságkötési valószínű-

ségek hanyatlása 25 éves kor alatt lényegesen nagyobb volt, mint 25 éves kor felett. Különösen figyelemreméltó, hogy a 25 éven felüliek házasságkötési valószínűségei mennyire kevésbé változtak az elmúlt két évtizedben. Ha a házasságkötési valószínűségek csak azért csökkentek volna a fiatalabb életkorokban, mert a házasulandók későbbre kívánták halasztani házasságkötésüket, akkor az elmúlt évek folyamán, ennek ellensúlyozásaképpen, az egymást követő kohorszokban jelentősen emelkednie kellett volna a magasabb életkorokban a házasságkötés valószínűségének. Ez azonban nincs így, azaz nem a házasságkötések egyszerű elhalasztásáról van szó.

1. ábra. Az első házasságkötés valószínűsége néhány kiemelt életkorban, 1960—1988

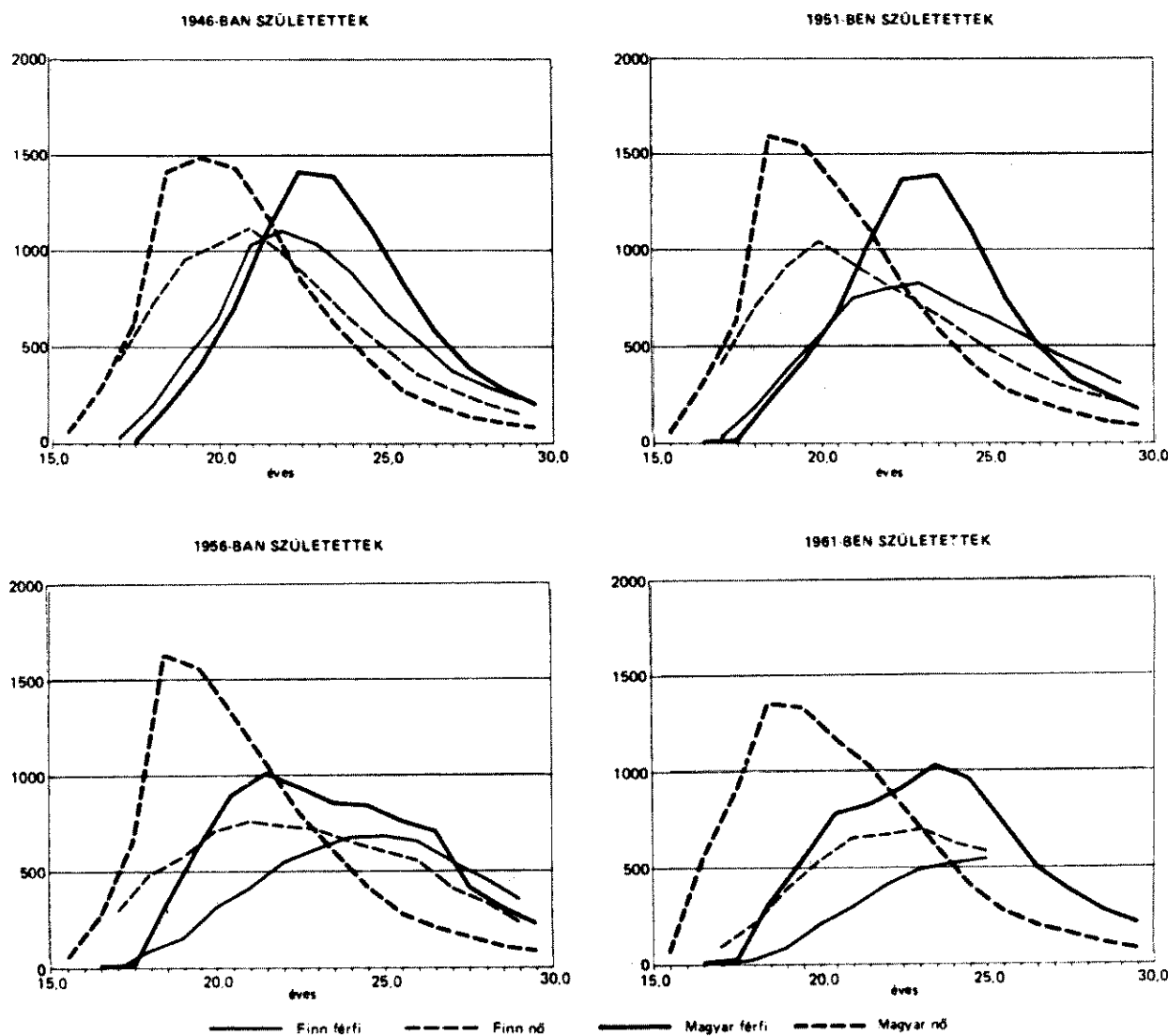

Magyarországon ugyanebben az időszakban — tehát nagyjából az 1960-as évek közepe és az 1980-as évek második fele között — a születési kohorszok első házasságkötési valószínűségeinek alakulása korántsem mutat a finnekéhez hasonló, egyértelmű képet. A magyar kohorszok házassági kedve a házasságkötési valószínűségek tükrében jelentős, visszatérő hullámhegyeket és -völgyeket mutat, ami azt jelzi, hogy Magyarországon, az elmúlt két évtizedben, a kohorszok magatartásában igen nagy szerepet játszottak a naptári évek változó társadalmi—gazdasági feltételei. Az első házasságkötések korszpecifikus valószínűségeinek hanyatló tendenciája Magyarországon, főként a fiatalabb életkorokban, az 1980-as évek közepétől kezd a finn népességéhez hasonló vonásokat mutatni. A hasonlóságok természetesen inkább a csökkenő irányzatra és nem annak mértékére értendők.

Házasságkötési életkor

Az első házasságkötések korszpecifikus valószínűségeiben bekövetkezett változások hatására mind Finnországban, mind Magyarországon módosult a házasságkötések korösszetétele. A finn kohorszokban a magyarországinál lényegesen nagyobbak voltak a változások. A házasságkötések kor szerinti alakulásának sajátosságait a 2. ábrán négy születési kohorsz — az 1946-ban, az 1951-ben, az 1956-ban és az 1961-ben születettek — példáján mutatjuk be. A kiemelt születési kohorszok házassági táblája alapján összeállított ábra az azonos évben született finn és magyar férfi, illetve női kohorszokat együtt jellemzi, aminek az az előnye, hogy egyszerre látjuk a nemek és az országok közötti különbségeket, illetve hasonlóságokat.

2. ábra. A tízezer nőtlenre, illetve hajadonra jutó első házasságkötések száma korévek szerint

Az ábra jól szemlélteti, hogy a magyar férfiak és nők lényegesen fiatalabb életkorban és nagyobb intenzitással kötnek házasságot, mint finn társaik. Egyetlen kivétel az 1946-ban született finn férfiak kohorsza, amely korábban kezdett házasodni, mint az ugyanebben az évben született magyar férfiak. Az 1940-es években született finn férfiaknál ez egyáltalán nem volt kivételes jelenség, bár az is megállapítható, hogy a korai kezdés ellenére házasodásaik színvonala meg sem közelítette a magyar férfiakét, még egy olyan kohorszban sem, mint az 1946-ban születetteké, amelyik a házasodások fellendülése idején lépett házasodási korba. A házasságkötések kor szerinti alaku-

lását leíró görbék Finnország esetében olyan sémát mutatnak, amelyet még a legintenzívebben házasodó kohorszokban is egy viszonylag késői kezdés és csak fokozatos emelkedés jellemez egy mérsékelt maximumig. Ez a sajátosság különösen a magyar kohorszok házasságkötési görbéivel összevetve tűnik ki. Annak ellenére, hogy a magyar népességben is megfigyelhető az egymást követő — nem csak az ábrán szemléltetett — kohorszokban a házasságkötések gyakoriságának csökkenése, ez eddig alig érintette a házasodások kor szerinti sémáját, amelyet korai kezdet jellemez gyors emelkedéssel egy viszonylag magas maximális értékig. Meg kell azonban jegyezni, hogy a házasságkötések említett kor szerinti jellemzői legtisztábban mindkét népességben a nőknél mutathatók ki.

Ha feltételezzük, hogy a megfigyelt születési kohorszok tagjai ötvenéves korukig Finnországban az 1986. évi, Magyarországon az 1987-1988. évi korszpecifikus valószínűségekkel fognak házasodni, meghatározhatjuk az első házasságkötések átlagos életkorát is. Az 5. tábla alapján felmérhető annak a változásnak a jelentősége is, amely a finn népesség házasodási magatartásában az elmúlt két évtizedben bekövetkezett. Ha az említett feltételek megvalósulnának, a házasságkötések elhúzódása, vontatottsága miatt az 1965-ben született finn férfiak átlagos házasságkötési kora 29,2, a finn nőké 26,9 évre emelkedne, ami 4,4, illetve 3,8 évvel lenne magasabb, mint az 1946-os születésű kohorsznál. Ehhez képest a magyar kohorszokban várható változások igen mérsékeltnek tűnnek. Az 1968-ban született magyar férfiak átlagos házasságkötési kora (25,2 év) az emelkedés ellenére még mindig alacsonyabb lenne, mint a finn nőké, a magyar nőké pedig ugyanebben a kohorszban mindössze 22,2 évre emelkedne. A változások lassúságát jelzi az, hogy az átlagos házasságkötési kor ebben a kohorszban mindössze 0,9, illetve 0,7 évvel haladná meg az 1946-ban születettekéét.

5. tábla

*Átlagos életkor az első házasságkötéskor
néhány kiemelt születési kohorszban*

Születési korhoz (év)	A finnországi		A magyarországi	
	férfiak	nők	férfiak	nők
	átlagos életkora az első házasságkötéskor			
1946	24,8	23,1	24,3	21,5
1951	25,5	23,2	24,2	21,4
1956	26,9	24,3	24,4	21,4
1961	28,3	25,7	24,6	21,3
1965	29,2	26,9	25,0	21,9
1968	.	.	25,2	22,2

A finn és a magyar népesség átlagos házasságkötési kora közötti távolodásra enged következtetni, hogy például az 1946-os kohorszban a finn nők átlagos házasságkötési kora még mindössze 1,6 évvel haladta meg magyar társaikét. Az 1965-ben születettek esetében ez a különbség már 5 év lenne, ha az említett naptári évek házasságkötési valószínűségei fennmaradnának. Másként fogalmazva ez annyit jelentene, hogy az említett kohorszhoz tartozó átlagos magyar nők már öt éve élnek házasságban (ha

ugyan közben még el nem váltak), mire finn kortársaik részánják magukat a házasságkötésre.

Végül további jellegzetességként érdemes megemlíteni, hogy Finnországban a házassulandó férfiak és nők között kisebb korkülönbség van, mint Magyarországon. (Finnországban valamivel több mint 2 év, míg Magyarországon körülbelül 3 év.) Ez minden valószínűség szerint a magyar népességben a korai házassodás szokásával függ össze, azaz, amikor a magyar nők megkezdik házasságkötéseiket, a korban hozzájuk közel álló férfiak még nincsenek abban a helyzetben, hogy házasságot kössenek.

Az első házasságkötések kor szerinti alakulását jellemző mutatók között kiszámítottuk az első házasságkötések leggyakoribb (modális) és középső (medián-) életkorát is. A 6. tábla a házasságkötési kor helyzeti középértékeit a kohorszok csoportjaira összevontan mutatja. Érdekes, hogy a házasságkötések modális életkora közelebb áll egymáshoz a két népességben, mint a házasságkötések átlagos életkora, bár a különbségek itt is nőttek. A finn népességben a jelentős változásokat nem is annyira a módusz helye, mint a hozzátartozó házasságkötési gyakoriságok csökkenése jelzi. A házasságkötések modális korában, a fiatalabb kohorszokban, 30-40 százalékkal kevesebb házasság megkötésére került sor, mint a legidősebbeknél.

6. tábla

Modális és medián első házasságkötési kor a születési kohorszok házassági táblái alapján

Születési kohorsz (év, évek)	A férfiak	A nők	A férfiak	A nők	A férfiak	A nők	A férfiak	A nők
	modális életkora				mediánéletkora			
	Finnországban		Magyarországon		Finnországban		Magyarországon	
1939	22,8	21,0	23,8	19,3	25,0	23,0	24,2	20,4
1941—1944 . . .	22,4	20,8	23,6	19,4	24,6	22,6	24,0	20,6
1945—1949 . . .	22,0	20,7	23,0	19,3	24,4	22,0	23,5	20,5
1950—1954 . . .	22,8	20,2	23,0	18,9	26,2	23,2	23,9	20,5
1955—1959 . . .	24,5	21,9	22,4	19,0	28,8**	25,0	24,5	20,5
1960—1964 . . .	.	22,6*	23,2	19,3	.	26,0***	24,5	20,5
1965	.	.	.	19,7	.	.	.	21,5

* Az 1960—1961-ben születettekre.

** Az 1955—1957-ben születettekre.

*** Az 1960-ban születettekre.

A legnagyobb különbségek a finn és a magyar kohorszok között a házasságkötések medián, azaz középső életkorában találhatók. Ennek oka nemcsak az, hogy a finnek később kezdenek házasodni, hanem az is, hogy házasságkötéseik — mint a 2. ábrán láttuk — lényegesen hosszabb korintervallumra húzódnak szét.

Házassodási arányok

A házasságkötések korszpecifikus valószínűségei és a házasságkötések kor szerinti alakulását jellemző különféle mutatók elsősorban a házasságkötések időzítésében, naptárában bekövetkező változásokra világítanak rá. Az igazán lényeges kérdés

azonban nem az, hogy mikor kötik meg a házasságokat (bár ez sem elhanyagolható szempont), hanem az, hogy egyáltalán megkötik-e.

Az e téren bekövetkezett, illetve várható változásokat a születési kohorszok házassági táblái alapján, az egymást követő korévek eléréséig már házasságot kötöttek kumulált arányával mértük. A 7. és a 8. táblában közölt adatok részben becslés eredményei, amelyet Finnországra az 1986. évi, Magyarországra az 1987—1988. évi házasságkötési valószínűségek változatlan fennmaradását feltételezve végeztünk el.

7. tábla

A megjelölt életkor eléréséig házasságot kötött férfiak száz nőtlenre jutó kumulált aránya a születési kohorszok házassági táblái alapján

Születési kohorsz (év, évek)	20	25	30	35	40	45	50
	éves életkorig						
	Finnország						
1939	7,1	49,9	73,3	.	.	.	.
1941—1944	7,7	53,9	75,9	.	.	.	.
1945—1949	9,5	54,1	73,2	79,6	82,2	83,4	83,9
1950—1954	7,8	43,0	65,1	73,2	75,9	78,0	78,7
1955—1959	3,5	30,1	54,9	65,0	69,2	71,2	72,2
1960—1964	2,1	21,8	47,2	59,0	63,9	66,3	67,5
1965	1,5	18,6	45,0	57,3	62,4	64,9	66,1
	Magyarország						
1939	6,9	56,8	87,1	90,8	92,3	92,9	93,1
1941—1944	6,7	59,3	87,4	90,6	92,1	92,6	92,8
1945—1949	6,3	63,6	85,7	89,6	90,9	91,4	91,7
1950—1954	7,2	60,7	81,4	85,7	87,2	87,9	88,4
1955—1959	9,7	55,1	77,1	82,0	83,8	84,7	85,3
1960—1964	8,4	53,0	74,0	79,4	81,5	82,5	83,2
1965—1968	5,6	50,0	72,0	77,8	80,1	81,2	81,9

Megjegyzés: a dőlt számok becslést jelentenek, annak a feltételezésével, hogy Finnországban az 1986. évi, Magyarországon az 1987—1988. évi korszpecifikus első házasságkötési valószínűségek az adott kohorsz tagjainak 50 éves koráig változatlanul fennmaradnak.

A már házasságot kötöttek arányának vizsgálata azt mutatja, hogy az arányok csökkenése a finn férfiaknál és nőknél az 1945—1954-ben, a magyar férfiaknál az 1950—1959-ben született nagy létszámú kohorszokban kezdődött, azzal a lényeges különbséggel, hogy a házasságkötések késleltetési tendenciája a finn népességben az 50 éves korukig megházasodók arányának jelentősebb csökkenésével jár. Ez azt az álláspontot igazolja, hogy a házasságkötések késleltetése növeli annak a kockázatát, hogy végül is egyáltalán nem kerül sor a házasságkötésre. Így például annak ellenére, hogy a finn kohorszokban a házasságok pótlása 30 éves kor felett is folytatódik, egyre több jele van annak, hogy a Finnországban is népszerűsödő élettársi kapcsolatok növekvő hányada már nem vezet házasságkötéshez. A részletes kohorszvizsgálat azt mutatja, hogy a fiatalabb, az 1960-as évek elején született kohorszokban a házasságkötések számának csökkenése már kevésbé számottevő, ami talán azt jelenti, hogy a finn népességben kezd megszilárdulni a házasság új sémája.

*A megjelölt életkor eléréséig házasságot kötött nők száz hajadonra jutó kumulált aránya
a születési kohorszok házassági táblái alapján*

Születési kohorsz (év, évek)	20	25	30	35	40	45	50
	éves életkorig						
	Finnország						
1939	23,2	66,1	81,0	.	.	.	89,6*
1941—1944	23,5	66,6	80,7	.	.	.	89,7*
1945—1949	26,3	68,1	81,4	85,7	87,4	88,1	88,5
1950—1954	23,8	61,6	77,3	82,6	84,6	85,5	86,0
1955—1959	15,2	50,6	70,1	76,9	79,6	80,7	81,4
1960—1964	9,1	39,4	61,9	70,4	73,8	75,3	76,2
1965	6,8	34,2	58,5	67,8	71,5	73,1	74,1
	Magyarország						
1939	42,6	83,8	92,1	94,4	95,3	95,7	95,9
1941—1944	40,7	83,6	92,3	94,5	95,3	95,6	95,8
1945—1949	40,0	83,8	91,7	93,9	94,8	95,1	95,3
1950—1954	40,5	83,0	91,6	93,8	94,5	94,9	95,1
1955—1959	42,5	83,3	91,6	93,6	94,3	94,7	94,9
1960—1964	40,6	80,9	89,4	91,9	92,8	93,3	93,6
1965—1968	34,5	75,6	86,5	89,6	90,9	91,5	91,8

* Sardon [32] becslése alapján.
Megjegyzés: lásd a 7. táblánál.

A finn házassági arányok tükrében a magyar nők házassági magatartása különösen tradicionálisnak tűnik. Ennek fő jellemzője a nagyarányú 20 éven aluli házasság. (A 20 éven alul kötött házasságok arányát természetesen az is befolyásolja, hogy milyen életkortól lehet egyáltalán házasságot kötni.) Magyarországon — a legfiatalabb kohorszcsoporttól eltekintve, amelynek magatartását valószínűleg erősen érintette az 1980-as évek végére kibontakozó gazdasági visszaesés — valamennyi megfigyelt születési kohorszban a nők legalább 40 százaléka 20 éves koráig, 83-84 százaléka pedig 25 éves koráig megházasodott. 30 éves korig a magyar nőknek már nagyobb hányada — több mint 90 százaléka — megkötötte első házasságát, míg finn társaik ezt az arányt várhatóan még 50 éves korukig sem érik el. A második világháború után született magyar nők kohorszainak legnagyobb részében — a legfiatalabb kohorszo-
kat kivéve — a házasságkötések időzítésében előforduló kisebb-nagyobb ingadozások 30 éves korig nagyjából elsimulnak, és a házasságra lépők aránya már minden kohorszban hasonlóan alakul.

A legfiatalabb kohorszok házassági magatartása alapján természetesen Magyarországon sem zárható ki egy jelentősebb fordulat. Ezt sejteti a 20 éven alul kötött házasságokban bekövetkezett legújabb, nagyarányú visszaesés: az 1955—1959-ben születetteknek még több mint 40 százaléka megházasodott 20 éves korának elérése előtt, viszont az 1970-ben született nőknek már csak 28 százaléka kötötte meg az említett életkorig első házasságát. Ugyanakkor Finnországban nemesak a korai, 20 éven aluli házasságok tűntek szinte el, de a 25 éves korig megkötött házasságok

gyakorisága is csökkent olyannyira, hogy például a vizsgált legfiatalabb, 1965-ben született nők kohorszában a 25 éves korukig megházasodók aránya elmaradt az 1965-1968-ban született magyar nők 20 éves korig elért házasodási arányától.

A már házasságot kötöttek arányának nemek szerinti alakulását vizsgálva, a finn és a magyar népesség közös jellemzője, hogy a férfiak házasodási arányai korról korra jelentősen elmaradnak a nőké mögött. Ennek háttérében a férfiak „párválasztási lehetőségeinek” szűkülése áll, ugyanis mindkét népességben a házasodási korúaknál férfitöbblet van. Ez részben a csökkenő születésszám eredménye, részben a fiatal férfiak halandóságában bekövetkezett javulásnak köszönhető. [6] Mivel a férfiak rendszerint nem a velük azonos évben születettek közül választanak párt, hanem a fiatalabb és így kisebb létszámú kohorszokból, házasságkötési esélyeik elmaradnak a velük azonos évben született nőké mögött, akik viszont az idősebb, tehát népesebb férfi kohorszokban könnyebben találnak házastársat.

Amennyiben feltételezzük, hogy Finnországban az 1986. évi, Magyarországon az 1987-1988. évi korszpecifikus házasságkötési valószínűségek fennmaradnak, a házasodások 50 éves korig befejezett arányát is meghatározhatjuk a megfigyelt, 50 éves korukat még el nem ért kohorszokban. E becslés alapján — elfogadva a módszernek azt a sajátosságát, hogy a naptári éves valószínűségek a legfiatalabb kohorszok magatartását bizonytalanul jelzik — következtethetünk a házasságkötések arányának hosszú távú változásaira. A becslés azt mutatja, hogy amennyiben az említett valószínűségek fennmaradnának, az 1960-as években született finn férfiaknak kétharmada, a finn nőknek várhatóan mintegy háromnegyed része házasodna meg 50 éves koráig. Az 50 éves korukig megházasodottak aránya az 1960-as évek második felében született magyar férfiak között körülbelül 82 százalék lenne, míg az ugyanezen években született magyar nők esetében 92 százalék. Ha ezeket összevetjük a teljes első házasságkötési arányszámok által előrejelzett értékkel, amely szerint a finn nőknek mindössze 60, a magyar nőknek 70 százaléka kötne 50 éves korig házasságot, akkor levonhatjuk azt a következtetést, hogy a gyakran alkalmazott naptári éves teljes első házasságkötési arányszámokat csak nagy körültekintéssel szabad felhasználni.

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉS

Arra a kérdésre, hogy milyen társadalmi és egyéb tényezők állhatnak a finn és a magyar házasodási viszonyok eltéréseinek háttérében, több szempontból is igen nehéz válaszolni. A válaszadás nemcsak azért problematikus, mert a két népesség a társadalmi—gazdasági fejlődés nagyon eltérő útját járta az elmúlt évtizedekben, hanem azért is, mert még ugyanazon társadalmon belül is igen összetett hatások alakítják a házasodási viszonyokat. Ehhez még az is hozzájárul, hogy az idők folyamán az egyes háttértényezők szerepe, súlya is változhat, egyes tényezők veszítenek jelentőségükből, mások, akár átmenetileg, akár tartósan, előtérbe kerülnek. Mindezek előrebocsátásával, a teljesség igénye nélkül csupán néhány olyan lehetséges körülményt említek meg, amelyek szerepet játszhatnak a két népesség házasodási szokásai közötti eltérésekben.

Az elmúlt egy-másfél évszázad történelmének közös vonása az, hogy mind Finnország, mind Magyarország az európai modernizációs folyamatban perifériális helyet foglalt el. A modern ipari és kapitalista fejlődés mindkét országban később kezdődött.

Bár Finnország a mezőgazdaság modernizációjában kissé előbbre haladt a második világháború előtt, mint Magyarország, még az 1950-es évek elején is mindkettőt a mezőgazdasági szféra hasonló arányú túlsúlya jellemezte. A közel egyidőben kezdődő nagyarányú iparosodással és városiasodással kapcsolatos eltérő gazdaságpolitikai stratégia azonban, különösen az 1970-es évektől, Finnországnak gyorsabb előrehaladást biztosított. (A magyarországi modernizációs folyamat néhány sajátosságával *Andorka Rudolf* foglalkozott. [2])

Finnország az 1980-as évekre a gazdasági fejlődés és modernizáció magasabb fokát érte el. Magyarország jelenleg a „túlnyomóan iparosodott” országok közé sorolható, míg Finnország már a társadalmi—gazdasági fejlődésnek egy újabb szakaszába lépett, amelyet ma leggyakrabban iparosodás utáni, ún. „szolgáltató társadalom”-nak neveznek. Finnországot a szolgáltatóágazatok (a nem termelő szektor) viszonylag magas, mintegy 58 százalékos aránya jellemzi, szemben Magyarországgal, ahol ez az arány az 1980-as évek közepén 41 százalék volt. Jelentős különbség van a mezőgazdaságból élő népesség arányában is. Az 1980-as évek közepén a mezőgazdasági népesség aránya Finnországban mindössze 11 százalék volt, míg Magyarországon 19 százalék. A két népesség között iskolai végzettség szerint is mutatkoznak különbségek. Finnországban például a nők kétharmada végzett középiskolát, míg Magyarországon kevesebb mint a fele. (Az oktatásban töltött hosszabb idő önmagában is a házasságkötési kor kitolódásával jár.)

A két ország egymástól különböző társadalmi—gazdasági fejlődésének lényeges tényezője, hogy a második világháború után politikai rendszerük is eltérővé vált. Míg Finnország a rugalmasan fejlődő kapitalista piacgazdaság útján haladt, addig Magyarországot a szocialista tervgazdaságon alapuló rendszer egyre erőteljesebb lemaradásra kényszerítette.

A kétféle társadalmi—politikai rendszer alapvonásaiból eredő különbségek mellett az eltérő fejlődés egyik fordulópontja volt Finnországban az 1960-as évek végén kezdődő hatalmas vándorlási hullám, amelynek nyomán a korábban falvakban élő, mezőgazdaságban dolgozó fiatalok — elsősorban a 25 éven aluliak — kiszakadtak születési helyükről és a városokba vándoroltak. Az elvándorlók jelentős része életkorából adódóan még nem rendelkezett szilárd párkapcsolattal, és a városokba költözés után hosszabb időre volt szükség a megfelelő partner megtalálására. A városi környezetben ugyanakkor nehezebb is tartós párkapcsolatot teremteni, emellett a bevándorló fiataloknak gyakran megélhetési és lakásgondjaik is voltak. A vándorlások ily módon, minden bizonnyal, hozzájárultak a házasságkötések számának visszaeséséhez. Ugyanakkor a nagyarányú vándormozgalom következményeként, regionális szinten, egyes helyeken nőtöbblet, másutt férfitöbblet keletkezett, ami a párválasztásban nehézségeket okozhatott. A nemek arányának megváltozása a házasságkötés országos szintű mutatóit is befolyásolhatta.

Ezzel szemben Magyarországon, annak ellenére, hogy a társadalom társadalmi—politikai rendszerének átalakulását hasonló kiáramlás kísérte a mezőgazdaságból, a korábban mezőgazdaságban dolgozó népesség átrétegződése más foglalkozási ágakba nem járt a falvak olyan mértékű elhagyásával, mint Finnországban. (Ez nyilván a kisebb földrajzi távolságokkal is összefüggött.) Magyarországon a fiatalok nagyobb része megtartotta falusi lakóhelyét, és házastársat is onnan választott, ami elősegítette

a falusi társadalom korai és nagyarányú házassodást szorgalmazó hagyományainak továbbélését.

A finn társadalom házassodási viszonyaira, a részben a mezőgazdaság válságára is visszavezethető városokba áramlás mellett, az 1960-as évek végétől egyéb, a gazdasági átalakulással kapcsolatos jelenségek is hatottak. (Például az egyéni szinten jelentkező gondok megoldását célzó, a szomszédos országokba, elsősorban Svédországba irányuló kivándorlás, amelyet néhány év múlva, amikor a finn gazdasági viszonyok stabilizálódni kezdtek, visszavándorlás követett.) Az 1970-es évek folyamán mindvégig problémát okozott a növekvő munkanélküliség, amely elsősorban a fiatal, 20-24 éves korcsoportba tartozókat érintette, hátráltatva családalapításukat. [23], [27], [35]

Hosszú távon vizsgálva a finn népesség házasságtöréssel kapcsolatos magatartását, arra lehet következtetni, hogy azok a változások, amelyek a finn népességet a korai házassodás tekintetében közelebb hozták Magyarországhoz, csak átmenetiek voltak. Egyrészt a korai házassodás Finnországban, kelet-európai mértékkel mérve, egyáltalán nem tekinthető a hagyományos értelemben korainak, másrészt távolról sem alapult olyan mélyen gyökerező szokásokon, mint Magyarországon. A finn népességben a korai házassodás háború utáni térnyerését sokkal inkább átmeneti jelenségnek tekinthetjük, mint például az élettársi kapcsolatok fenntartását.

A finn népességben korábban sem volt ismeretlen a házasságkötés elhalasztása, valamint az első házasságkötést megelőző élettársi kapcsolat. Történeti források szerint a kapcsolatok legalizálására rendszerint akkor került sor, ha a nő teherbe esett. [24] Ugyanakkor feltehető, hogy a házasságkötést megelőző élettársi kapcsolatok még az 1950-es és az 1960-as évekbeli házassodási fellendülés idején sem tűntek el, legfeljebb rövidebb ideig tartottak és nagyobb arányban vezettek házasságkötéshez.

Ezek a hagyományok minden bizonnyal szerepet játszottak abban, hogy a finn népesség a nagy társadalmi mozgások okozta bizonytalanságban gyorsan fordult — skandináv társaihoz hasonlóan — az élettársi kapcsolatok felé. Meg kell azonban jegyezni, hogy az élettársi kapcsolatok jelentős mértékű terjedése az 1980-as években következett be Finnországban, amikor már a gazdasági fellendülés minden téren kibontakozott. Ez azt sejteti, hogy az életstílussal kapcsolatos választási lehetőségek bővülése is hozzájárult a házassággal és a családdal kapcsolatos új értékrend kialakulásához. Egy újabb vizsgálat szerint például 1978-ban a 15-64 éves nőknek mindössze 5 százaléka élt házasságon kívüli élettársi kapcsolatban. Ez az arány 1989-re 11 százalékra növekedett. A fiatalabbaknál ma már teljesen elfogadott és elterjedt az élettársi kapcsolat. Például az említett vizsgálat során az 1960-1964-ben született nőknek háromnegyed része mondta magáról, hogy élete folyamán volt élettársi kapcsolata. [25]

Ezzel szemben Magyarországon az elmúlt évtizedekben, sőt a rendelkezésre álló adatok szerint az előző századokban sem alakult ki a házasság késleltetésének, illetve elkerülésének szokása. A történeti demográfiai vizsgálatok alapján arra lehet következtetni, hogy a magyar népesség a gazdasági problémákat nem a házasságkötések késleltetésével, hanem jelentősebb házasságon belüli születésszabályozással oldotta meg. [1] Bár az élettársi kapcsolat nem volt ismeretlen fogalom, azt megtűrt, de el nem fogadott párkapcsolatnak tekintették. Az élettársi kapcsolatban élők megítélése hasonló volt a házasságon kívül született gyermekekéhez. Annak ellenére például, hogy

Magyarországon a „törvénytelen” gyermek fogalmát az 1950-es években törölték a Családjogi Törvény szóhasználatából, a hagyományos felfogás máig él. A gyermek megszületésének a házassághoz való szoros kötődését jelzi az a vizsgálat, amely szerint a 20 éven aluli nőknek közel egyharmada már terhes a házasságkötéskor. [18] Ez azt jelenti, hogy Magyarországon a gyermek érdekeire tekintettel kötött (ún. „forced”) házasságoknak [17] még igen nagy szerepe van, jóllehet az elmúlt néhány évben a házasságon kívül született gyermekek aránya Magyarországon is növekedett (1991-ben már elérte a 14 százalékot, Finnországban viszont 1990-ben már minden negyedik gyermek házasságon kívül született).

A hazai házassági viszonyok eddigi alakulásában mindamellett szerepe lehetett annak is, hogy Magyarországon a fejlett ipari társadalom kialakulása kényszerpályán és vontatottan haladt. A családi élet átalakulása nem spontán módon, hanem a szocialista gazdaságpolitikának és ideológiának megfelelően zajlott. Magyarországon például a nők beáramlása a munkaerőpiacra eltérő úton ment végbe, mint Finnországban. Az ún. kétkeresős családmodell rákényszerítése a magyar családokra és annak hangsúlyozása, hogy a társadalom „nagy” közösségei előbbrevalók a családnál, ellentmondásos eredménnyel járt. Nem tudta ugyan megváltoztatni a magyar nők házassági szokásait, sőt egyéb tényezőkkel együtt valószínűleg elősegítette a korai házasság szokásának megerősödését, ugyanakkor hozzájárult a házasság bomlás nagymértékű elterjedéséhez.

A fiatalabb finn kohorszok magatartását tekintve az egyik legfontosabb következtetés az, hogy a születési kohorszok első házasságkötései alapján kiszámított mutatók lényegesen mérsékeltebb változásokat jeleznek, mint az első házasságkötések naptári éves (ún. periódus-) mutatói. Ugyanakkor a várható változások igen jelentősek, és egy új házassági séma körvonalai bontakoznak ki. Arra is lehet következtetni azonban, hogy ezek a változások távolról sem jelentik a házasság eltűnését. Még csak azt sem lehet állítani, hogy a házasság a finn népességben elveszíti értékét. Finnországban, akárcsak Magyarországon, a népesség többsége várhatóan a jövőben is megházasodik, de történelmi hagyományaihoz viszonyítva a korábbinál lényegesen idősebb korban és kisebb arányban. Valószínű, hogy ezek a demográfiai változások más demográfiai folyamatokra, illetve jelenségekre is hatnak, mind a jelenben, mind a jövőben. Így többek között szerepük lehet a termékenységi magatartásban, elsősorban a gyermekek megszületésének időzítésében, a többféle családforma kialakulásában, a háztartások összetételének változásában stb.

A Magyarországon jelenleg lezajló társadalmi—gazdasági átalakulás sok tekintetben hasonlít a finn népesség által az 1960-as években átélt változásokhoz. Részben ennek kísérőjelenségeként lehet felfogni az első házasságkötések alakulásában újabban tapasztalható visszaesést. Az első házasságkötések késleltetésében, a házasságra lépők arányaiban mutatkozó változásokat azonban nem lehet kizárólag a családalapítás nehézségeinek tulajdonítani. Egy ilyen leszűkített magyarázat azért sem kielégítő, mert az elmúlt évtizedek nyugat-európai fejlődése, a házasság és (nem egy esetben) a család értékét is kétségbe vonó ideológiák terjedése a magyar népességre sem maradt hatástalan. Egyre több a jele annak, hogy a magyar fiatalok is kevésbé érzik szükségesnek párkapcsolataik legalizálását, Magyarországon is nő az élettársi kapcsolatok népszerűsége. Ily módon elképzelhető, hogy a magyar kohorszok jelentős fáziskésés-

sel ugyan, de követik finn társaikat. Ugyanakkor az sem elhanyagolható szempont, hogy Európa más régióiban, mindenekelőtt Nyugat- és Észak-Európában hogyan alakul a házasság és a család sorsa a társadalomban. Ez a jövőben bizonyára még erősebb hatással lesz a magyar népességre, mint korábban.

IRODALOM

- [1] *Andorka Rudolf*: Gyermekszám a fejlett országokban. Gondolat Könyvkiadó. Budapest. 1987. 372 old.
- [2] *Andorka Rudolf*: Társadalmi változások és társadalmi problémák, 1940—1990. *Statistikai Szemle*. 1992. évi 4—5. sz. 301—324. old.
- [3] *Chenais, J.-C.*: Population trends in the European Community, 1960—1986. *European Journal of Population*. 1987. évi 3. sz. 281—296. old.
- [4] *Coale, A. J.*: The decline of fertility in Europe from the French Revolution to World War II. Megjelent: *Fertility and family planning: A world view*. Szerk.: *Behrman, S. J.* és mások. Ann Arbor. 1969. 3—24. old.
- [5] *Coale, A. J.*: Age patterns of marriage. *Population Studies*. 1971. évi 2. sz. 193—214. old.
- [6] *Csernák Józsefné*: Az első házasságkötések alakulása Magyarországon a II. világháború után. (Születési kohorszok házassági táblái.) Népeségtudományi Kutató Intézet Közleményei. 54. sz. 1983. 293 old.
- [7] *Csernák Józsefné*: Házasságkötési kor és házassági arányok Magyarországon a II. világháború előtt. (Kézirat.)
- [8] *Dányi Dezső*: Regionális fertilitási sémák Magyarországon a 19. század végén. *Demográfia*. 1977. évi 1. sz. 56—87. old.
- [9] *Demeny, P.*: Early fertility decline in Austria—Hungary: A lesson in demographic transition. Princeton University Press. Princeton. 1972. 227 old.
- [10] *Festy, P.*: Évolution de la nuptialité en Europe occidentale depuis la guerre. *Population*. 1971. évi 2. sz. 331—379. old.
- [11] *Festy, P.*: On the new context of marriage in Western Europe. *Population and Development Review*. 1980. évi 2. sz. 311—315. old.
- [12] *Hajnal, J.*: Age at marriage and proportions marrying. *Population Studies*. 1953. évi 2. sz. 111—136. old.
- [13] *Hajnal J.*: European marriage patterns in perspective. Megjelent: *Population History*. Szerk.: *Glass, D. V.* — *Eversley, D. E. C.* Edward Arnold. London. 1965. 101—143. old.
- [14] *Hajnal J.*: Two kinds of preindustrial household formation system. *Population and Development Review*. 1982. évi 3. sz. 449—494. old.
- [15] *Haskey, J.*: Formation and dissolution of unions in the different countries of Europe. Megjelent: *European Population*. 2. köt. Demographic dynamics. Szerk.: *Blum, A.* — *Rallu, J.-L.* Paris. 1991. 211—230. old.
- [16] *Hoffmann—Nowotny, H.-J.*: The future of the family. Megjelent: *European Population Conference 1987: Issues and Prospects*. Plenaries. Helsinki. 1987. 113—200. old.
- [17] *Kaa, D. J. van de*: Europe's second demographic transition. *Population Bulletin*. 1987. évi 1. sz. 1—57. old.
- [18] *Kamarás Ferenc—Oroszi Zsuzsanna*: Családalapítók. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1986. 109 old.
- [19] *Klinger András*: Magyarország demográfiai helyzete Európában. *Demográfia*. 1991. évi 1—2. sz. 19—60. old.
- [20] Household and family in past time. Szerk.: *Laslett, P.*—*Wall, R.* Cambridge University Press. Cambridge. 1972. 623 old.
- [21] *Leridon, H.*: Cohabitation, marriage, separation: an analysis of life histories of French cohorts from 1968 to 1985. *Population Studies*. 44. köt. 1. sz. 127—144. old.
- [22] *Lesthaeghe, R.*: A century of demographic and cultural change in Western Europe: An exploration of underlying dimensions. *Population and Development Review*. 1983. évi 3. sz. 411—453. old.
- [23] *Lindgren, J.*: Aspects of the population question in Finnish social development policy. Megjelent: *Yearbook of Population research in Finland*. XIV. köt. Population Research Institute. Helsinki. 1975—1976. 17—29. old.
- [24] *Lindgren, J.*: A new phenomenon: cohabitation outside marriage. Megjelent: *Yearbook of Population research in Finland*. XVII. köt. Population Research Institute. Helsinki. 1979. 53—57. old.
- [25] *Lindgren, J.*—*Ritamies, M.*—*Miettinen, A.*: Consensual unions and their dissolution among Finnish women born in 1938—1969. Megjelent: *Yearbook of Population Research in Finland*. XXX. köt. Population Research Institute. Helsinki. 1992. 33—43. old.
- [26] *Lutz, W.*: Finnish fertility since 1722. Publications of the Population Research Institute (Väestöntutkimuslaitos). Helsinki. Series D. No. 18. 1987. 136 old.
- [27] *Majava, A.*: The large age-groups and migration. Megjelent: *Yearbook of Population Research in Finland*. XVI. köt. Population Research Institute. Helsinki. 1978. 74—82. old.
- [28] *Ni Bhrolchain, M.*: East-West marriage contrasts, old and new. Megjelent: *European Population*. 2. köt. Demographic dynamics. Szerk.: *Blum A.*—*Rallu, J.-L.* European Population Conference. Paris. 1991. 461—479. old.
- [29] *Pressat, R.*: Demographic analysis. Methods, results, applications. Edward Arnold. London. 1972. 498 old.
- [30] *Ryder, N. B.*: The cohort as a concept in the study of social change. *American Sociological Review*. 1965. évi 843—861. old.
- [31] *Sardon, J.-P.*: Evolution de la nuptialité et de la divortialité en Europe depuis la fin des années 1960. *Population*. 1986. évi 3. sz. 463—482. old.
- [32] *Sardon, J.-P.*: La primo-nuptialité en Europe: éléments pour une typologie. Paper presented at the European Population Conference, 21—25 October 1991. Paris. Session 22. 18 old.

[33] Schulz, W.: A „családtól” mint intézménytől a férfi, a nő és a gyermek közötti „részletes kapcsolatokig”. *Szociológiai Szemle*. 1985. évi 2. sz. 79—93. old.

[34] Sipponen, K.—Hulkko, J.: The population situation in Finland and the population policy it requires. Megjelent: *Yearbook of Population Research in Finland*. XIV. köt. Population Research Institute. Helsinki. 1975—1976. 9—16. old.

[35] Suominen, L.: Work and families with children. Megjelent: *Yearbook of Population Research in Finland*. XVII. köt. Population Research Institute. Helsinki. 1979. 74—83. old.

[36] Tekse Kálmán: A termékenység néhány jellemzője Közép- és Dél-Európában az első világháború előtt. *Demográfia*. 1969. évi 1—2. sz. 23—48. old.

[37] Watkins, S. C.: Regional patterns of nuptiality in Europe, 1870—1960. *Population Studies*. 1981. évi 2. sz. 199—215. old.

TÁRGYSZÓ: Házasság. Nemzetközi összehasonlítás.

РЕЗЮМЕ

Автор сравнивает характеризующие финское и венгерское население брачные выборки на основании таблиц первых браков, заключенных рожденными в период между 1939 и 1968 годами финскими и, соответственно, венгерскими мужчинами и женщинами.

Согласно результатам исследования в брачном поведении когорт с конца 1960-ых годов наступил радикальный поворот, который можно объяснить движением общественных и экономических отношений в Финляндии. Среди вызвавших изменения обстоятельств автор приводит комплексное влияние крупномасштабной миграции в города, которая затронула в первую очередь молодые возрастные группы, находящиеся перед вступлением в брак. Вследствие этих перемен в финском населении возникает новая схема брачности, характерная для постиндустриального общества. В наиболее молодых когортах финских женщин средний возраст первого бракосочетания по всей вероятности превысит 26 лет, а по крайней мере 25 процентов этих женщин вообще останутся незамужними. В сравнительно молодых венгерских когортах тоже наблюдается значительное сокращение первых бракосочетаний. В настоящее время, в этом значительную роль играет отсрочка бракосочетаний, но ожидается, что последствия затронут также и долю окончательно холостых и незамужних лиц.

Автор приходит к выводу, что воздержание от браков в Венгрии вероятно не примет таких масштабов, как в Финляндии. Одновременно можно предположить, что в воздержании от браков и в Венгрии будет играть возрастающую роль распространение сожительских отношений, как это имеет место и в Финляндии.

SUMMARY

The study compares marriage trends of Finland and Hungary, using marriage tables of Finnish males and females born between 1939 and 1965 as well as those of Hungarian males and females born between 1939 and 1968.

According to the results of the analysis a radical change took place in marriage behaviour of cohorts in the late 1960s, which can be attributed to changing social and economic conditions in Finland. Of the factors which had influence on initiating changes the study emphasizes the complex effect of vast migratory movement directed to towns, that affected mostly youth before family founding. Due to the changes a new marriage pattern is being shaped in Finland's population which is typical of postindustrial societies. In the youngest cohorts of Finnish females the average age at first marriage is likely to exceed 26 years, and at least 25 per cent of them remain ultimately unmarried. In the younger Hungarian cohorts significant decrease in first marriages can similarly be pointed out. Delaying marriages has now a significant part in it, while the aftermath will likely affect also the proportion of those remaining ultimately unmarried. These changes are in connection with the recent social and economic situation in Hungary.

Although, it can be expected that the extension of cohabitation without marriage also have an increasing role in Hungary, the reserve from marriage will likely not attain the extent of that of Finnish population.

A NÉPESSÉG CSALÁDI ÁLLAPOTA BÉKÉS MEGYÉBEN, 1980—1990

ISTVÁN TIBORNÉ

A családi állapot szerinti összetétel a népesség fontos jellemzője. A családi állapot az életkorral és a nemmel szoros kapcsolatban áll, de egyéb demográfiai, gazdasági tényezők is hatással vannak rá, mint például a házasodási szokások, a halandóság, a gazdasági helyzet, a jogi szabályozás stb. Hazánkban a 15 éves és idősebb népesség családi állapotát figyeli meg a statisztika, mégpedig az eszmei időpontban fennálló jogi helyzetnek megfelelően. Elemzésünkben a népesség családi állapotában a két utóbbi népszámlálás között bekövetkezett változásokat, illetve ezek főbb okait vizsgáljuk.

Békés megyében 1980 és 1990 között a 15 évesek és idősebbek száma fogyott, ezen belül azonban csak a házasok száma csökkent, a nőtleneké, hajadonoké, az özvegyeké és az elváltaké emelkedett. A vizsgált népesség tíz évvel korábbi számához viszonyított 4,4 százalékos csökkenése a nőtlenek, hajadonok 11,3, az özvegyek 6,0, az elváltak 59,1 százalékos növekedése és a házasok 13,4 százalékos csökkenése mellett következett be. Ez az igen kedvezőtlen tendencia országosan is jellemző volt. Országosan a 15 éves és idősebb népesség 1990. január 1-jei száma 1,5 százalékkal volt alacsonyabb, mint az előző népszámláláskor, ezen belül a nőtlenek, hajadonok száma 13,0, az özvegyeké 7,9 és az elváltaké 53,5 százalékkal emelkedett, míg a házasoké 10,6 százalékkal csökkent.

A vizsgált időszakban a családi állapot változásában az országos tendencia érvényesült minden megyében, de a mértékek esetenként jelentősen eltértek. Öt megyében (Fejér, Győr-Moson-Sopron, Hajdú-Bihar, Komárom-Esztergom és Veszprém) 1980 és 1990 között kisebb-nagyobb mértékben emelkedett a 15 évesek és idősebbek száma, de a házasoké ezekben is csökkent. A két népszámlálás között a megyékben és a fővárosban szinte azonos ütemben (1,5 és 1,4 százalékkal) csökkent a vizsgált népesség száma, de a különböző családi állapotúak változása jelentős eltérést mutat. A megyékben a nőtlenek, hajadonok száma jóval kisebb ütemben emelkedett, mint Budapesten (10,6 illetve 22,2 százalékkal), ugyanakkor az özvegyek és az elváltak számának növekedése meghaladta a fővárosét (az előbbiek száma 8,9 és 4,3, az utóbbiaké 57,4 és 46,3 százalékkal nőtt). A házasok száma 1980 és 1990 között vidéken jóval mérsékeltebben (9,5 százalékkal) fogyott, mint Budapesten (15,4 százalékkal).

1. tábla

A 15 éves és idősebb népesség számának változása 1980 és 1990 között családi állapot és terület szerint

Terület	Az össz- népesség	A nőtlenek, a hajadonok	A házasok	Az özvegyek	Az elváltak
	számának változása (fő)				
Baranya	-6 152	6 201	-22 149	2 250	7 546
Bács-Kiskun	-13 569	8 165	-35 720	3 725	10 261
Békés	-14 997	6 276	-31 916	2 143	8 500
Borsod-Abaúj-Zemplén	-25 928	1 132	-45 338	6 992	11 286
Csongrád	-9 135	9 553	-31 088	2 061	10 339
Fejér	6 015	7 422	-13 867	3 674	8 786
Győr-Moson-Sopron	4 976	6 143	-10 802	3 143	6 492
Hajdú-Bihar	7 674	10 814	-17 301	4 479	9 682
Heves	-9 082	4 168	-20 629	2 461	4 918
Jász-Nagykun-Szolnok	-10 174	5 794	-26 469	2 630	7 871
Komárom-Esztergom	650	5 300	-14 177	3 056	6 471
Nógrád	-6 889	1 935	-14 443	1 966	3 653
Pest	-162	26 577	-53 712	9 338	17 635
Somogy	-8 517	4 889	-21 462	904	7 152
Szabolcs-Szatmár-Bereg	-2 378	6 908	-22 136	5 335	7 515
Tolna	-8 053	2 198	-14 682	485	3 946
Vas	-2 024	2 970	-9 665	737	3 934
Veszprém	2 879	5 606	-13 283	2 756	7 800
Zala	-5 485	2 693	-14 052	1 421	4 453
Vidék összesen	-100 351	124 744	-432 891	59 556	148 240
Budapest	-23 665	67 929	-163 044	7 944	63 506
<i>Ország összesen</i>	<i>-124 016</i>	<i>192 673</i>	<i>-595 935</i>	<i>67 500</i>	<i>211 746</i>

Békés megye az ország 15 éves és idősebb népességének 1980 és 1990 közötti fogyásából 12,1 százalékkal részesedett, míg néhány hasonló népességszámú megyében (például Fejér, Győr-Moson-Sopron) emelkedett e népességcsoport lélekszáma. Békés megye a nőtlenek, hajadonok, az özvegyek és az elváltak számának növekedéséből 3,3, 3,2, illetve 4,0 százalékkal, míg a házasok számának csökkenéséből 5,4 százalékkal részesedett. Amennyiben figyelembe vesszük, hogy a megyében élt az ország 1990. január 1-jei megfelelő korú népességének 4,0 százaléka (a tíz évvel korábbinál 0,1 százalékponttal kisebb aránya), akkor megállapíthatjuk, hogy a 15 éves és idősebb népességen belül a házasok számának csökkenése jóval nagyobb arányú volt, mint amennyi a népességszám alapján indokolt lenne.

A családi állapot változása

Békés megyében a népesség családi állapotának a 2. táblában bemutatott változása korcsoportonként természetesen igen eltérő.

A népesedéspolitikai intézkedések hatására megnövekedett születésgyakoriság a 15—19 éves korcsoport létszámának növekedését eredményezte, s e korcsoport adta a nőtlenek, hajadonok számszerű emelkedésének nagy részét, amihez hozzájárult még

a házasságkötési korhatár emelkedése is. A házasok számának csökkenése csak azoknál a korcsoportoknál nem következett be, ahol a megfelelő korú népesség száma emelkedett. Az elmúlt évtized társadalmi viszonyainak alakulása nem kedvezett a megkötött házasságok fennmaradásának, s az 1980-as években jelentősen megnőtt a válások száma. Ehhez járult még a házasságtól, illetve az újraházasodástól való tartózkodás, valamint az élettársi kapcsolatban élők növekvő hányada.

2. tábla

A 15 éves és idősebb népesség 1980 és 1990 között családi állapot és korcsoport szerint

Korcsoport (éves)	Az össz- népesség	A nőtlen, hajadonok	A házasok	Az özvegyek	Az elváltak
	számának változása (fő)				
15—19	4 317	5 512	−1 195	3	−3
20—24	−7 066	−546	−6 380	1	−141
25—29	−10 513	−642	−9 790	−25	−56
30—34	1 511	1 404	−1 185	80	1 212
35—39	4 563	1 111	1 408	116	1 928
40—44	852	360	−1 462	198	1 756
45—49	−1 545	217	−3 162	124	1 276
50—54	−3 939	−292	−4 531	141	743
55—59	−4 329	−531	−4 302	−68	572
60—64	8 523	380	5 650	1 627	866
65—69	−3 092	−305	−2 801	−180	194
70—74	−8 601	−558	−5 235	−2 685	−123
75—79	1 893	33	644	1 038	178
80—84	1 145	63	260	760	62
85 és idősebb	1 284	70	165	1 013	36
<i>Összesen</i>	<i>−14 997</i>	<i>6 276</i>	<i>−31 916</i>	<i>2 143</i>	<i>8 500</i>

A 15 éves és idősebb népesség 3. táblában szemléltetett családi állapot szerinti összetétele nemenként és korcsoportonként igen jelentős különbségeket mutat. Ez a nőtöbblettel, a nemek eltérő halandóságával, illetve demográfiai magatartásával (például a férfiak általában később házasodnak, mint a nők, az özvegy nők kisebb hányadban kötnek újra házasságot, mint az özvegy férfiak stb.) magyarázható.

Békés megyében 1990. január 1-jén mind a férfiak, mind a nők körében alacsonyabb volt a nőtlenek, hajadonok aránya, mint országosan, ugyanakkor a házasoké meghaladta az országos arányt. Az özvegy férfiak és nők aránya 0,7, illetve 0,1 százalékponttal volt magasabb az országosnál, az elváltak aránya viszont némileg (0,1—0,6 százalékponttal) elmaradt attól.

A megyében a tíz évvel korábbihoz képest a 15—54 éves korcsoportok többségében emelkedett a nőtlenek és hajadonok aránya. A férfiak körében 20 éven aluli házasságkötések már csak elvétve akadnak, s a nők körében is jóval magasabb a 15—19 éves hajadonok aránya, mint 1980-ban, amikor 82,1 százalék volt. A házasságkötéstől való tartózkodás figyelhető meg a 20—24 éves fiatal nők körében is, akik között 37,6 százalék a hajadonok aránya a tíz évvel korábbi 25,1 százalékkal szemben. Ez részben a nők iskolázottságának emelkedésével magyarázható.

3. tábla

A 15 éves és idősebb népesség családi állapot szerinti összetétele korcsoportonként és nemenként

Korcsoport (éves)	A nőtlen	A házas	Az özvegy	Az elvált	A hajadon	A házas	Az özvegy	Az elvált
	férfiak				nők			
	aránya (százalék)							
15—19	98,9	1,0	0,0	0,1	92,5	7,3	0,0	0,2
20—24	72,3	26,6	0,0	1,0	37,6	59,1	0,2	3,1
25—29	32,3	63,7	0,1	4,0	11,7	80,0	0,6	7,6
30—34	19,2	72,9	0,2	7,7	6,2	81,4	1,5	10,9
35—39	12,7	76,7	0,4	10,2	5,1	79,6	2,3	13,0
40—44	8,6	78,5	1,1	11,8	4,2	78,6	4,4	12,8
45—49	7,0	80,8	1,5	10,6	3,7	77,1	7,4	11,8
50—54	5,6	82,7	2,4	9,3	3,5	75,1	11,7	9,7
55—59	4,3	84,3	4,0	7,4	3,2	70,1	18,6	8,1
60—64	4,6	83,1	6,5	5,8	4,4	62,5	26,6	6,6
65—69	4,0	81,5	10,1	4,4	4,7	50,4	39,8	5,1
70—74	2,9	78,5	15,4	3,3	4,9	37,1	53,8	4,3
75—79	3,7	69,8	24,1	2,4	5,1	24,9	66,5	3,5
80—84	3,3	56,6	37,9	2,2	5,3	13,7	78,5	2,5
85 és idősebb . .	3,0	37,3	59,0	0,7	4,8	4,6	87,8	2,7
Összesen	23,7	65,5	4,6	6,3	14,4	60,1	17,9	7,6

Megjegyzés. Itt és a továbbiakban, ahol külön nem jelöljük, 1990. január 1-jei adatok szerepelnek.

Összességében megállapítható, hogy a házassági viszonyok változásainak (a házasságkötések és az újraházasodások csökkenő, illetve a válások növekvő számának) hatására 1990-ben mindkét nem esetében jóval alacsonyabb volt a házasok és magasabb az elváltak aránya, mint az előző népszámlálás időpontjában. (1980-ban a férfiak 71,9, a nők 66,7 százaléka volt házas és 3,5, illetve 4,8 százaléka elvált.)

A növekvő halálozások következtében 1980 és 1990 között emelkedett az özvegyek száma is. 1980-ban ezer lakosra 14,7, 1990-ben már 15,1 (a férfiaknál 16,8, a nőknél 13,6 ezrelék) halálozás jutott. (Különösen magas a 40—49 éves korban meghalt férfiak száma.) Ez magyarázza, hogy a nők között jóval nagyobb az özvegyek aránya, mint a férfiak körében, de mindkét nemnél növekedés volt tapasztalható. Figyelmet érdemel, hogy a nők közül az özvegyek aránya a 40—44 éves korcsoportban 0,9, a 45—49 éves korcsoportban 1,2, az 50—54 éves korcsoportban 2,2 százalékponttal magasabb, mint tíz évvel korábban, amellet, hogy az említett korcsoportokba tartozó nők száma csökkent.

1990. január 1-jén a megyében a 15—45 éves népességben a férfitöbbség, ezen belül egyes korcsoportokban (25—29, 35—44) a két nem azonos aránya volt a jellemző. Az idősebb korcsoportok felé haladva egyre nagyobb a nőtöbbség. Egyes korcsoportokban és családi állapotokban „megdőböntő” a két nem aránya, különösen az özvegy és az elvált családi állapotúak körében, akiknél jóval nagyobb a nők aránya, mint a férfiaké. A nőtlenek, hajadonok között az életkor előrehaladtával egyre csökken a férfiak és emelkedik a nők aránya, míg a házasoknál ennek a fordítottja figyelhető meg. Országosan — kisebb eltérésekkel — hasonló arányok alakultak ki 1990. január

1-jén a két nem között: a vizsgált népességnek a megyeinél egy százalékponttal nagyobb nőtöbblete mellett az özvegyek és az elváltak csoportjában a megyeinél 3, illetve 2 százalékponttal alacsonyabb a férfiak, így természetesen magasabb a nők aránya, tehát országosan még kedvezőtlenebb a helyzet.

A megye 15 éves és idősebb népességének családi állapot szerinti összetétele területenként kisebb-nagyobb eltéréseket mutat. A városokban jóval magasabb a nőtlenek, hajadonok aránya, mint a községekben, ugyanakkor a házásoké lényegesen alacsonyabb. A községekben nagyobb arányban élnek özvegyek és kisebb hányadban elváltak, mint a városokban. A megye nagyobb városaiban (Békéscsaba, Gyula, Szarvas) magasabb a nőtlenek, hajadonok aránya a városi átlagnál, ugyanakkor a házásoké alacsonyabb annál. A városok közül az elváltak aránya Orosházán a legnagyobb, s viszonylag magas az özvegyeké is. A megye külterületein élők között jóval alacsonyabb a házások aránya, mint a megfigyelt belterületi lakosságon belül, a többi családi állapotúaké viszont meghaladja azt. E jelenségek szintén a megfelelő területek (települések) lakosságának eltérő korösszetételével, demográfiai magatartásával, gazdasági viszonyaival stb. függnek össze.

A házasságkötések, a válások, a halálozások összefüggése a családi állapottal

Láthattuk, hogy a megyében az 1980-as években csökkent a házasságkötések száma, s a megkötött házasságok is törékenyebbekké váltak.

4. tábla

A házasságkötések és a válások alakulása

Év	A házasságkötések	A válások	A házasságkötések és a válások számának különbözete	Az ezer lakosra jutó	
	száma			házasságkötések	válások
	száma				
1980	2963	1150	1813	6,8	2,6
1981	2873	1125	1748	6,6	2,6
1982	2751	1179	1572	6,4	2,7
1983	2838	1297	1541	6,6	3,0
1984	2852	1172	1680	6,7	2,7
1985	2892	1211	1681	6,8	2,9
1986	2852	1276	1576	6,8	3,0
1987	2441	1224	1217	5,8	2,9
1988	2503	964	1539	6,0	2,3
1989	2484	1026	1458	6,0	2,5
1990	2473	1017	1456	6,0	2,5

A 4. tábla adatai szerint 1981 és 1986 között a házasságkötések száma évről évre alig változott, míg a válásoké inkább emelkedett. Az 1987 közepén módosított Családjogi Törvény — a házasságok stabilitásának növelése céljából — szigorításokat vezetett be a bontóperekbe, s vélhetően ennek eredményeként 1987-ben kismértékben, 1988-ban jelentősen visszaesett a válások száma az 1986. évihez képest, de csökkent a házasságkötéseké is. 1989-ben és 1990-ben a házasságkötések száma tovább csök-

kent, a válásoké viszont emelkedett 1988-hoz viszonyítva. A jogi szabályozás módosításának tehát csak átmeneti visszatartó hatása volt, tartósan nem tudta megváltoztatni a válások számának növekedését, ugyanakkor visszafogta a házasságkötéseket.

Az 5. tábla a megkötött házasságok és a válások egyes korcsoportok közötti eltolódását mutatja.

5. tábla

A házasságkötések és a válások megoszlása korcsoportok és nemek szerint

Korcsoport (éves)	A férfiak		A nők		A férfiak		A nők	
	1980.	1990.	1980.	1990.	1980.	1990.	1980.	1990.
	évi házasságkötéseinek				évi válásainak			
	megoszlása (százalék)							
20 éven aluli . . .	7,0	5,2	35,0	29,3	0,2	0,4	4,2	1,2
20—24	46,4	50,1	37,8	45,1	10,6	7,8	20,8	17,3
25—29	28,0	22,6	13,3	10,0	22,9	16,3	22,4	18,1
30—34	7,0	9,6	5,2	6,0	19,8	21,6	17,3	19,0
35—39	3,8	4,2	3,0	3,4	14,7	19,6	12,3	20,3
40—49	3,6	4,2	3,1	3,9	17,5	24,3	13,7	17,0
50—59	2,3	2,7	1,5	1,5	9,4	7,5	6,8	5,3
60 és idősebb . .	1,9	1,4	1,1	0,8	4,9	2,5	2,5	1,8
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

1990-ben a korai — 20 évesnél fiatalabb korban megkötött — házasságok aránya mind a férfiak, mind a nők körében jelentős mértékben visszaesett a 10 évvel korábbihoz képest. Az is megállapítható, hogy az idősebb férfiak mind 1980-ban, mind 1990-ben nagyobb hányadban kötöttek házasságot, mint a nők. A korai házasságok arányának csökkenése mellett a férfiaknál valamelyest emelkedett, a nőknél jelentősen csökkent a 20 évesnél fiatalabbak válásainak aránya, s mindkét nemnél a 35—49 éves korosztályok felé tolódott el az 1980. évihez viszonyítva. Ez arra enged következtetni, hogy emelkedett a hosszabb ideig házasságban élők válásainak száma.

1990-ben a válások több mint kétötöde 0—7, csaknem fele 10 vagy több évi házasság után következett be. Ezen belül a férfiak és a nők körében korcsoportonként igen eltérők az arányok.

Az 1990. évi bontóperek 41 százalékában a férfiak, 39 százalékában a nők a 30—39 éves korosztályba tartoztak, s 50, illetve 70 százalékuk 10 vagy több évig tartó házasság kötelékéből lépett ki. Az elváltak közül jelentős arányt képviseltek még a 40—49 évesek is, akiknek átlagosan 84 százaléka szintén egy évtizednél hosszabb házasságát szakította meg.

1980-ban a házasságkötésekből az újrَاهázasuló férfiak aránya 19,4, a nőké 20,6 százalék volt, 1,9, illetve 1,4 százalékponttal magasabb, mint — a 6. tábla adatai szerint — 1990-ben, tehát a vizsgált tíz év alatt csökkent az újrَاهázasodási kedv. 1980-ban 575 — korábban özvegy, vagy elvált családi állapotú — férfi és 609 nő házasodott újra, míg 1990-ben csak 432 férfi és 475 nő. Ez utóbbi évben az újból

házasságra lépő férfiaknak több mint egyötöde 50 éves vagy idősebb, míg a nőknek csak alig több mint egytizede. Az idősebb elvált, de többségükben özvegy férfiak tehát jóval nagyobb arányban kötnek újra házasságot, mint az ugyanilyen korú és családi állapotú nők. Ez egyrészt abból adódik, hogy a nők újránházassági esélyei — az említett korosztályok nőtöbbségéből következően — jóval kisebbek a férfiakénál, másrészt azzal függ össze, hogy a férfiak általában kevésbé házasak, mint a nők, ezért egyedül nehezebben élnek, mint házassági közösségben.

6. tábla

Az 1990-ben újránházasulók és elváltak arányai korcsoportonként és nemeként

Korcsoport (éves)	Az újránházasuló		A 0—7		A 10 és több	
	férfiak	nők	évi házasság után elvált			
	az azonos korú házasulók százalékában		férfiak	nők	férfiak	nők
			az azonos korú elváltak százalékában			
20 éven aluli . . .	2,3	0,7	100,0	100,0	—	—
20—24	1,6	7,6	100,0	99,4	—	—
25—29	13,2	31,5	91,0	69,6	0,6	9,8
30—39	46,2	73,6	38,2	22,8	49,9	70,0
40—49	79,6	89,6	13,3	13,3	83,9	85,0
50—59	94,1	94,6	13,2	20,4	85,5	77,8
60 és idősebb . .	91,2	84,2	32,0	27,8	64,0	66,7
Összesen	17,5	19,2	43,8	43,8	49,1	49,1

Az utóbbi két népszámlálás között a népességszámot, illetve annak korösszetételét nagymértékben a természetes népmozgalmi folyamatok alakították. Ennek egyik tényezője a halálozás, amely főként a vizsgált 15 éves és idősebb népességet érintette. 1980-ban a megye össznépeességének halálozási arányszáma 14,7, 1990-ben 15,1 ezrelék volt. 1980 és 1990 között a férfiak halálozási arányszámai kisebb-nagyobb ingadozással, de folyamatosan emelkedtek, a nőké gyakorlatilag változatlan maradt. A vizsgált időszakban a férfiak halálozásainak száma és nyers halálozási aránya tartósan magasabb volt. A házasok számának csökkenésével egyidejűleg mérséklődött a meghaltak közül a házasok aránya, de a férfiaknál ez jóval magasabb, mint a nőknél, akik közül a meghaltak nagy része özvegy családi állapotú volt.

A két nem halandósága közötti különbség minden életkorban kimutatható. A férfiak halandósága valamennyi, de különösen a 40—59 éves korcsoportban magasabb a nőkéénél, s a különbség 1980 és 1990 között tovább nőtt. Az ezer 40—59 éves férfira jutó azonos korú meghalt férfiak száma 1980-ban 11,0, 1990-ben már 13,7 volt.

Összességében megállapítható, hogy 1980 és 1990 között a 15 éves és idősebb népességben csökkent a házasok és jelentősen nőtt az elváltak és az özvegyek száma. E negatív tendenciának igen sok oka van. Egyik alapvető oka — a kedvezőtlen demográfiai folyamatok mellett — az, hogy a család intézménye az elmúlt években folyamatosan veszített presztízséből. A házaspárokra, családokra nehezedő terhek, az egészségi állapot romlása elsősorban a középkorúak — főként a keringési rendszer betegségeiből származó — halandóságát növelte. Az egészségügy szűkös pénzügyi

helyzete miatt nem jut elegendő anyagi erő a betegségek megelőzésére, szűrővizsgálatokra. A kedvezőtlen tendenciák megállítása, illetve megfordítása kormányzati és közös társadalmi feladat.

TÁRGYSZÓ: Családi állapot.

РЕЗЮМЕ

Анализируя состав населения 15-летнего возраста и старше по семейному положению на основании данных с 1980 по 1990 год, автор отмечает, что как во всей стране, так и в комитате Бекеш сократилось число состоящих в браке и возросло число холостых, незамужних, вдовых и разведенных.

Автор показывает состав различного по возрасту и полу населения комитата по семейному положению и указывает на важнейшие причины перемен. Наряду с анализом данных переписи населения автор исследует также и отдельные демографические события (бракосочетания, разводы, смерти), влияющие на изменение семейного положения.

SUMMARY

Analysing data on the composition by marital status of the population of 15 years and over between 1980 and 1990, the authoress points out that the number of married couples decreased, while that of unmarried, widowed and divorced increased, both on national level and in county Békés.

The study shows the marital status of the county's population by age and sex, and refers to the main reasons behind the changes taken place in this field. In addition to analysing census data the authoress deals with certain indicators of demographic trends which exert influence on the change in marital status (marriages, divorces, deaths).

A SZEMÉLYI SZÁM ÉS A STATISZTIKAI INFORMÁCIÓ-RENDSZER*

DR. LAKATOS MIKLÓS

Az Alkotmánybíróság működésének egyik első eredménye volt, hogy kimondta a személyi szám használatának alkotmányellenességét, illetve, hogy a személyi szám használatának korlátozására szólított fel. Ez a döntés egyben kijelölte a kormányzat számára azt az utat, melyet az adatvédelemmel kapcsolatos törvényalkotásban követnie kell, ha nem akar újabb elutasító alkotmánybíróági határozatot. Az állásfoglalás óta jelentős idő telt el, és az Országgyűlés csak 1992 őszén, illetve 1993 tavaszán jutott el odáig, hogy e témával kapcsolatos törvényeket — az adatvédelmi és a személyi adatnyilvántartó rendszerekről szóló törvényt, valamint a statisztikai törvényt — elfogadja. Mivel az adatvédelmi törvény az ún. kétharmados törvények sorába tartozik, ezért az e témával kapcsolatos jogi szabályozásért az ellenzéki pártok is felelősséget vállaltak. Sajnos azt nem sikerült elérni, hogy az említett három törvényt az Országgyűlés egy időben tárgyalja, ezért a statisztikai törvényt — amelyet csak 1993 tavaszán fogadott el az Országgyűlés — összhangba kellett hozni a már korábban elfogadott adatvédelmi törvénnyel.¹ Az adatvédelem jogi szabályozása egy sor olyan kérdést vet fel, amely érinti a statisztikai információ-rendszer kialakítását, ezért célszerű azokat a jogszabályokat, amelyek adatvédelemmel kapcsolatos rendelkezéseket is tartalmaznak, jogszabály-összehasonlító vizsgálatnak alávetni. A jelen tanulmány azonban — e vizsgálat bonyolultsága és időigényessége miatt — még nem adhat számot e munka eredményéről, csupán azt tűzhetne ki célul, hogy rávilágítson a téma több aspektusára, és felhívja a figyelmet a probléma összetettségére, továbbá áttekintést adjon a kérdés történeti, nemzetközi vonatkozásairól.

Történeti áttekintés

Az államigazgatás története, többek között, a nyilvántartások történeteként is leírható. Főleg adózási és katonai szempontok voltak azok, melyek az ókori és középkori államokban a különböző államigazgatási nyilvántartásokat befolyásolták,

* A jelen tanulmány a szerzőnek a *Valóság* 1993. évi 3. számában megjelent dolgozatának átdolgozott változata.

¹ Lásd: dr. *Bánszegi Katalin*: Beszámoló a hatodik statisztikai törvény megalkotásáról. *Statisztikai Szemle*. 1993. évi 8—9. sz. 741—745. old.

illetve tartalmi szempontból meghatározták. Természetesen ezekben a korokban a személyiségi jogok védelmének problémája fel sem merült, tekintettel arra, hogy ez az eszme csak az európai felvilágosodás korától kezd hatni és az állami jogalkotási folyamatokba beépülni.

Jellegzetessége volt még e korai nyilvántartásoknak, hogy jelentős mértékben támaszkodtak az egyházak nyilvántartására, különösen az anyakönyvekre. (Meg kell jegyezni, hogy két jól elkülöníthető nyilvántartási fajta létezett. Az egyik a dolgokra — ház, telek stb. —, a másik a személyekre vonatkozott. Lesz még szó arról, hogy korunkban — a technikai haladásnak köszönhetően — a kétfajta nyilvántartás miképpen ötvöződik.)

Az ipari forradalom következtében előállott robbanásszerű gazdasági fejlődés hatására jelentős társadalmi változások zajlottak Európa fejlett régióiban. A gazdasági fejlődés következtében egyre bonyolultabb feladatokat kellett megoldania a közigazgatásnak, illetve az állam mind kevésbé maradhatott meg az ún. „éjjeliőr” szerepénél, melynek következtében az államirányításnak mind sokrétűbb adatokra volt szüksége az állam területén élő lakosságról. A napóleoni háborúk után terjedt el az általános hadkötelezettség, és ez a körülmény még fontosabbá tette azt, hogy az állam naprakész nyilvántartásokkal rendelkezzen a hadköteles férfilakosságról, illetve a családokról. A fejlett országokban — nem függetlenül különböző társadalmi-politikai mozgalmak hatásától — előtérbe került a társadalombiztosítás, melynek megszervezése, egyre több munkavállalóra történő kiterjesztése naprakész, hiteles nyilvántartások nélkül nem lett volna megoldható. Az ipari termeléssel, a kereskedelmi forgalom növekedésével, a lakosság életszínvonalának emelkedésével bonyolultabbá váltak a pénzügyi (adóztatási) műveletek, minek következtében e területeken is megnőtt a különböző személyi és dologi nyilvántartások jelentősége.

A második világháború utáni gazdasági—társadalmi változások a világ fejlett régióiban felvetették a „jóléti”, a „gondoskodó” állam ideáját. A „jóléti állam” megálmodói szerint az emberiség — igaz, csak a szerencsésebbik része — a fejlődés olyan fokára jutott, hogy a gazdasági gyarapodás elegendő anyagi erőt jelent ahhoz, hogy a „jóléti állam” lakosainak — mindenkit kielégítő szinten — megfelelő életszínvonalat garantáljon. Ahhoz azonban, hogy az állam ezt a feladatot teljesíteni tudja, elegendő információval kell rendelkeznie a gazdasági és a társadalmi élet szereplőiről. A különböző nagy elosztó rendszerek — így a nyugdíj-, az egészségügyi, munkanélküli biztosítás — működtetéséhez jelentős mennyiségű információra van szükség, és ugyancsak információigényesek a gazdaságot közvetett módon szabályozó rendszerek (adó-, vám-, bankrendszer).

Az adatok jellege

A begyűjtendő információk többsége egyedi — „nevesített”, személyre szóló — adatként kerül be a rendszerbe, tekintettel az adatfelhasználás főként redisztribúciós céljára. (Az adatgyűjtésnek ezt a célját nevezhetjük igazgatási célnak, mikor az információk legfőbb tartalma éppen az adatok egyedisége.) Az igazgatási célból felvett információknak nagy részét azonban statisztikai célra is fel lehet használni. (Statisztikai célon azt értjük, hogy az adat egyedi tartalma érdektelen, rendszerint csak

a többi információval összefoglalt együttes, aggregált értéke számít). A fejlett országok társadalmi-gazdasági élete megköveteli, hogy egyre több statisztikai célú információ álljon rendelkezésre. A polgári állam kifejlődésével a statisztikai szolgálatok világszerte fejlődésnek indultak. Manapság a kormányok egyre több pénzt költenek arra, hogy kellő mennyiségű és minőségű statisztikai információval rendelkezzenek. A nemzetközi gazdaság fejlődése, a nemzetek közötti kereskedelem robbanásszerű növekedése megköveteli, hogy egy-egy ország gazdasági helyzetéről — a nemzetközi összehasonlítás érdekében — hitelt érdemlő adatok álljanak rendelkezésre. Erre azért is szükség van, mert az egyre szaporodó nemzetközi gazdasági szervezetek redisztribúciós tevékenységüket csak úgy tudják ellátni, ha ismerik a tagországok megfelelő gazdaságstatisztikai mutatóit. Ugyanez érvényes a társadalomstatisztikai információkra, tekintettel arra, hogy egy ország teljesítményének elbírálásához ilyen típusú ismeretekre is szükség van. (Az ENSZ, a Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezete — OECD, az Európai Közösség — EK információgyűjtést koordináló intézményei szigorú statisztikai szabványokat adnak ki az egységesítés érdekében.)

Bár a statisztikai adatgyűjtések célja általános jellegű, az információk egyedisége szükségtelen, mégis — technikai szempontból, az összeírások bizonyos szakaszában — szükség van az egyes adatközlők azonosítására. A népszámlálások célja például az, hogy egy meghatározott időpontra vonatkozóan információt szolgáltatson az adott ország teljes népességének társadalmi-demográfiai szerkezetéről, épületállományáról, lakáskörülményeiről. Ehhez biztosítani kell az összeírás tejeskörűségét, és már csak ez is szükségessé teszi az egyes személyek azonosítását. Azonban az összeírás végső célja szempontjából közömbös az összeírt személyek kiléte, ezért az adatok feldolgozásának későbbi szakaszában, amikor az információk már egyedi tartalmuktól megfosztva, gépi adathordozón vannak, a kérdőíveket meg lehet (sőt kell) semmisíteni, és az utólagos egyedi azonosítást meg lehet akadályozni. (Megjegyezzük, hogy ez például a történeti demográfiával foglalkozó kutatók érdekei szempontjából korántsem jó megoldás.)

Az informatika fejlődése

Az információrobbanás nemcsak a gazdasági fejlődéssel és a jelentős társadalmi változásokkal hozható összefüggésbe, hanem a számítástechnika minden korábbi képzeletet felülmúló fejlődésével is. Ezért az informatika a társadalmi változásokat meggyorsítja azáltal, hogy hatással van a mindennapi életre, a társadalom szerkezetére, az emberek, az országok, a politikai hatalom és a társadalom közötti információ áramlására. A számítógép egyre inkább a kormányzás fő eszközének egyikévé, a gazdasági élet egyik főszereplőjévé lép elő. A számítógépek segítségével összegyűjtött információval mint a hatalom egyik forrásával kapcsolatban kettős elvárás fogalmazódik meg: egyfelől, hogy az információ nyilvános és ne csak egyes hatalmi intézmények monopóliuma legyen, másfelől pedig az egyes ember személyét érintő információ illetéktelenek számára ne legyen hozzáférhető.

A személyiségi jogok védelmével kapcsolatos aggodalmak összefüggésbe hozhatók a számítógépes technika elterjedésével, rohamos fejlődésével. Minőségileg mást jelent a korábbi időszakhoz képest az, hogy a számítógép segítségével viszonylag egyszerű-

en, rövid idő alatt jelentős mennyiségű, személyre szóló információ juthat illetéktelenek birtokába. A félelmeket az erősítheti, hogy a számítógépes technika magasabb szintű kezelése egy viszonylag szűk réteg monopóliuma lett, és így a laikusok kevésbé tudják ellenőrizni az információfelhasználás jogszerűségét és a személyi adatok áramlásának útját.

A számítógépek és a rájuk települő információs hálózatok — főleg felhasználóbarát érdekű — fejlesztése további veszélyforrást is rejt magában. Ezért a személyiségi jogok védelmét nemcsak jogi oldalról szükséges biztosítani, hanem a technikai feltételeket is meg kell teremteni hozzá.

A fejlett informatikai háttérrel rendelkező országokban tehát az a paradox helyzet alakult ki, hogy technikai szempontból gazdagok a lehetőségek a nyilvántartási rendszerek számítógépesítésére, adatbázissá szervezésére, illetve az információk sokféle felhasználására, ugyanakkor egyre erősebbek a követelések a jogi korlátok felállítására. Ellentmondásos a helyzet abból a szempontból is, hogy az államigazgatási nyilvántartások másodlagos, statisztikai és egyéb célú hasznosítása jelentős anyagi megtakarítás, viszont a személyiségi jogok védelmének figyelembe vétele miatt a kiadások — például azért, mert a szükséges információkat más forrásból kell begyűjteni — emelkednek.

Nemzetközi kitekintés

Az információk központosításában, többcélú hasznosításában rejlő veszélyeket a fejlett országokban különbözőképpen ítélik meg. Vannak országok — mint például Svédország, Dánia — ahol jól működő államigazgatási nyilvántartási rendszerek vannak, és Dániában például két ízben is (1976-ban, 1981-ben) végrehajtottak nyilvántartáson alapuló népszámlálást. Ennek a lényege az, hogy a lakosságot nem közvetlenül keresik meg az összeírás céljából, hanem a már meglévő nyilvántartások (például lakónyilvántartás, ingatlan-nyilvántartás) adatait összesítik. Ez a módszer személyiségi jogi szempontból kifogásolható, mert olyan nyilvántartások adatait kapcsolják össze, amelyek lehetővé teszik az egyes személy „személyiségképének” mind alapos megismerését, társadalmi és lakáskörülményeinek feltérképezését. Az említett veszélyforrás ellenére ezekben az országokban a közvélemény — a jelenlegi ismeretek szerint — nem kifogásolja azt, hogy az alapnyilvántartásokat megfelelő jogi biztosíték mellett statisztikai célra is használják. A jelenlegi Németország nyugati felén viszont az 1980-as években olyan kampány bontakozott ki a népszámlálás ellen a személyiségi jogok miatt, melynek következtében 1983-ban el kellett halasztani a népszámlálást. A kampány következtében az akkori Német Szövetségi Köztársaság Alkotmánybírósága azt mérlegelte, hogy ha a veszélyt a számítógépes technika növelte meg, nem ad-e módot arra, hogy az állam a szükséges információkat anélkül kapja meg, hogy a polgárok életébe beavatkozzon. Ezért foglalkozott az összes lehetséges népszámlálást helyettesítő módszerrel, kezdve a különböző reprezentatív felvételtől egészen addig, hogy a meglévő nyilvántartásokból szedjék össze a szükséges információkat. A vonatkozó szakvéleményeket „a polgár számára kisebb rossz” szemszögből mérlegelték, s így maradtak meg végül is a teljes körű, bevalláson alapuló népszámlálás mellett. (Például a meglévő nyilvántartások forrásként való használata ellen nem

is az volt a fő érv, hogy azok pontatlanok, illetve hiányosak lehetnek, hanem az, hogy a módszer jobban lehetővé tenné az egész személyiség „átvilágítását”, mint a hagyományos népszámlálás.) Az Alkotmánybíróság állásfoglalása után sikerült a lakosság többségének fenntartásait a népszámlálással szemben eloszlatni, minek következtében 1987-ben megfelelő eredménnyel végrehajtották a népszámlálást.

A fenti példákból is látható, hogy az adatvédelemhez kapcsolódó személyiségi jog megítélésében a világ országaiban jelentős különbség van. A „harmadik világ” országaiban az ottani gazdasági—társadalmi körülmények miatt mindez még nincs napirenden, hiszen sem az államigazgatás szervezettsége, sem az informatikai szolgáltatások fejlettsége nem korlátozza ebből a szempontból az állam polgárainak létét. (Sokkal inkább probléma a demokratikus állami berendezkedés hiánya, a diktatórikus módszerek alkalmazása, a gazdasági fejlettség alacsony szintje.) Ezért nem meglepő, hogy az adatvédelem iránti fogékonyság főleg a fejlett gazdaságú, társadalmi berendezkedésű országokra jellemző. Azonban ezen országcsoporton belül is vannak országok — például Észak-Európában — ahol a laikus és szakmai közvélemény toleránsabb az iránt, hogy az állam polgáraitól adatokat gyűjt, és azokat igazgatási és statisztikai célra egyaránt felhasználja.

Más országokban viszont — főleg a laikus közvélemény — eleve bizalmatlansággal tekint minden olyan akcióra, amely az állam — gyakran csak vélt — hatalmát erősíti. Ez az ellenérzés nemcsak az információgyűjtés monopóliumára terjed ki, hanem minden olyan tevékenységre, amely lehetővé teszi az állami beavatkozást a privát szférába.

A személyiségi jogok védelmével kapcsolatos érzékenység nyilvánvalóan azoknak az államoknak a közvéleményében lehet erős, ahol a történelem során a totalitárius államhatalom számos esetben megsértette az emberi jogokat. Ebből a szempontból még az sem elegendő, hogy egy országban (például a Német Szövetségi Köztársaságban) jelenleg demokratikus, a kor követelményeinek eleget tevő államberendezkedés van, mert a lakosság több generáció tapasztalatai alapján „emlékezik” még a korábbi jogsértésekre. Talán az erősebb demokratikus hagyományokkal is magyarázható, hogy az észak-európai államokban, az angolszász országokban nem bontakozott ki erős ellenállás a központosított információgyűjtéssel szemben. (Fel kell hívni a figyelmet egy olyan összefüggésre is, hogy ezekben az országokban erős a protestáns gondolkodás hagyománya, amely már sok évszázada erősíti a demokratikus eszmérendszert, és valószínűleg ez is segíti az állam és polgárai között kialakított lojális viszonyt. Svédországban például a településeken már 300 éve a helyi plébános gyűjti a népesség-nyilvántartással kapcsolatos adatokat, és így érthető a bizalom az információgyűjtés iránt.) Az információgyűjtéssel kapcsolatos állampolgári aktivitást nemcsak politikai szempontok befolyásolják, hanem hatással lehet rá az adott ország lakosságának viselkedéskultúrája, az emberek egymáshoz és a helyi államigazgatáshoz való viszonya is. A dél-európai országok lakosságára túlnyomórészt nem jellemző az állampolgári fegyelem szigorú betartása, ám az állammal szemben nem elvi fenntartások vannak, hanem az emberek egyszerűen nem szokták meg, hogy az állampolgári kötelezettségüknek szigorúan eleget tegyenek. Ezért kevésbé is tartanak attól, hogy — a személyes tapasztalat alapján is pontatlannak tudott nyilvántartásokat — személyiségi jogaik sérelmére felhasználják. Természetesen a gazdasági-társadalmi

fejlődés ezekben az országokban is kikényszeríti a nyilvántartások tökéletesedését, de a lakosság magatartása ezzel szemben még sokáig toleránsabb lesz, mint egyes, más történelmi-kulturális tapasztalatokat megélt népeknél.

A magyarországi helyzet

Magyarországon az elmúlt évtizedekben különbözőképpen alakult a személyiségi jogok és ezen belül az adatvédelem helyzete. Formai szempontból mind az Alkotmányban, mind a Polgári Törvénykönyvben, különböző jogszabályokban (például statisztikai törvény, sajtótörvény) voltak a jó hírnévhez, a magánlakás sérthetlenségéhez, valamint a magántitok és a személyes adatok védelméhez kapcsolódó szabályok, azonban egységes, kodifikált joganyag nem állt rendelkezésre. Ez mind az információs jogra, mind az információk hozzáférhetőségével kapcsolatos jogi szabályozásra igaz.

A személyiségi jogok érvényesülésének, a formai szabályozottság ellenére, 1945 óta különböző korszakai voltak Magyarországon. Az 1950-es személyiségkorlátozó politikai légköréről már sokat írtak; az 1956-os forradalmat követő konszolidáció idején már az állam — az előző időszakhoz képest — bizonyos fokig tartózkodott a magánszférába való beavatkozástól.² A korábbinál jobban figyelembe vette azt, hogy az embereknek joguk van magánéletük háborítatlanságához. Különösen az állampolgárok egymás közötti viszonyának területén nyilvánult meg az állam toleranciája. Az állam és polgárai közötti kapcsolatban azonban még mindig az állam erejének túlsúlya volt a meghatározó.

Természetesen az anyagi helyzetet feltáró kérdések ebben az időszakban is „kényes” témakörnek számítottak, és az ilyen adatokkal szembeni érzékenység az anyagi gyarapodással párhuzamosan nőtt. Sajátosan közép-európai és ezen belül magyar jelenség a nemzetiségi hovatartozást kutató kérdések iránti bizalmatlanság. Magyarországon az 1941. évi népszámlálás adatainak az 1941-es évek végi politikai—igazgatási célú felhasználása jelentős károkat okozott a lakosság adatszolgáltatási hajlandóságában és általában az állampolgár és az állam közötti viszonyban. (A legdurvább jogsértésnek tekinthető az a tény, hogy egy statisztikai célból felvett adatot — például azt, hogy valaki milyen nemzetiségűnek vallja magát — egy későbbi időpontban az államapparátus politikai, igazgatási célra — például kitelepítési határozat meghozatalára — használja fel.) Nem véletlen, hogy az adatvédelemmel kapcsolatos újabb jogszabályok számos jogi biztosíték beépítésével próbálják megakadályozni a statisztikai célból felvett adatok igazgatási célú felhasználását.

Az 1960-as évek végén Magyarországon is terjedni kezdtek az informatikai forradalmat szimbolizáló számítógépek. Ezek kezelésére egyre nagyobb létszámú szakem-

² Gondoljunk arra, hogy milyen természetes volt a kor embere számára, hogy a személyi igazolványában — amelyet a rendőrtől kezdve a szálloda portásáig szinte mindenki elkérhetett — szerepeltek olyan személyes adatok (családi állapot, gyermekek adatai, iskolai végzettség, foglalkozás), amelyekhez más állampolgárnak a legkevésbé, az állam képviselőinek pedig nagyon ritkán lehetett közük. Jellegzetes dokumentum volt a munkakönyv is, amely az adott személy foglalkozástörténetén túl a fegyelmi vétségeket és egyéb munkáltatói intézkedéseket is rögzítette. (Más kérdés, hogy ezek a dokumentumok — megfelelő adattartalommal és a személyiségi jogok megfelelő biztosításával — mennyire segíthetnék az állami nyilvántartások hatékonyságát, a korszerű közigazgatási rendszer működését.) A vállalatok, intézmények személyzeti osztályai a legkülönbözőbb személyes adatokat kérték és adták, így nem csoda, hogy ebben a korszakban az emberek többsége nem tulajdonított nagy jelentőséget a személyes adatok védelmével kapcsolatos jogának.

berréteg alakult ki. A tudományos és szakmai közvélemény egyaránt nagy lehetőséget látott a számítógépesítésben, sőt túlzó elvárások is megfogalmazódtak. Óhatatlanul felmerült — és erre számos példát lehetett találni a nyugati országokban — a számítógép statisztikai, illetve közigazgatási célú hasznosításának kívánalma. (Nem véletlen, hogy az országban található igazán nagy teljesítményű számítógépek egyike a statisztikai szolgálat rendelkezésére állt.)

A népesség-nyilvántartás

A közigazgatási célú hasznosítás tervezésének egyik iránya az volt, hogy az állampolgárok adatait tartalmazó különböző nyilvántartások összekapcsolását biztosítsák, használhatóvá tegyenek olyan adatbázisokat is, melyek csak, általános azonosító nélkül, külön-külön voltak működőképesek, és ezzel könnyebbé, olcsóbbá tegyék a közigazgatás működését. Az 1970-es évek elején számos tanulmány jelent meg arról, hogy mekkora nehézséget okoz az állampolgár számára is a különféle igazolások (az erkölcsi bizonyítványtól kezdve az anyakönyvi kivonatig) beszerzése az egymástól elkülönült rendszerekből.

Az egyes apparátusoknak azonban növelte hatalmi helyzetét az, hogy adataikat más szervek nem, vagy csak nagy nehézségek árán tudták használni, ezért nem volt egyértelmű az igény egy általános azonosító (továbbiakban: személyi szám) bevezetésére. Az egykori közigazgatásért felelős legfontosabb szervek számára (Minisztertanács Tanácsi Hivatala, Belügyminisztérium stb.) ugyanakkor nagyon vonzó lehetőségnek tűnt az állampolgárok különböző helyeken fellelhető adatainak összekapcsolása, központi adatbázisba szervezése. Tagadhatatlan, hogy ez a terv, ha minden vonatkozásában megvalósul, technikai szempontból jelentősen könnyítette volna a közigazgatás működését, az állampolgárok és az állam, illetve egyes szervei közötti adatáramlást.³

A társadalomkutatók fantáziáját is megmozgatta az a lehetőség, hogy Magyarországon minden lakosa rendelkezik olyan szemlélyi azonosítóval, amelynek segítségével — külön adatfelvétel szervezése nélkül — róla sokféle adat összegyűjthetővé válik. A társadalomkutatással foglalkozó statisztikusok munkáját az is könnyítette, hogy a személyi szám segítségével tökéletesíthették a mintavételi eljárások módszereit, a különböző adatforrásokból felvett információkat összehasonlíthatták, és az adatok közötti eltérések (például a statisztikai célból felvett népszámlálási és az igazgatási célból felvett népesség-nyilvántartási adateltérések) okát hatékonyabban vizsgálhatták.

Összefoglalva megállapítható, hogy a személyi szám bevezetése az 1970-es években nem ütközött különösebb társadalmi ellenállásba, sőt bizonyos fokig könnyítette az állampolgárok és az állami hivatalok közötti kapcsolatot, és mind az államapparátus,

³ A statisztikai szolgálat számára is jelentős könnyebbséget nyújtott a személyi szám, melynek révén az igazgatási célra felvett adatokat hatékonyabban lehetett statisztikai célra felhasználni, egyes adatállományokat összekapcsolni és az egyedi adatokat különböző szempontok szerint csoportosítani. (A statisztikai szolgálatnak és a személyi szám kezelésére hivatott népesség-nyilvántartásnak szerves kapcsolatát az is jelni, hogy a népesség-nyilvántartás alapjait lerakó 1975. évi népesség-összeírást a statisztikai szolgálat végezte el. Az Állami Népességnylvántartó Hivatal pedig az 1980-as évek végéig a Központi Statisztikai Hivatal elnökének felügyelete alá tartozott.) A népesség-nyilvántartás továbbfejlesztésében is szerepe lett volna a statisztikai szolgálatnak, mivel a személyi számnak az iskolai végzettséggel, illetve a foglalkozással való kibővítését a lakossági adatfelvételek (népszámlálások stb.) segítették volna.

mind a személyi számot használni kívánó szaktudományos közvélemény támogatta a további fejlesztési elképzeléseket. Ez nem tért el lényegesen attól a nyugati optimista megközelítéstől, hogy az állam és polgárai számára jótétemény a mind pontosabb és hatékonyabb személyi és dologi nyilvántartási rendszerek kiépítése, mert e rendszerek segítik a gazdasági és társadalmi folyamatok fejlődését és így a „szép új világ” eljövetelet.

A személyiségvédelem

Az 1970-es évtized végén a fejlett nyugati országokban — nem függetlenül az általános gazdasági és ideológiai válságtól — egyre inkább erősödtek azok a nézetek, amelyek a nyilvántartási rendszerek számítógépesítésének árnyoldalára is felhívták a figyelmet. A politikai életben előretörték azok a pártok és mozgalmak, melyek „kevesebb államot” követeltek, és az emberi szabadságjogok (személyiségi jogok) hatékonyabb és mind teljesebb érvényesítését tüzték zászlójukra. Ebben a kérdésben meglepően azonos nézeteket vallottak olyan, egyébként ideológiai szempontból távol álló pártok és mozgalmak, mint az angol és az amerikai konzervatívok és a nyugatnémet zöldek, akik nem hatódtak meg attól az érvtől, hogy az általános személyi azonosító hatékonyabbá teszi az állam működését, és megkönnyíti az állam és polgárainak együttműködését, sőt az volt a véleményük, hogy nem baj, ha az állam nem működik olyan „tökéletesen”. Propagandájukban — különösen a nyugatnémet zöldekében — a személyi számot a magánszférába történő állami beavatkozás szimbólumává avatták, és követelték használatának betiltását, illetve korlátozását.

Magyarországon ebben az időszakban folytatódott a személyi szám használatának térhódítása, egyre több államigazgatási (egészségügyi stb.) és államigazgatáson kívüli szerv is (például posta, biztosítók, bankok) alkalmazta. Ez utóbbiak ezt nyugodtan megtehették, mert a jogi iránymutatás — néhány alapelv rögzítése mellett — nem fordított figyelmet a részletre. A személyi szám használóit nem valamiféle rosszhiszeműség vezérelte. Nem kívántak beavatkozni a magánszférába és kikémleni klienseik magánéletét, hanem a személyi szám használatában főleg gyakorlati okok játszottak szerepet. A felhasználók többsége valószínűleg nem gondolt arra, hogy milyen veszélyeket rejthet magában az, ha a külön-külön felhalmozódott információtömeg egyszerűen egyesül és az adatok, egymást kiegészítve, olyan információt adnak a személyről, amely már igencsak kimeríti a magánszférába való behatolást.

A laikus közvélemény nagy része sokáig nem volt tisztában a személyi szám természetével, egy részüket inkább csak az izgatta, hogy a számokból következtetni lehet az életkorra, és kevésbé gondolt az azonosításból fakadó egyéb veszélyekre. Így kevesen lehettek, akik elvi okokból tagadták meg a személyi szám használatát. A személyi számmal kapcsolatos aggodalmak a tudományos közvéleményben fogalmazódtak meg először, érzékelve a fejlett nyugati országokban kialakuló tendenciákat és a Magyarországon is terjedő emberi jogokkal kapcsolatos mozgalmak eszméit, ideológiai vitáit. Különösen a jogi publikációk⁴ foglalkoztak — mintegy az emberi

⁴ A témával kapcsolatban jelentős publikációs tevékenységet fejtett ki *Sólyom László*, az Alkotmánybíróság későbbi elnöke, aki éveket töltött Nyugat-Németországban a személyi számmal kapcsolatos kérdések tanulmányozásával, és meghatározó szerepet töltött be e probléma feltárásában.

szabadságjogok szabályozását elemző írások melléktermékeként — a személyi számnak a személyiségi jogot érintő kérdésével.

A személyi számról szóló viták a politikai szférát is elérték. Főleg a liberális, a személyiség autonómiájának mind teljesebb érvényesülését magukénak valló politikai erők szemlélték kritikusan az e téren kialakult magyarországi helyzetet, de más politikai csoportosulások is azon a véleményen voltak, hogy általában rendezni kell a személyes adatok védelmét, illetve a közérdekű adatok nyilvánosságát érintő kérdéseket. Magyarországon is — akárcsak 1983-ban Nyugat-Németországban — a tízévenként sorra kerülő, az 1990-ben esedékes népszámlálás előkészítése során vált élesebbé a vita. A személyi számnak a népszámlálás személyi kérdőívére történő felvétele ugyan jelentősen megkönnyítette volna technikai szempontból a felvétel teljeskörűségének ellenőrzését, az adatok feldolgozását, de érzékelve a lakosság és a szakmai közvélemény egy részének a személyi számmal kapcsolatos fenntartásait, az akkori kormányzati szervek úgy döntöttek, hogy a személyi szám ne szerepeljen a népszámlálási kérdőíveken. Ezek után nyilvánvalóvá vált, hogy ezt a kérdést az egész magyar statisztikai, illetve igazgatási célú információ-rendszer újraszabályozásának keretében — figyelemmel a piacgazdaság kiépítéséből adódó feladatokra — minél előbb rendezni kell. (Lényegében erre hívta fel a figyelmet az említett alkotmánybíró-sági döntés is.)

A jogi szabályozás főbb irányai

Az adatok nyilvántartását és feldolgozását szabályozó korábbi joganyag különböző időpontokból származó és eltérő szintű jogszabályok összessége volt, amely nélkülözötte az egységes elvi alapokat. A jogi szabályozás az esetenként felmerült — a bünyügyi nyilvántartási, cégnyilvántartási, ingatlan-nyilvántartási, lakcím-nyilvántartási — igények szerint alakult ki. Az egységes szemléletű joganyag hiánya miatt gyakori volt a jogbizonytalanság, főleg annak megítélésében, hogy a meglévő adatállományhoz mely szervek és személyek milyen célból férhetnek hozzá. A törekvés az információ-rendszerek monopolizálására éppúgy tapasztalható volt, mint egyes szervek részéről az a követelés, hogy bármikor, bármely információ-rendszer adatai, a felhasználás konkrét céljának megjelölése nélkül is, rendelkezésre álljanak. (Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a személyi szám — mint általános azonosító — megszűnése miatt megnövekedett az esély az információk monopolizálására, arra, hogy valamennyi információ-rendszer ki fogja dolgozni a saját személyi azonosítóját, márpedig ez technikai szempontból is nehézkessé teszi az adatokhoz való hozzájutást más felhasználók számára.)

Ennek megfelelően sürgetően szükségessé vált egy magas — lehetőleg törvényi — szintű jogszabály, amely kiterjedt olyan lényeges kérdésekre, mint amilyen az adatgyűjtés módja, a kötelező adatszolgáltatás elrendelése, az adatvédelem technikai biztonsága, az adatkezelési tevékenység központi ellenőrzése stb. A kormány által az Országgyűlésnek benyújtott és az azóta elfogadott törvénytervezet „a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról” ennek a célnak igyekszik megfelelni. Természetesen ez a törvény nem tudja egymaga szabályozni a tárgyon belüli valamennyi összefüggést, ezért más jogszabályokban is találhatunk idevágó

rendelkezéseket. Így az Országgyűlés szintén elfogadta „az országos személyi adatnyilvántartó rendszerről” alkotott törvényjavaslatot, amely kapcsolódik az adatvédelmet összefoglalóan szabályozó törvényhez.⁵

A jelen írás keretében nincs mód tételesen elemezni az idézett jogszabályokat, csak néhány — már az előző részekben említett — összefüggésre utalnánk.

Mindenekelőtt a célhoz kötöttséget mint az adatkezelés egyik legfontosabb elvét lehet említeni, amely kapcsolatban van a társadalmi indokoltság elvével is. Ezen keresztül pedig az információs önrendelkezést és annak törvényes korlátozását egyaránt kifejezi. Az Alkotmánybíróság említett határozata pontosan a célhoz kötöttséget hiányolta a személyi számmal kapcsolatban, és jelezte, hogy nem ért egyet olyan adat felvételével, tárolásával, melynek célját később definiálják. Ám a cél megjelölése viszonylag relatív fogalom, ugyanis a személyi szám bevezetésének is volt célja: a közigazgatás hatékonyabb működésének biztosítása, illetve az állampolgárok hatóság előtti eljárásának megkönnyítése. Igaz — és ezt az Alkotmánybíróság is jelezte —, hogy a célhoz kötöttség elvének érvényesítésekor konkrét, jól körülhatárolt célt kell meghatározni, és a személyi szám bevezetésének indoka túl általános volt ahhoz, hogy részletes jogi szabályozás tárgya lehessen. Míg azonban az igazgatási célú adatkezelésnek célját minden esetben meg kell és meg is lehet határozni, addig azt, hogy egy igazgatási célú adatkezelésnek statisztikai szempontok szerinti feldolgozására mikor lesz szükség, nem mindig lehet előre eldönteni. Ebből következik, hogy a statisztikai célú adatkezeléseknél elsősorban azt kell bizonyítani, hogy az adatkezelés során az adatok egyedisége lényegtelen. (Statisztikai cél helyett tudományos célt is írhatnánk, mivel mindkét cél jellemzője az, hogy az adatok közötti általános összefüggést vizsgálja.)

További fontos elv, hogy a különböző célokból kezelt adatok összekapcsolására ne kerüljön sor.

Az informatika fejlődése tette lehetővé azt, hogy különböző adatállományok összekapcsolása révén esetleg új minőségű, az eredeti céltól eltérő célú adathalmaz jöjjön létre. A személyi számmal kapcsolatos ellenérvek között az egyik legfontosabb, hogy egy általános személyazonosító rendkívüli módon megkönnyítené az eltérő céllal létrehozott adatállományok összekapcsolását, és így nehezen ellenőrizhetővé tenné a személyes adatok védelmét. Kérdés, hogy a statisztikai (tudományos) célból kezelt adatok milyen mértékben kapcsolhatók össze, valamint az igazgatási célú adatoknak statisztikai célból szükséges összekapcsolása milyen mértékig engedhető meg. Technikai szempontból ugyanis az adatállományok összekapcsolása elsősorban elemi szinten történhet, és ez — még statisztikai célú összekapcsolás esetén is — sértheti az érintettek jogait.

A személyes adatokhoz való jogtalan hozzáférésnek és ezek jogtalan felhasználásának megakadályozására szolgál a technikai adatvédelmi rendszer, amelyet az adatokat kezelő szervnek kell biztosítani. A személyes adatok jellegéből következik, hogy adatvédelemre nemcsak az adatkezelés szakaszában van szükség, hanem az adatok nyilvánosságra hozásakor is. Ez probléma egyes olyan statisztikai jellegű informáci-

⁵ Ugyanez mondható el az 1993 tavaszán elfogadott statisztikai törvényről. Ezenkívül még számos, részben átalakításra váró jogszabály foglalkozik a kérdéssel és a jogszabályalkotóknak ügyelniük kell arra, hogy az egyes rendelkezések között összhangot biztosítsanak.

óknál, mint például a kis területre vonatkozó népszámlálási információk közlése, amiből esetleg következhetni lehet az ott lakók személyes adataira. Nem elég az adatkezelés során lehetetlenné tenni a személyi azonosítást, hanem el kell érni, hogy még ilyen közvetett módon se sértsék meg a személyes adatok védelmével kapcsolatos jogokat.

*

Ma, Európa keleti felén, nyilvánvalóan fontos célkitűzés a személyiség jogainak erősítése, autonómiájának biztosítása, mert csak így van remény arra, hogy igazi, nyugat-európai jellegű demokráciák jöjjenek létre. Az is igaz, hogy ennek a térségnek a lakossága — miután annyit szenvedett a különböző szélsőséges irányzatokon nyugvó állami erőszaktól — még sokáig gyanakvóan szemléli az állam működését, és tart hatalmi túlsúlyától. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül, hogy a modern demokratikus berendezkedés természetes velejárója a működőképes állam, amely megfelelő keretet biztosít a demokráciákban is természetesnek tekinthető konfliktusok feloldásához. Működéséhez pedig egyre több információra van szükség, és az információk többségének forrása maga a polgár.

Magyarországon az e témában tervezett, illetve elfogadott jogi szabályozás megfelel annak az igénynek, hogy a jelzett konfliktusokat feloldja, illetve kezelje. De nem mindegy, hogy e jogszabályok végrehajtása során mennyire lesznek képesek a jogalkalmazók arra, hogy a főleg térségünkre jellemző felfokozott igényeknek megfelelően egyfelől védjék a személyiség jogait és ezen belül a személyes információkat, másfelől pedig biztosítsák az állam működéséhez nélkülözhetetlen adatokat, figyelembe vegyék az információk gyűjtéséhez, feldolgozásához fűződő tudományos érdekeket.

A jogalkalmazás kulcstényezője lesz a jövőben az Országgyűlés által választott adatvédelmi biztos, aki felügyeli a személyes adatok védelmére vonatkozó törvényes rendelkezések betartását és ellenőrzi az információszabadság érvényesülését, valamint hatást gyakorol a témával kapcsolatos törvényalkotási és jogalkalmazási folyamatokra is. Részben neki kell feloldania azt a konfliktust, amely a személyiségi jogok biztosítása és az állam működőképességének fenntartása, ezen belül a statisztikai információ-rendszer működtetése között feszül. Az adatvédelmi biztos munkájának sikeres végzéséhez a legfőbb biztosítékot országunk demokratikus berendezkedése és a lakosságnak a demokratikus értékek iránti elkötelezettsége adja.

TÁRGYSZÓ: Államigazgatás. Információ.

РЕЗЮМЕ

Автор настоящего очерка рассматривает взаимосвязи персонального индекса и статистической информационной системы в первую очередь с точки зрения информатики, административных задач и этики, а не со стороны юридических проблем, хотя настоящая тематика выдвигает также ряд юридических вопросов.

Автор обзревает историю регистров, необходимых для государственной административной деятельности, а затем анализирует отношение нынешних современных учетов и персональных данных в различных областях статистики.

В международном аспекте показывает противоречия между защитой прав личности и сбором данных, а также попытки их преодоления в отечественной статистике.

SUMMARY

The present study highlights the correlations of the personal identity number and the statistical information system, although the subject field covers also a number of legal questions, primarily not from legal aspects, but from the points of view of informatics, administration and ethics.

The author reviews the history of keeping records necessary for state administration, then he analyses the correlations of up-to-date records and personal data in various fields of statistics.

The contradictions between privacy and data supply are presented in international comparison, as well as the attempts of Hungarian statistics to solve the problem.

A MEZŐGAZDASÁGI GÉPEK KÜLKERESKEDELMI FORGALMA, 1914—1929*

DR. ESTÓK JÁNOS

A mezőgazdasági eszközök és gépek Magyarország külkereskedelmi forgalmának kis hányadát alkották, mégis fontosak voltak mind a mezőgazdaság, mind a gépipar szempontjából. A mezőgazdaság modernizációjának egyik alapvető feltétele a korszerű eszközök és gépek alkalmazása. Az import egyrészt a hazai cégek által nem gyártott gépekre terjedt ki, másrészt a belföldi választékot bővítette. A dualizmus korában kiépült magyar mezőgazdaságigép-ipar a Trianon utáni Magyarországon exportra kényszerült, mert az összeszűkült belföldi piac nem tette lehetővé termelési kapacitásának teljes kihasználását. Az 1930-as években, a világgazdasági válság elhúzódó hatásai miatt, a sikeres kivitel jelentette az iparág talpon maradásának esélyét.¹

A mezőgazdasági eszközök és gépek külkereskedelmi forgalmára vonatkozó adatok rendszeres gyűjtését 1882 óta a Központi Statisztikai Hivatal végezte. Magyarország külkereskedelmének évről évre kiadott összegző bemutatásában kaptak helyet az erre vonatkozó adatok. Az első világháború idején, egészen 1916-ig folyt adatgyűjtés és publikálás. 1917 és 1919 között az átfogó jellegű statisztikai adatgyűjtés szünetelt, tehát nem rendelkezünk részletes adatokkal a gazdasági felszerelések külkereskedelmi forgalmáról sem. Ezekről az évekről némi támpontot adnak a kormány 1915—1918. évi és 1919—1922. évi működéséről szóló összefoglaló jelentések, amelyeket — hiányosságaik ellenére is — az 1917 és 1919 közötti időszak fontos forrásának kell tekintenünk.

Az 1920-as évek első felének vizsgálatához kedvezőbbek a feltételek, mivel ebben az időben már készültek a mezőgazdasági gépek külkereskedelmi forgalmáról országos statisztikai felmérések. De ezt csak összegezve tették meg a Központi Statisztikai Hivatal által szerkesztett és kiadott „Statisztikai Havi Közlemények” kötetei 1920 és 1923 között. Az 1924. évi külkereskedelmi adatok esetében találkozhatunk ismét az egyes mezőgazdasági eszközök és gépek tételes felsorolásával. Ezen év pengőben is kifejezett adatsorai mintegy előkészítették a trianoni Magyarország külkereskedelmi forgalma adatainak rendszeres, évenkénti összegyűjtését és közzétételét.

* E tanulmány a Magyar Tudományért Alapítvány támogatásával készült.

¹ A mezőgazdasági gépek és eszközök külkereskedelmi forgalmának előzményeiről bővebben lásd: dr. Estók János: A mezőgazdasági eszközök és gépek külkereskedelmi forgalma 1914-ig. *Statisztikai Szemle*. 1993. évi 3. sz. 245—266. old.

Az infláció megfékezése, a stabil valuta bevezetése és az önálló magyar vámtarifa megteremtette a feltételeket ahhoz, hogy a Központi Statisztikai Hivatal 1925 és 1939 között „Magyarország külkereskedelmi forgalma” címmel, a „Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat” köteteiként, publikálhassa a mezőgazdasági gépek adatait is. Az 1939 és 1944 közötti adatgyűjtés eredményeit a háborús körülményekre tekintettel nem tették közzé.

A FORGALOM ALAKULÁSA 1914 ÉS 1919 KÖZÖTT

Az első világháború kitörését követően a mezőgazdasági eszközök és gépek iránti kereslet visszaesett. Ehhez járult a nyersanyagok, a félkésztermékek drágulása és a munkagépek árának emelkedése, ami növelte a termelés önköltségét. A vállalatok termelésük korlátozására, munkáslétszámuk leépítésére kényszerültek. 1915-re szertefoszlott a rövid háború reménye. A mezőgazdaságigép-gyárak, hogy hagyományos termékeik eladási forgalmának csökkenéséből származó jövedelemkiesésüket ellensúlyozzák, katonai felszerelések gyártásába kezdtek.² (Például a Hofherr—Schrantz—Clayton—Shuttleworth Magyar Gépgyári Művek Rt. (Hofherr Rt.), a budapesti MÁV Gépgyár (később MÁVAG), az Első Magyar Gazdasági Gépgyár Rt. (EMAG Rt.) és a mosoni „Kühne” Mezőgazdasági Gépgyár Rt. (Kühne Rt.).)

A háború második esztendejében már nemcsak a belföldi piac hanyatlása okozott problémákat, hanem a külpiacon összeomlása is. A katonai szempontból ellenséges államok kiestek a Magyarországgal külkereskedelmi forgalmat bonyolító országok közül. Tovább nehezítették a külkereskedelmi tevékenységet a különféle korlátozó rendelkezések. A mezőgazdaságigép-gyártók veszélyeztetve látták balkáni pozícióikat a kivitt lassító, bonyolult engedélyeztetési eljárás miatt.³ A polgári célú termeléssel szemben a katonai szükségletek kielégítése élvezett előnyt a nyersanyagok és félkésztermékek beszerzése és a vasúti szállítás terén is. A mezőgazdasági gépgyárak termelési feltételeik javítása érdekében igyekeztek a kormányzatra nyomást gyakorolni. Az ország élelmiszer-ellátásának biztosítására hivatkozva azt igyekeztek elérni, hogy a mezőgazdasági gépek gyártása a hadianyagokéval essen azonos megítélés alá.

A rendelkezésünkre álló adatok szerint a világháború első három évében a mezőgazdasági eszközök és gépek külkereskedelmi forgalma jelentősen visszaesett még a korábbiakhoz képest mérsékelten eredményes 1913. évihez viszonyítva is. A forgalom hirtelen zuhanása már 1914-ben bekövetkezett: az előző évinek csak 64,1 százalékát tette ki, és 1915-ben 23,8 százalékponttal süllyedt tovább. A következő évben viszont a gazdasági felszerelések forgalma emelkedni kezdett, de úgy is csak az 50 százalékát érte el az utolsó békeévi szintnek. Az import és az export vizsgálata azt mutatja, hogy az első háborús évben a kiviteli mennyiség alig változott, ezzel szemben a behozatali jelentősen esett. A háború kitörésére a magyar fellevevőpiac azonnal a vásárlások

² A katonai szállítások azonban csak a gyártás felfuttatása után pótolták a veszteséget. Lásd: Országos Levéltár Hofherr—Schrantz—Clayton—Shuttleworth Magyar Gépgyári Művek Rt. Közgyűlési iratok. Z 446. 1. csomó 2. tétel. A H—S—C—S Rt. üzleti jelentése és zárszámadása az 1914. évi VII. üzletéről. (A továbbiakban: OL. H—S—C—S Rt. Z 446. 1. cs. 2. t.)

³ A kiviteli engedély megadásához például a kereskedelemügyi minisztérium ipari és kereskedelmi osztályainak, a pénzügyminisztérium vámpolitikai osztályának és a hadügyminisztériumnak a teljes egyetértésére volt szükség. Lásd: A Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületének évi jelentése, 1916. Budapest. Pátria. 1916. 9. old.

visszafogásával válaszolt, míg a gépexport hagyományos célországai egyelőre fogadóképesek maradtak.

A mezőgazdasági eszközök és gépek külkereskedelmi forgalma szempontjából Ausztria szerepe domináns maradt, hiszen a háborús körülmények folytán a Monarchia országai gazdaságilag még inkább egymásra utalttá váltak. A magyarországi gépimportból a Lajtán túli területek 66,8—70,1 százalékkal részesedtek. Az onnan Magyarországra szállított áruk mennyisége a háború első két évében szinte változatlan maradt, és 1916-ban is csak 11,7 százalékkal emelkedett. Az Osztrák—Magyar Monarchiával szemben álló országok áruinak kiesését tehát nem csak a Lajtán túli termékekkel pótolták. A katonai összeütközés következtében Nagy-Britannia és Kanada 1915-ben, az Egyesült Államok 1916-ban állította le Magyarországra történő szállításait. Ezzel szemben Németország mezőgazdaságigép-exportját 997 ezer koronáról 3,5 millióra emelte. A szövetségeseken kívül a semleges országokból is érkeztek Magyarországra gazdasági felszerelések. Közülük a legjelentősebb Svédország volt, ahonnan az 1914. évi 3250 koronás import helyett 1916-ban már 1,6 millió korona értékű áru érkezett.⁴ Az osztrák, a cseh, a német és a svéd termékek importjának növelésével sikerült a kieső amerikai, angol árucikkeket helyettesíteni.

A behozott mezőgazdasági eszközök és gépek jelentős hányadát — ahogyan korábban is — a gőzcséplőgépek és a meghajtásukat végző gőzlokomobilok tették ki. 1914 és 1916 között az összes mennyiség 11,6—25,0 százalékát. A háború következtében kieső munkaerő pótlása, illetve a munkabérek emelkedése a szántás és az aratás gépesítését is igényelte. Az importált gőzekék nagy mennyiségben érkeztek Magyarországra, arányuk 3,8—7,5 százalék között változott. A cséplőgépkészletek és a gőzekék hullámzó behozatali mennyiségével szemben a fogatos ekéké és az aratógépeké lényegesen növekedett: az ekék mennyisége az 1914. évi 28 104 mázsáról (18,4%) 38 443-ra (27,6%), az aratógépeké 20 647 mázsáról (13,5%) 30 485-re (21,4%).⁵ Az aratógépek behozatali értékük szerint a mezőgazdaságigép-import legjelentősebb tételévé váltak. Svéd termékekkel pótolták a kieső amerikai aratógépeket.

A magyar mezőgazdaságigép-kivitel szempontjából fontos célországok 1914-ben még a korábbi évekhez hasonló mennyiségű árut vettek fel. A legtöbb termék Ausztriába és Oroszországba került, utánuk a balkáni országok következtek: Bulgária, Románia és Szerbia. A lényeges változás 1915-ben következett be, amikor az export mennyisége 84,3 százalékkal esett vissza. Az Ausztriába irányuló kivitel, ami az összes export 73,6 százalékát jelentette, mentette meg a magyar mezőgazdaságigép-exportot a teljes összeomlástól. A mezőgazdaságigép-gyártás hagyományos piacait a háború alatt fokozatosan elvesztette. Jelentősebb mennyiséget csak a Lajtán túlra tudtak kiszállítani. A kivitel jelentős mértékű csökkenését — mint említettük — a mezőgazdaságigép-gyártók belföldi eladásai növelésével, illetve hadfelszerelések gyártásával kompenzálták.

A korszerű, nagy értékű gőzcséplőgépek és -lokomobilok jelentették a legfőbb kiviteli termékeket: az összes kiszállított eszköz és gép értékének és mennyiségének is több mint felét alkották. A többi termék (eke, gabonatisztító gép, vetőgép stb.) a

⁴ Magyarország külkereskedelmi forgalma. Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1917. 57. köt. 530—531. old.; 1921. 65. köt. 507. old.

⁵ Lásd a Magyar Statisztikai Közlemények 57. kötetének 698—699. és 65. kötetének 732. oldalait.

cséplőgépkészletek értékének csak töredékét tették ki, de az összes forgalom szempontjából szerepük növekedett: 1914-ben részesedésük értéküket tekintve 26,8 százalék, mennyiségüket figyelembe véve 33,4 százalék; 1915-ben 42,6 és 54,1 százalék; 1916-ban 38,9 és 46,3 százalék.⁶ A háború alatt az összeszűkült külpiacokon az egyszerűbb, olcsóbb termékek találtak inkább vevőkre.

1916-tól a háborús konjunktúra következtében fellépő pénzbőség a vásárlókedv megélénkülésével járt, ami gyorsan növelte a mezőgazdasági gépek keresletét is. A mezőgazdaságigép-gyárak 1916-ban és 1917-ben nagy forgalmat bonyolítottak le. A mezőgazdasági eszközök és gépek behozatalának mintegy 50 százalékos csökkenése miatt a belföldi keresletet nem győzték kielégíteni. 1916-ban még a balkáni piac is felvevőképes volt. Ugyanakkor az export a balkáni államok egy részének háborús szembenállása, illetve a katonai jelenlétét kihasználó német konkurencia további térnyerése következtében bizonytalanná vált.⁷

A világháború végső szakaszában a polgári célú termelés még inkább háttérbe szorult. A katonai felszerelések gyártását növelték az érdekelt mezőgazdaságigép-gyárak is. A hagyományos termékeik iránti kereslet belföldön ismét visszaesett, amihez az egyre emelkedő árak is hozzájárultak. A háborús erőfeszítések következtében mind kilátástalanabbá vált a mezőgazdasági felszerelések gyártási feltételeinek megteremtése. A háború a külkereskedelmi forgalmat szintén visszavetette.

A háború utolsó éveiben már a béketermelésre való átállás kérdései foglalkoztatták a gyárakat. Az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlása, az ország területi épségének veszélybe kerülése, a magyar társadalmat és gazdaságot megrázkódtató forradalmak azonban alapvetően új helyzetet teremtettek. A tisztázatlan viszonyok közepette a mezőgazdaságigép-gyárak termelésüket visszafogták, 1918 őszén elbocsátották a katonai felszerelések gyártásával foglalkozó munkásaikat. A külkereskedelmi forgalom összeomlott. A gyárak működését megbénította a gazdasági elszigeteltség, az ország bizonytalan jövője, majd a bolsevik diktatúra. A termelés leállt, a belföldi forgalom is jelentéktelen szintre csökkent. Az árak még a háború utolsó éveinek magas árszínvonalához képest is elszabadultak: egy átlagos teljesítményű gőzcséplőgép eladási ára 200 ezer koronáról 1,4 millióra, egy vetőgépé 500 koronáról 7500 koronára szökött fel.⁸ A mezőgazdaságigép-gyártók új gépek gyártása helyett raktáron levő árukészleteiket adták el.

A mezőgazdasági eszközök és gépek 1917—1919. évi külkereskedelmi forgalmáról — mint említettük — nincsenek részletes adataink. A rendelkezésünkre álló statisztikai összegzések 1917-ben és 1918-ban csak a behozatali mennyiséget tartották említésre méltónak. A súlyosbodó katonai helyzet ellenére az import jelentős maradt: 1917-ben — csökkenő tendenciája ellenére — az első háborús évi szint 75 százalékát tette ki, és még 1918-ban is meghaladta a 100 ezer mázsát. A behozatal tehát az első világháború alatt viszonylag állandó mennyiséggel járult hozzá a magyar mezőgazdaság eszköz- és gépszükségletének kielégítéséhez. Az 1917. és az 1918. évi kivitel adatai ismeretlenek. A feltehetően igen kis exportforgalomnak egy része Ukrajnába került mezőgazdasági terményekért és üzemanyagért cserébe. (Lásd az 1. táblát.)

⁶ Lásd a Magyar Statisztikai Közlemények 57. kötetének 698—699. és 65. kötetének 674—675. oldalait.

⁷ A német csapatok ellenőrizték például a Bulgáriába, Törökországba vezető Belgrád—Niš vasútvonalat.

⁸ A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége választmányának évi jelentése. Athenaeum. Budapest. 1920. 49. old.

1. tábla

A mezőgazdasági eszközök és gépek külkereskedelmi forgalma, 1913—1919

Év	A behozatal			A kivitel			A külkereskedelmi forgalom		
	mennyisége (ezer mázsa)	az 1913. évi szá- zalékában	Ausztriába (ezer mázsa)	mennyisége (ezer mázsa)	az 1913. évi szá- zalékában	Ausztriába (ezer mázsa)	mennyisége (ezer mázsa)	az 1913. évi szá- zalékában	Ausztria aránya (százalék)
1913	272,0	100	162,2	71,2	100	19,9	343,2	100	53
1914	152,7	56	110,5	67,3	95	13,0	220,0	64	56
1915	127,7	47	82,7	10,6	15	7,8	138,3	40	65
1916	142,6	52	104,1	30,1	42	22,6	172,7	50	73
1917	114,4	42	—	—	—	—	—	—	—
1918	108,5	40	—	—	—	—	—	—	—
1919	4,9	2	—	0,1	0,1	—	5,0	1	—

Megjegyzés. Az adatok forrása a Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat. 53., 57. és 65. kötete, továbbá a m. kir. kormány 1915—1918. évi és 1919—1922. évi működéséről szóló összefoglaló jelentések, valamint a szerző saját számításai.

1919-ben a mezőgazdaságigép-gyárak termelése tovább csökkent, ugyanis raktáron levő árukészleteiket értékesítették. Az ország egy részének katonai megszállása, a formálódó szomszédos államok ellenséges magatartása és az antant blokádja következtében a külkereskedelmi forgalom megbénult. A behozatal mindössze ötezer mázsát tett ki, a kivitel pedig még ennél is jelentéktelenebb volt.

A FORGALOM ALAKULÁSA AZ INFLÁCIÓ IDEJÉN

A trianoni béke minden előzetes várakozásnál súlyosabb feltételeket rótt Magyarországra. A területveszteségek következtében számos mezőgazdaságigép-gyár az utódállamokba került, de nagy számuk ellenére sem képviselték az iparág jelentős hányadát. A mezőgazdaságigép-gyártás termelési kapacitásának döntő része az új országterületre esett, amelynek kihasználása a megváltozott feltételek között kérdésessé vált.

A mezőgazdaságigép-gyártás vonatkozásában Trianon legsúlyosabb következménye a belföldi felvevőpiac szűkülése és a hazai nyersanyagbázis nagymértékű csökkenése volt. A nehézségek ellenére a mezőgazdaságigép-ipar elsők között tért magához, mivel a háború okozta munkaerő-vesztés és az elpusztult, megrongálódott gépeket pótolni kellett. Kedvező eladási feltételeket teremtett a korona inflációja és a külföldi beszerzési források időleges elzáródása is. A nagybirtokosok jelentős része, megszabadulva korábbi adósságaiktól, korszerű gépeket vásárolt. Beruházásokra ösztönözte a gyorsuló ütemben elértéktelenedő korona az egész gazdatársadalmat: a vásárlásokat sok esetben a romló pénztől való szabadulás, nem pedig gazdaságossági szempontok motiválták.

Az infláció egyszerre ösztönözte az exportot és fékezte az importot, ami előnyös helyzetet teremtett a hazai mezőgazdaságigép-gyártók számára. Az olcsó munkaerő alacsony önköltséget és versenyképes kiviteli árakat eredményezett, amit azonban csak korlátozott mértékben tudtak kihasználni. A szomszédos országok politikai,

gazdaságpolitikai indíttatású, elzárkózó magatartása nem tette lehetővé a térség külkereskedelmi forgalmának a normalizálását.

Az 1919 őszén ismét bevezetett 1907. évi vámtarifa nem befolyásolta különösebben az áruforgalom alakulását, mivel az infláció felemésztette díjtételeit, amin a vámfel-
pénzek sem sokat változtattak. A külkereskedelmi forgalmat szabályozó, 1921. július
18-án érvénybe léptetett, kibővített tilalmi listára a gőzekék kivételével felkerült az
összes mezőgazdasági gép.⁹ Ettől kezdve külkereskedelmüket engedélyhez kötötték.
Az import korlátozása a hazai ipari körök érdekét szolgálta.

A mezőgazdasági gépek iránti kereslet egy részét, az önellátási törekvések ellenére
a külföldről behozott termékekkel elégítették ki. Az importban — a dualizmuskori
gyakorlattól eltérően — főleg a Magyarországon nem gyártott termékek szerepeltek.
Az 1920-as évek első felében a legtöbb termék Németországból érkezett, utána
Ausztria majd Csehszlovákia következett. Németországból elsősorban talajművelő
eszközöket (gőzekéket és tartozékaikat, fogatos ekéket, boronákat stb.) hoztak be.
Ausztria részesedése folyamatosan és jelentős mértékben csökkent. Nagymértékben
visszaesett a Csehszlovákiából érkező áruk mennyisége is, amin a két ország között
1924-ben létrehozott kereskedelmi szerződés is csak lassan változtatott. A növekvő
olasz importot népszerű motorikus szántógépek kereslete, míg az Egyesült Államok
dinamikus előretörését a traktorok iránti erősödő belföldi igény mozgatta.

2. tábla

A mezőgazdasági eszközök és gépek behozatala és származási helye, 1920—1924

Év	A behozatal mennyisége (mázsa)								Az összes behozatal az 1920. évi szá- zalékában
	összesen	Német- országból	Ausztriá- ból	Cseh- szlovákiá- ból	Románia- ból	Jugo- szláviából	Olasz- országból	egyéb országból	
1920	35 427	14 660	12 632	7879	—	—	6	250	100
1921	19 940	6 430	7 556	5587	46	12	—	309	56
1922	15 387	5 406	3 861	1369	4 555	161	—	35	43
1923	22 603	5 208	2 554	1286	11 462	730	404	959	64
1924	22 218	4 665	1 828	1150	7 551	991	1343	4690*	63

* 1924-ben az Egyesült Államokból 3498 mázsa.

Megjegyzés. Az adatok forrása itt és a 3. táblánál a Statisztikai Havi Közlemények 23—27. évfolyamai és a szerző saját számításai. A Szerb-Horvát-Szlovén királyság itt és a következőkben is Jugoszlávia néven szerepel.

Jelentős mennyiségű mezőgazdasági gép érkezett Magyarországra az 1920-as évek
elején Romániából és Jugoszláviából, pedig ezek az országok nem rendelkeztek
exportképes mezőgazdaságigép-iparral. Az innen behozott tételek nem minősülnek
tulajdonképpen importnak, mivel ezen eszközök és gépek többségét az utódállamok-
ból hozatták át és repatriálták magyarországi tulajdonosaik. Ha az elszakított terüle-
tekről 1920 és 1923 között érkezett termékek mennyiségét levonjuk az importból,
akkor a tényleges import 1920-ban 32 338 mázsa (az összes 91 százaléka), 1921-ben

⁹ Az 5578/1921. M. E. számú rendelet az 1919-ben bevezetett tilalmi lista kiegészítése volt. Lásd: *Reményi Lajos: Külkereskedelempolitika Magyarországon, 1919—1924. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1969. 141. old.*

18 248 mázsa (az összes 92 százaléka), 1922-ben 19 826 mázsa (az összes 64 százaléka) és 1923-ban 11 577 mázsa (az összes 51 százaléka) volt. A becült adatok jól mutatják a mezőgazdaságigép-behozatal visszaesését: a tényleges import a vizsgált években közel egyharmadára csökkent.

A balkáni országok jelentették az 1920-as évek első felében — kereskedelmi szerződések hiányában is — a magyar mezőgazdaságigép-gyártás legfontosabb kiviteli irányát. E térség mezőgazdaságának alacsony gépesítettségi foka, mezőgazdaságigépiparuk fejletlensége, vagy hiánya, illetve az egyes országok gépesítést támogató, a gépbehozatalt elősegítő kormányprogramjai kiváló értékesítési lehetőséget rejtettek magukban. A magyar gyártók 1921-től kezdve növelték a Balkánra történő szállításaikat. 1921 és 1924 között Jugoszláviába, Romániába és Bulgáriába került az export 67—86 százaléka. Törökország, Görögország és Albánia figyelembevételével a délkelet-európai régió aránya néhány százalékponttal tovább emelkedik. Az ide exportált termékek között a jelentős beruházást igénylő gőzcséplőgépkészletek és a kisebb gazdaságok modernizálódását szolgáló ekék, morzsoló- és darálógépek, szecskavágók is szerepeltek.

3. tábla

A mezőgazdasági eszközök és gépek kivitele és kiviteli iránya, 1920—1924

Év	A kivitel mennyisége (mázsa)								Az összes kivitel az 1920. évi százalékában
	összesen	Ausztriába	Cseh-szlovákiába	Romániába	Jugoszláviába	Bulgáriába	Olaszországba	egyéb országba*	
1920	6 923	1146	782	31	425	2011	1199	1329	100
1921	34 487	3259	2147	2041	11 709	9474	2872	2985	498
1922	83 863	2054	1801	12 801	48 888	7854	3345	7120	1211
1923	25 951	241	607	5 242	13 153	3995	1171	1542	375
1924	39 431	347	292	8 761	13 801	4737	2044	9449	570

* A táblában nem szereplő országok közül jelentős mennyiséget exportáltak 1920-ban Spanyolországba (1030 mázsa), 1921-ben Lengyelországba (2501 mázsa), 1922-ben Németországba (2772 mázsa) és Lengyelországba (2419 mázsa), 1923-ban Lengyelországba (928 mázsa), 1924-ben Oroszországba (2695 mázsa).

Jelentős mértékben visszaesett az Ausztriába és a Csehszlovákiába irányuló magyar mezőgazdaságigép-kivitel. E két ország fejlett mezőgazdaságigép-gyártása a belföldi igények kielégítése mellett jelentős feleslegekkel is rendelkezett. Az osztrák és a cseh gyártók a magyar cégek konkurensei voltak a balkáni államok és Oroszország felvevőpiacain. Az utóbbi már korábban a hazai mezőgazdaságigép-gyárak fontos célországának számított, de a két világháború között megszűnt a magyar mezőgazdasági gépek vásárlója lenni. Pedig a vállalatok megújuló kísérleteket tettek az óriási szovjet piacra való betörés érdekében. A mezőgazdaságigép-gyártásba az első világháború után bekapcsolódó Weiss Manfréd Művek például igyekezett a kormányt rábírn arra, hogy különféle preferenciákkal tegye versenyképesé a gazdasági eszközök és gépek Szovjet-Oroszországba irányuló exportját. A kivitelt — a két ország közötti rendezetlen viszonyok miatt — berlini és bécsi közvetítők révén bonyolították le.

(Politikai okból a szovjet piac a magyar mezőgazdaságigép-export előtt zárva maradt.) A szovjet piacon főleg nagy értékű gépeket értékesítettek. A gőzcséplőgépek és gőzlokomobilok alkották az exportszállítmányok döntő hányadát. Az 1924-ben kivitt 2695 mázsányi árut 1925-ben 117 mázsányi és 1926-ban 1666 mázsányi követte, ami az ottani kereslethez képest elenyésző mennyiséget jelentett.¹⁰

A FORGALOM ALAKULÁSA A KONJUNKTÚRA IDEJÉN

Az 1920-as évek második felében megélénkült a mezőgazdasági eszközök és gépek belföldi kereslete. Az inflációs időszakban kialakult vásárlói magatartás még éreztette hatását. A vevők a kedvező hitelfeltételeket kihasználva gyakran körültekintő gazdaságossági megfontolás nélkül vásároltak, amit az 1927-től induló újabb állami gépvásárlási akció is ösztönzött.

A világháború, majd az azt követő évek elzárkózó, ellenséges légköre szétzilálta a térség korábbi gazdaságkapcsolat-rendszerét. A külkereskedelmi forgalom az 1920-as évek derekán kezdett normalizálódni. A mezőgazdaságigép-gyártók kivitelük növelését főként a szomszédos államokkal megkötendő szerződésektől remélték.¹¹

A külkereskedelmi forgalom szempontjából nagy jelentőségű új vámtarifatörvényt az országgyűlés 1924-ben fogadta el. Annak protekcionista vonásai alapvetően az ipari körök érdekeit szolgálták. A külföldi mezőgazdasági gépek behozatalát magas díjtétellel sújtva védték a hazai ipart. A mezőgazdasági eszközökre és gépekre vonatkozó vámok átlagos díjtétele lényegesen, az 1907-es 100 kilogrammonkénti 25,7 koronás átlagról 1924-ben 46,2 koronára emelkedett, ami közel 80 százalékos növekedést jelentett.¹² Ezzel teljesült a magyar mezőgazdaságigép-gyártók múlt század óta hangoztatott védővamos követelése. A magas vámok lefékeztek az importot, és — legalábbis elvileg — biztosították a belföldi piacot a hazai termékek számára. Az ipari körök részéről üdvözölt új vámtarifa azonban elégedetlenséget váltott ki az agrárérdekeket képviselőkből, akik tiltakoztak a mezőgazdasági eszközökre és gépekre kivetett magas díjtételek miatt.¹³ Szerintük ez egyrészt megdrágítja a mezőgazdaság modernizálásához elengedhetetlenül szükséges felszereléseket, másrészt az importtermékekre kirótt túlzottan magas díjtétel lehetőséget nyújt arra, hogy a hazai gyártók monopolizálják a belföldi piacot, ami kedvezőtlenül hat az áralakulásra.

A mezőgazdasági eszközök és gépek külkereskedelmi forgalma 1925 és 1929 között ugrásszerű növekedést mutatott. A gazdasági felszerelések 1925. évi 15,4 millió pengős külkereskedelmi forgalma 1928-ban már 26,3 millió pengőt tett ki, ami 70,7 százalékos növekedést jelentett. A forgalom hirtelen megugrása 1927-ben következett be, és az 1929. évi visszaesés sem tűnt katasztrofálisnak, hiszen az előző év kimagasló eredményéhez képest csak 14,4 százalékot jelentett. A válság elmélyülése azonban a következő években jelentős mértékű forgalomcsökkenést eredményezett.

¹⁰ OL. Weiss Manfréd Konzern Vállalatok Okmánytára. Z 402. 2. cs. 33 (XL) sz. A Szovjetunióval folytatott kereskedelmi tárgyalásokról bővebben: *Buzás József*: Magyarország külkereskedelme, 1919—1938. Megjelent: Magyarország külkereskedelme, 1919—1945. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1961. 383. old.

¹¹ OL. H-S-C-S Titkársági iratok Z 450. 39. cs. 296. t. Feljegyzés. Kiszest. 1926. november 6.

¹² Az új autonóm és szerződéses magyar vámtarifa. Szerk.: *Staub Károly*. Magyar Geniusz. 1933. Budapest. 213—241. old. és Az új autonóm vámtarifa a szerződéses feltételekkel. Állami Nyomda. Budapest. 1907. 453—456. old.

¹³ Lásd például: *Matkovits Sándor*: Vámpolitika és vámtarifa. OMKE Lapkiadó. Budapest. 1923. 155. old.

4. tábla

A mezőgazdasági eszközök és gépek külkereskedelmi forgalma, 1925—1929

Év	A behozatal			A kivitel			A külkereskedelmi forgalom		
	értéke (ezer pengő)	az 1925. évi szá- zalékában	az előző év száza- lékában	értéke (ezer pengő)	az 1925. évi szá- zalékában	az előző év száza- lékában	értéke (ezer pengő)	behozatali	kiviteli
								hányada	hányada
								százalék	
1925	7 243,7	100	—	8 213,0	100	—	15 456,7	46,9	53,1
1926	8 086,7	112	112	6 942,3	85	85	15 029,0	53,8	46,2
1927	14 249,8	197	176	9 404,8	115	135	23 654,6	60,2	39,8
1928	12 773,4	176	90	13 583,0	165	144	26 356,4	48,5	51,5
1929	6 182,5	85	48	16 402,7	200	121	22 585,2	27,4	72,6

Megjegyzés. Az adatok forrása itt és a továbbiakban a Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat. 75., 77., 78. és 80. kötete, valamint a szerző saját számításai.

A mezőgazdasági eszközök és gépek importja 1925 és 1929 között összesen 48,5 millió pengőt tett ki, ami 9,7 millió pengős éves átlagot jelentett. A kivitel még ennél is magasabb értéket ért el: az 54,5 millió pengős összes export éves átlaga 10,9 millió volt. Az 1920-as évek második felének konjunkturális időszakában e termékek külkereskedelmi forgalmának értéke meghaladta a 103 millió pengőt. Ez az 5. táblában jelzett eredmény akkor érzékelhető igazán, ha összehasonlítjuk a válság alatti öt év 23,5 millió pengős, illetve az 1935 és 1939 közötti időszak 28,5 millió pengős összes forgalmával.

5. tábla

A mezőgazdasági eszközök és gépek külkereskedelmi forgalma

Évek	A behozatal			A kivitel			A kiviteli többlet		
	értéke (ezer pengő)	az 1925— 1929. évek	az előző időszak	értéke (ezer pengő)	az 1925— 1929. évek	az előző időszak	értéke (ezer pengő)	az 1925—	az előző
								1929. évek	időszak
								százalékában	
1925—1929	48 536	100	—	54 546	100	—	6 010	100	—
1930—1934	5 346	11	11	18 219	33	33	12 873	214	214
1935—1939	2 102	4	39	26 411	48	145	24 309	404	189

A 6. tábla adatai szerint a magyar mezőgazdaságigép-importból az Egyesült Államok részesedése az 1925. évi 24 százalékról 1929-ben 53 százalékra növekedett. Térnyerését elsősorban traktorexportjának köszönheti. Ha számításaink során a mezőgazdasági erőgépeket figyelmen kívül hagyjuk, akkor Németország kerül vezető pozícióba 29—44 százalékos arányával, ami a német termékek keresettségét bizonyítja. Ez utóbbi számítás esetén Csehszlovákia jelentősége is megváltozik, részesedése 1925 és 1929 között az átlagos 7 százalékról közel 20 százalékra emelkedik. Ausztria viszont mindössze 4—8 százalékot mondhatott magáénak. Az importáló országok fontossági sorrendjéből tehát megállapíthatjuk, hogy az Egyesült Államok traktorexportjával és aratógép-szállításaival növelte vezető szerepét, ugyanakkor a többi mező-

gazdasági eszköz és gép esetében Németország volt a legfőbb behozatali ország, amelyhez még a jelentős hányadot képviselő Csehszlovákia kapcsolódott.

6. tábla

A mezőgazdasági eszközök és gépek fontosabb származási helye és kiviteli iránya, 1925—1929

A forgalmazott termékek	A Német- országból	Az Egyesült Államok- ból	A Cseh- szlovákiá- ból	Az Ausztriá- ból	A Jugoszlá- viába	A Romániá- ba	A Bulgáriá- ba	A Francia- országba	
	származó behozatal (százalék)				történő kivitel (százalék)				
	1925-ben								
Erőgépek nélkül	29	14	13	8	44	15	16	3	
Összesen	13	24	6	3	45	12	14	2	
	1926-ban								
Erőgépek nélkül	32	19	20	7	33	21	18	6	
Összesen	15	27	6	3	33	16	20	4	
	1927-ben								
Erőgépek nélkül	34	14	24	4	25	22	22	12	
Összesen	12	23	6	2	25	18	18	13	
	1928-ban								
Erőgépek nélkül	46	20	20	4	36	26	14	10	
Összesen	22	45	8	2	38	23	12	9	
	1929-ben								
Erőgépek nélkül	44	20	20	6	45	23	7	6	
Összesen	20	53	9	3	43	19	5	10	

A belföldi gépgyártók arra törekedtek, hogy termelési kapacitásuk jobb kihasználása és bevételeik növelése érdekében a környező országok mezőgazdaságigép-igényét is kielégítsék. A kivitel 1925 és 1929 között meghaladta a behozatal értékét. A magyar mezőgazdaságigép-exportőrök a közeli agrárországokat tekintették természetes célországoknak. Ide irányult a vizsgált öt évben a kivitel döntő hányada. A 7. tábla adatai szerint a dél-kelet-európai országok vették fel a magyar mezőgazdaságigép-export értékének 80,6 százalékát.

1925 és 1929 között Jugoszlávia volt a legfontosabb felvevőpiac, ide került a kiszállított termékeknek átlag 36,8 százaléka. Románia pedig az export értékének átlagosan 17,6 százalékát vette át. Arról nincsenek adataink, hogy területileg e két országon belül miként oszlottak meg a kivitt magyar mezőgazdasági eszközök és gépek, de az exportáló vállalatok vonatkozó megjegyzései szerint többségük a Vajdaságba, illetve Erdélybe került. Az utódállamok magyarsága továbbra is szívesen vásárolta az anyaországi cégek termékeit. A gyárak is arra törekedtek, hogy a világháború után megszakadt piaci kapcsolataikat újraélesszék. A szomszédos országokban főleg a magyarlakta vidékeken állítottak fel eladási irodákat, képviselőket. A MÁVAG például Bukaresten kívül Temesváron és Aradon. Az 1930-as évek elején

romániai kinnlevőségeik kétharmada az erdélyi eladásaiából származott.¹⁴ Ugyanez jellemezte a két másik jelentős exportőr, a Hofherr Rt. és az EMAG Rt. külpiaci tevékenységét is a térség országaiban. Fontos partner volt Bulgária is, de az 1926-ban elért 20 százalékos részesedéssel szemben 1928-ban az összes mezőgazdaságigép-kivitelnek már csak 5 százalékát jelentette. A balkáni országok piacai közül először a bolgár omlott össze. A magyar gépexportőrök kisebb mennyiséget szállítottak Csehszlovákiába és Lengyelországba is. Az elemzett korszakban a többi európai országba, éves átlagban, az összes kivitel értékének 17,8 százaléka került. Mezőgazdasági eszköz- és -gép-szállítmányok indultak Franciaországba és Olaszországba is, amely célországok a világgazdasági válság időszakában és azt követően is a magyar export kulcsfontosságú piacaivá váltak.

7. tábla

A mezőgazdasági eszközök és gépek kiviteli irány szerint, 1925—1929

Év	Összesen (ezer pengő)	A dél-kelet-európai országokba		Egyéb európai országokba		Az Európán kívüli országokba	
		történő kivitel					
		értéke (ezer pengő)	aránya (százalék)	értéke (ezer pengő)	aránya (százalék)	értéke (ezer pengő)	aránya (százalék)
1925	8 213,0	7 099,3	86,4	1 113,5	13,6	0,2	0,0
1926	6 942,3	5 764,8	83,0	1 104,0	15,9	73,5	1,1
1927	9 404,0	7 028,3	74,7	2 373,9	25,3	1,8	0,0
1928	13 583,0	11 060,8	81,4	2 383,3	17,6	138,9	1,0
1929	16 402,7	12 780,8	77,9	2 768,7	16,9	853,2	5,2

A 8. tábla adatai szerint az 1925 és 1929 közötti években a behozott erőgépek aránya jelentősen meghaladta a többi termékét, a vizsgált időszakban az összes import 54,9—75,5 százalékát tették ki. Magas arányukat az indokolja, hogy Magyarországon a modern erőgépek gyártását csak az évtized közepén kezdték meg, és a hazai gyárak nem tudták a belföldi keresletet saját termékeikkel kielégíteni. Az importcikkek közül kiemelkedik még az ekék 13,6—18,1 százalékos részesedése. A belföldi ekeszükséglet kielégítésére képesek lettek volna a hazai gyártók is, de a gazdák évtizedek óta szívesen vásárolták a kiváló minőségű német talajművelő eszközöket. A traktorok elterjedésével párhuzamosan jelentéktelen mennyiségre zsugorodott a motorekék behozatala. A cséplőgépek terén a magyar gyártók uralták a belföldi piacot. Magyarországon aratógépeket nem gyártottak, mert előállításuk csak nagy sorozatban lett volna gazdaságos, ám a kereslet szűk volt. Az aratógép-behozatal a hazai gyártás hiányában is alacsony szinten maradt, amit a változatlanul alacsony mezőgazdasági munkabérek mellett e gépek alkalmazási nehézségei is indokoltak.

¹⁴ OL. Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Rt. igazgatói levelezés Z 42 131. cs.: A „Román” Gépkereskedelmi Rt. levele az EMAG Rt. igazgatóságának. Cluj. 1933. január 12.

8. tábla

Egyes mezőgazdasági eszközök és gépek behozatala és kivitele, 1925—1929

Év	Az erő- gépek	A motor- ekék	Az ekék	A vető- gépek	A cséplő- gépek	Az arató- gépek	A fűka- száló gépek	A ros- ták	A szecska- vágó gépek	Az egyéb gépek	Összesen (ezer pengő)
	részesezése (százalék)										
	Behozatal										
1925	61,7	4,8	14,9	2,6	3,0	0,4	0,6	1,2	0,8	10,0	7 243,7
1926	70,9	0,2	18,1	2,7	0,7	0,9	0,4	0,6	0,5	5,0	8 086,7
1927	75,5	0,1	13,6	3,5	0,2	0,7	0,9	0,9	0,3	4,5	14 249,8
1928	60,9	0,4	22,5	4,6	0,9	2,0	0,8	1,9	0,4	5,6	12 773,4
1929	54,9	0,1	16,2	8,7	1,9	5,9	1,2	3,2	0,4	7,5	6 182,5
	Kivitel										
1925	26,8	1,1	14,4	2,7	35,3	0,2	0,1	2,5	6,9	10,0	8 213,0
1926	24,0	0,2	10,2	2,7	49,2	0,3	0,1	3,3	4,0	6,0	6 942,3
1927	23,9	0,9	5,4	3,2	55,7	0,6	0,1	3,4	3,4	3,4	9 404,8
1928	11,6	0,4	4,2	2,8	71,8	0,0	0,0	4,5	1,9	2,8	13 583,0
1929	21,8	0,1	2,2	3,7	63,5	0,0	0,1	4,3	2,7	1,6	16 402,7

Megjegyzés. Az erőgépek között a félstabil és vontatható lokomobilok, gőzekemozdonyok és a traktorok; a motorekék között a hajtógéppel összeépített talajművelő gépek; az ekék között a boronák és egyéb talajművelő eszközök; a vetőgépek között az ültető- és műtrágyaszóró gépek; a rosták között mindenféle gabonatisztító- és osztályozógépek; a szecska- vágó gépek között a kukoricamorzsolók és répavágó gépek; a fűkaszaló gépek között a szénagyűjtő- és forgatógépek; az egyéb eszközök és gépek között a tejgazdasági és a borászati gépek, az őrlőmalmok és az ekerészek szerepelnek. A járgányok részesezése csak 1926-ban érte el a 0,1 százalékot.

A kivitel összetételét elemezve kiderül, hogy a magyar gyártók — az előző évtized gyakorlatához hasonlóan — főleg cséplőgépkészleteket szállítottak külföldre. A térségben versenyképes exportcikknek minősülő cséplőgépek az összes kivitel 35,3—71,8 százalékát tették ki 1925 és 1929 között. A meghajtásukat végző gőzlokomobilok az 1920-as évek második felében már a balkáni országokban is nehezen találtak vevőkre. Korszerű hazai gyártású traktorokat ekkor még csak a Hofherr Rt. szállított ki nagyobb mennyiségben. A traktorkivitel jelentős, de pontosan ki nem mutatható részét a külföldi gyártmányok reexportja alkotta. Az erőgépek és a cséplőgépek együtt 1925-ben az összes exportnak 62,5 százalékát jelentették, ami a cséplőgépkivitel növekedése miatt 1929-ben 85,3 százalékra emelkedett. A vetőgépek kivitele stabilitást mutatott, ugyanakkor látványosan visszaesett az ekék és a szecska- vágó gépek exportja. A magyar mezőgazdaságigép-export sikere az 1920-as évek második felében tehát azon múlt, hogy el tudják-e helyezni a nagy értékű cséplőgépeket, traktorokat a délkelet-európai országok piacain.

A magyarországi gyártók termelésük növelésével válaszoltak a mezőgazdaságigép- eladások bel- és külföldi konjunktúrájára. A hazai piac a kereslet emelkedése ellenére sem tudta azonban felvenni a még mindig csökkentett kapacitással üzemelő magyar mezőgazdaságigép-ipar termékeit. Ugyanakkor a traktorok iránti növekvő igény nagyobb részét importból elégítették ki. A magyar mezőgazdaságigép-exportőrök a külpiacokon való terjeszkedésük érdekében az 1920-as évek végén a balkáni orszá-

gokban levő képviselők egy részét eladási fiókokká alakították, illetve újabb képviselőket szerveztek, és újabb raktárakat béreltek. Különösen aktív volt a Hofherr Rt., az EMAG Rt. és a MÁVAG. A kisebb gyárak is igyekeztek a kínálkozó értékesítési lehetőséget minél inkább kihasználni. A Kühne Rt. például a jugoszláv és a román piacon terjeszkedett.¹⁵ A magyar cégek balkáni expanziója 1927 és 1929 között érte el csúcspontját. A kiviteli rekordot jelentő 1929. évi 16,4 millió pengő értékű exportból az említett három legjelentősebb szállító mintegy 14,6 millió pengővel (89%) részesedett. Kisebbségi exportot bonyolított még a Kühne Rt. és a Weiss Manfréd Művek is. Ez az öt mezőgazdaságigép-gyártó együtt 15 millió pengő értékű gazdasági felszerelést szállított külföldre, ami az összes kivitelnek 92 százalékát jelentette.¹⁶

A bel- és külföldi vevők megnyerése érdekében a magyar gyártók kíméletlen árharcot folytattak egymással és a rivális német, amerikai, cseh cégekkel. Rontotta az eladások jövedelmezőségét az is, hogy az említett cégek a Magyarországon hitelre történő mezőgazdaságigép-eladásokkal egymást túllicitálva nyújtottak kedvező vásárlási feltételeket. A gazdák jelentős része pedig az előnyös vételi lehetőségeket, az állami gépvásárlási akciók biztosította engedményeket kihasználva, erőn felül eladósodott. A pénzügyi-gazdasági szakemberek egy része már ekkor jelezte mind a vásárlói, mind a termelői magatartás veszélyeit. A gazdatársadalmat a gépvásárlásoknál a jövedelmezőség fontosságára, a gyártókat a túl gyors külpiaci térnyerés és a nagyarányú hitelkihelyezés problémáira figyelmeztették. A kedvező vételi lehetőségek, illetve a növekvő eladási forgalom és nyereség növekedése azonban egyelőre háttérbe szorította a bírálatot.¹⁷

A világgazdasági válság kezdetén, 1929-ben, az export visszaesése még nem volt jelentős, viszont az import értéke több mint 50 százalékkal zuhant. A mezőgazdasági eszközök és gépek külkereskedelmi forgalma a válság alatt szinte összeomlott: a forgalom értékét tekintve az 1932. évi mélypontra az 1928. évinek mindössze tizenhét részét tette ki. A krízis idején és az 1930-as évek második felében a mezőgazdasági gépek külkereskedelmének is a megváltozott közgazdasági környezethez kellett igazodnia.

TÁRGYSZÓ: Mezőgazdasági gép. Külkereskedelem. Történeti statisztika.

РЕЗЮМЕ

Автор анализирует внешнеторговый оборот сельскохозяйственных машин в Венгрии в период между 1914 и 1929 годами. Показывает, что сначала в результате войны оборот сократился, а затем распад Австро—Венгерской монархии, политические потрясения 1918-ого и 1919-ого годов и военная оккупация страны вызвали почти полное свертывание внешней торговли. В первой половине 1920-ых годов замкнутость государств региона затруднила экспорт. Возникшая в период дуализма

¹⁵ Sárközi Zoltán—Szilágyi Gábor—Szekeres József: A Mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Gépgyár története (1856—1966). Alföldi Nyomda. Debrecen. 1968. 138—140. old.

¹⁶ A Hofherr Rt. és az EMAG Rt. mezőgazdasági gépkiviteli adataiban a malomipari gépek is benne foglaltatnak. (Lásd: Ol. Weiss Manfréd Konzern Vállalatok Okmánytára. Z 402 52. cs. 701. sz. Jelentés a mezőgazdasági gépexport ügyében tartott értekezletről. 1931. július 30.)

¹⁷ Például a Hofherr Rt. esetében az 1928-ban végzett revizori vizsgálatnak a vállalat vezetését és üzletpolitikáját bíráló jelentését figyelmen kívül hagyták, és csak 1932-ben vették elő ismét. (Lásd: OL. Magyar Általános Hitelbank Rt. Ügyvezető igazgatóság iratai. Z 58. 57. cs. 170. t.)

венгерская промышленность сельскохозяйственных машин не смогла загрузить свои производственные мощности в Венгрии, новые государственные границы которой были установлены в Трианоне. Это обстоятельство имело место несмотря на то, что инфляция вызвала рост внутреннего спроса и обеспечила конкурентоспособные экспортные цены. Во второй половине 1920 года произошла нормализация внешнеторгового оборота между странами региона. Этот период вызвал также и конъюнктуру в приобретении сельскохозяйственных машин. Однако мировой экономический кризис положил конец подъему внешнеторгового оборота, направив на новые пути также внешнюю торговлю сельскохозяйственных машин.

SUMMARY

The author deals with Hungary's foreign trade in agricultural machinery between 1914 and 1929. The study points out that trade turnover declined at the beginning, due to war conditions, then the decline of the Austro—Hungarian Monarchy, the political turmoil of the years 1918 and 1919 as well as the military occupation of the country brought to bottom foreign trade. In the early 1920s the self imposed seclusion of the states in the region raised difficulties to export. Hungarian agricultural machinery industry, that had evolved in the period of dualism, could not utilize its output capacity after the Trianon Peace Treaty. It was the case in spite of the fact that inflation resulted in the increase of domestic demand on the one hand, and ensured competitive export prices, on the other. Foreign trade among countries of the region returned to normal in the late 1920s. This period brought about a boom in purchases of agricultural machines, too. However, world economic crisis put an end to the upswing of foreign trade, and forced also foreign trade in agricultural machinery to new patterns.

STATISZTIKAI „EGYPERCESEK”

FERTŐZŐ BETEGSÉGEK BÁCS-KISKUN MEGYÉBEN

A különféle járványok, fertőző megbetegedések évszázadokon keresztül az emberiség egyik legfőbb pusztítói voltak. A civilizáció és a kultúra — s ezen belül főképpen a tudomány — fejlődésének köszönhetően napjainkra ez a helyzet alapvetően megváltozott. Részben ezért vált ki nagyobb érdeklődést egy-egy, az átlagostól eltérő jelenség, mint például valamely korábban már háttérbe szorult fertőző betegség újbóli megjelenése.

1992 nyarán Bács-Kiskun megyében néhányan vérhasra utaló tünetekkel szorultak egészségügyi ellátásra. A megbetegedések száma fokozatosan emelkedett és a kór átterjedt a szomszédos, majd a távolabbi megyékre is. A vizsgálati eredmények igazolták a vérhasjárványt. Összességében megközelítően 400 személy megbetegedését jelentették be, amelyeknek döntő többsége négy járványgóchoz köthető. Legnagyobb számban (225 fő) Tiszakécskén, a járvány kiindulási helyén betegedtek meg. Kecskeméten és Kiskunmajsán 48-48 személynél tapasztalták a vérhas klinikai tüneteit, és néhány fővel kevesebb dizentériás fertőzés fordult elő Lakitelek-Töserdő környékén. A járványgócon kívül mintegy félszáz egyedi megbetegedést jeleztek a megye különböző településeiről. Az egészségügyi intézkedések hatására augusztus közepére mérséklődött, majd szeptemberben befejeződött a vérhasjárvány. Ez a járvány indokoltá teszi, hogy röviden áttekintsük, miként alakult a megyében az elmúlt huszonöt évben néhány fertőző betegség gyakorisága.

A bejelentésre kötelezett heveny fertőző betegségek közül a *vérhas* csak az egyik — és előfordulása alapján az utóbbi időben nem is a legjelentősebb — betegség. Az 1992. évihez hasonló nagyságrendű megbetegedés legutóbb a hetvenes években fordult elő a megyében. Ezt megelőzően a hatvanas évek második felében átlagosan közel 700 dizentériás fertőzést regisztráltak évente. A vérhasjárványok között az 1961. évi volt a mélypont, amikor csaknem 3 ezer személy betegedett meg Bács-Kiskunban. A járvány mérséklődése akkoriban még igen lassú volt: egy-két év után is 1-2 ezer közötti volt a vérhasban szenvedők száma.

1. tábla

Néhány gyakoribb fertőző betegség előfordulása Bács-Kiskun megyében

Időszak, év	Vérhas-	Járványos májgyulladás-	Kanyaró-	Vörheny-	Szalmonellózis-	Agyhártyagyulladás-
	megbetegedések száma évente átlagosan					
1965—1969	679	527	2676	748	13	24
1970—1974	408	433	2861	473	104	20
1975—1979	279	303	21	402	151	22
1980—1984	89	165	30	394	206	9
1985—1989	42	89	235	258	362	10
1990	17	182	—	198	167	8
1991	34	86	—	88	170	10

A vérhasnál gyakoribb fertőző megbetegedés a *járványos májgyulladás*. Néhány évtizeddel ezelőtt még ezer fölötti volt az évenkénti előfordulások száma, majd a hatvanas évektől kezdve fokozatosan visszaesett, és csupán a legutóbbi néhány évben csökkent 100 alá az évi esetszám. Az elmúlt 35 év során 20 esztendőben a fertőző májgyulladás jóval nagyobb arányban fordult elő, mint a vérhas.

A fertőző betegségek egy része egyértelműen a gyermekkorhoz kötődik. Ezek közé tartozik például a kanyaró és a vörheny. Rendszeres *kanyarójárványokról* lényegében a hetvenes évek közepéig (a kötelező védőoltás bevezetéséig) beszélhetünk, amikor még több ezer vírusos megbetegedés fordult elő a megyében csaknem minden esztendőben. A legutóbbi másfél évtizedben a kanyarómegbetegedések száma minimális volt. Kivétel az 1989. évi szokatlanul magas járvány, amikor Bács-Kiskun megyében 1127, országosan pedig csaknem 17 ezer kanyarós beteget regisztráltak. (A járvány többnyire közel azonos korú fiatalokból álló, zártabb közösségekben lépett fel, s ez a korosztály korábban még nem részesült védőoltásban.)

A *skarlát (vörheny)* a másik, legnagyobb számban előforduló elsősorban gyermekbetegség. Gyakorisága az idők folyamán nem mérséklődött olyan látványosan, mint a kanyaróé, s az országos megbetegedéseknek mintegy 3-5 százaléka Bács-Kiskun megyében jelentkezett. Előfordulása a hatvanas évek második felében évi átlagban még 748 fő volt, húsz évvel később már 258 főre csökkent (ami hatszorosa az akkori vérhas-, háromszorosa a májgyulladásos megbetegedéseknek, és 10 százalékkal felülmúlja a kanyarós betegségek számát is).

Említést érdemel még néhány, bejelentésre kötelezett fertőző betegség, amelyek egykoron — gyakoriságuk és végkimenetelük alapján is — a legsúlyosabbak közé tartoztak. Ezek közé sorolható a tífusz, a diftéria, a szamárköhögés, a tetanusz és a járványos gyermekbénulás. Elsősorban az egészségügyi ellátás fejlődésének, a védőoltások, például a Diftéria-Szamárköhögés-Tetanusz (DI-PER-TE), a Sabin-cseppek bevezetésének és általánossá tételének köszönhetően ezek a súlyos betegségek csaknem teljes egészében eltűntek.

Hastífuszos megbetegedést az utóbbi három és fél évtized folyamán Bács-Kiskun megyében 1959—1960-ban észleltek jelentősebb számban (35, illetve 34 esetben). Legutóbb 1979-ben fordult elő ez a fertőző betegség egyetlen személynél.

Diftériát az elmúlt 35 évben mindössze 29 esetben mutattak ki, ezek többségét a hatvanas évek elejéig. Gyakorlatilag teljesen megszűnt ez az egykori halálos gyermekbetegség.

A *járványos gyermekbénulás* is az ötvenes évek végéig szedte áldozatait (1959-ben még 118 fő betegedett meg), majd ezt követően csaknem teljesen megszűnt ez a kór; 1960-ban mindössze 3, 1961-ben, 1963-ban és 1975-ben 1-1 gyermeknél mutatták ki.

A *szamárköhögés* (Pertussis) az ötvenes években még több száz gyermeknél okozott súlyos egészségi problémát, majd gyors csökkenés után a hetvenes évektől már 10 alá süllyedt az évenkénti megbetegedések száma. A legutóbbi évtizedben pedig csak elvétve fordult elő e betegség a megyében.

A *tetanusz* fertőzések erőteljes visszaszorulása ugyancsak a védőoltások elterjedésének köszönhető, amelyet az utóbbi időszakban a gyermekkorban DI-PER-TE oltásban nem részesült idős korosztályok is megkaptak.

A bejelentésre kötelezett fertőző betegségek általánosan tapasztalható csökkenésével szemben említést érdemel néhány betegségtípus, amelyek az utóbbi időben egyre gyakrabban jelentkeznek. Érdemes kiemelni a *szalmonellafertőzést*. Ezt az emésztőrendszeri megbetegedést 1965 és 1969 között éves átlagban még csak 13 esetben észlelték, ezt követően azonban folyamatosan és egyre erőteljesebben növekedett a gyakorisága. 1985 és 1989 között évi átlagos előfordulása például 9-szerese volt a vérhasénak, 4-szerese a fertőző májgyulladásénak és 1,5-1,5-szerese a kanyaróénak és a skarláténak. Ebben a számottevő növekedésben feltehetően szerepe van a veszélyforrások szaporodásának (az étkezési szokások és lehetőségek változásának, a tömegétkeztetés elterjedésének stb.).

Korunk egyik legveszélyesebb fertőző betegségének az *AIDS*-t tartják. A nyilvántartás alapján Bács-Kiskun megyében még nem fordult elő ez az immunrendszeri betegség, de nem kizárt, hogy léteznek HIV-vírussal fertőzött személyek. Országosan az *AIDS*-betegek száma az utóbbi néhány évben folyamatosan emelkedett, 1986 és 1991 között 1-ről 31 főre.

Bács-Kiskun megyében négy városi kórházban (Baján, Kalocsán, Kiskunfélegyházán és Kiskunhalason) tudnak fertőző betegeket elhelyezni. A megye önkormányzati fekvőbeteg-intézményei közül csak a kecskeméti megyei kórházban nincs fertőzőosztály. A fertőzőrészlegeket a hetvenes évek közepén fejlesztették jelenlegi kapacitásukra: 1977 óta változatlanul 200 ágyon tudnak fogadni betegeket. Közülük legnagyobb a kiskunhalasi (88 ágyas) és legkisebb a kiskunfélegyházi (30 ágyas) osztály befogadóképessége.

A fertőző betegségek általános csökkenése kevésbé érzékelhető a kórházi betegforgalomban. A hatvanas években éppúgy 2400 körüli beteget kezeltek évente, mint például 1990-ben. Ennek feltételezhető magyarázata, hogy jórészt azok a megbetegedések mérséklődtek nagyobb arányban, amelyek többségükben nem tettek szükségessé kórházi ellátást. Más fertőző betegségek viszont kizárólag kórházi körülmények között gyógyíthatók, részben a betegség jellege, részben pedig a tényleges vagy vélhető szövődmények megjelenése miatt.

Egy-egy fertőző betegség gyógyítása a megye kórházaiban átlagosan 11—15 napig tartó ápolást igényelt a megfigyelt időszakban, nem sokkal többet, mint az összes (mindenféle betegségre vonatkozó) kezelések átlagosan.

A kórházi kezelések természetesen nem mindenkor eredményezik a beteg gyógyulását. A megye kórházainak fertőzőosztályain a halálozási arány a hetvenes évek végéig igen alacsony volt, egy százalék alatti vagy alig több annál. Figyelemre méltó változás, hogy a nyolcvanas évek kezdetétől folyamatosan, évről évre növekedett a halálozással végződő esetek aránya. Az 1980 és 1984 közötti időszakban a halálozási arány még csak 1,6 és 3,1 százalék között mozgott, az ezt követő 5 évben már 3,9 és 6,5 százalékra emelkedtek ezek az értékhatárok. A legutóbbi években tovább romlott a helyzet, a fertőzőosztályokon a halálozási arány meghaladta a 7, illetve a 8 százalékot.

2. tábla

A fertőzőosztályok néhány fontosabb adata Bács-Kiskun megye kórházaiban

Időszak, év	A kórházi ágyak száma az időszak elején	Az elbocsátott betegek	Az ápolási napok	Az ágykihasználás (százalék)	A halálozási arány az időszak	
		évi átlagos száma			első	utolsó
					évében (százalék)	
1965—1969 . . .	162	2399	29 600	48,5	1,1	0,8
1970—1974 . . .	169	1959	27 600	46,8	1,1	0,6
1975—1979 . . .	223	2475	32 000	43,5	1,2	1,3
1980—1984 . . .	200	2225	24 700	33,7	1,9	2,6
1985—1989 . . .	200	2132	28 400	38,9	3,9	6,5
1990	200	2464	32 800	44,9	8,5	
1991	200	2241	33 800	46,3	7,1	

Bács-Kiskun megyében a halandóság — éppúgy, mint országosan — huzamos idő óta rosszabbodó tendenciát mutat. A meghaltak száma az ötvenes és hatvanas évtizedben évente még csak 6 ezer körül ingadozott, de a hetvenes években a 7 ezret is elérte, az 1980 utáni időszakban pedig már az évi 8 ezret is meghaladta.

A halálokok között a legutóbbi néhány évtizedben már nem túl nagy hányadot képviseltek a fertőző betegségek. Számuk és ezzel együtt arányuk — az összes halálozással ellentétesen — folyamatosan csökkent. Az ötvenes években Bács-Kiskun megyében körülbelül minden huszadik haláleset valamilyen fertőző betegség vagy élőski miatt következett be. Ezzel szemben az 1980-as években minden ezer halálozásból csupán 6 személynél fordult elő ez a halálok.

Szembetűnő a fertőző betegségekben meghaltak nemenkénti megoszlása. Az összes halálozáshoz hasonlóan ebben a kategóriában is a férfiak halálozása a magasabb. A megfigyelt közel 30 év során a férfiak száma minden esztendőben lényegesen meghaladta a nőkéét. Részesedésük a fertőző betegségekben elhalálozottakból a korábbi időszakokban is 70 százalék feletti volt, a legutóbbi néhány évben pedig a 80 százalékot is túllépte.

Életkor szerint vizsgálva, a fertőző betegségek miatti halálozások legnagyobb hányada az idősebb generációt érinti. Az ilyen okból meghaltak 50-60, esetenként még több százaléka a 60 éven felüliekből került ki. Ezeket a korosztályokat ugyanis még nem védték a különféle oltások, tehát eleve nagyobb számban fertőződtek a különféle baktériumos és vírusos betegségekkel. Emellett az életkor előrehaladtával — jónéhány tényező következtében — a szervezet ellenálló képessége is jelentős mértékben csökken, ami — megbetegedés esetén — nagymértékben rontja a túlélés lehetőségét.

A fertőző betegségek és élősdiak okozta halálozások Bács-Kiskun megyében

Időszak, év	A fertőző betegségben meghaltak		Ebből:					
	évi átlagos száma (fő)	aránya az összes halálozásból (százalék)	férfiak	nők	0—14	15—39	40—59	60—
					évesek			
aránya (százalék)								
1965—1969 . .	151	2,3	71,8	28,2	9,5	9,4	26,1	55,0
1970—1974 . .	124	1,7	73,3	26,7	12,1	4,2	23,0	60,7
1975—1979 . .	96	1,2	.	.	6,7	6,3	24,0	63,0
1980—1984 . .	61	0,7	74,1	25,9	3,6	8,5	31,5	56,4
1985—1989 . .	45	0,6	70,4	29,6	3,1	5,4	32,3	59,2
1990	30	0,4	80,0	20,0	—	10,0	40,0	50,0
1991	48	0,6	81,3	18,7	2,1	8,3	35,4	54,2

Kedvező változás, hogy a gyermekek részesedése a fertőző betegségek okozta halálozásokból folyamatosan és erőteljesen csökken.

K.-né dr. Á. E.

DIPLOMÁSOK ÉS TOVÁBBTANULÓK BÉKÉS MEGYÉBEN

Békés megye lakosságának iskolázottsági szintje kedvezőtlenebb az országos átlagnál. Az 1990. évi népszámlálás adatai szerint mind a 15 évesnél idősebb népességből a legalább az általános iskola 8 osztályát végzettségük aránya (72,6%), mind a 18 évesnél idősebb népességből a legalább befejezett középiskolai végzettségük aránya (23,4%), mind pedig a 25 évesnél idősebb népességből a befejezett felsőfokú végzettségük aránya (6,6%) alacsonyabb az országosnál, s például az utóbbi aránnyal Békés megye az utolsó helyet foglalja el az ország megyéinek rangsorában.

1990. január 1-jén a megyében összesen 19 354 fő rendelkezett befejezett felsőfokú végzettséggel, a 20 évesnél idősebb népesség 6,5 százaléka. Ezen arány — a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyeit alig meghaladva — utolsó előtti a megyék között, és több mint 1 százalékponttal alacsonyabb a vidéki, 3-mal pedig az országos átlagnál.

Településtípusonként vizsgálva a diplomások arányát nyilvánvaló, hogy a városokban jóval magasabb, mint a községekben. Érdekes viszont, hogy a megye városai jobban lemaradnak az országos átlagtól, mint a községek.

Az 1980-as években Békés megyében összesen és a városokban valamelyest mérséklődött az országos átlagtól való relatív lemaradás, a községekben viszont némileg nőtt.

Hosszabb időszakot tekintve még jelentősebb a felsőfokú végzettségük számának és arányának emelkedése. Amíg 1930-ban a megye 25 évesnél idősebb népességéből mindössze 2098 fő rendelkezett diplomával, addig 60 évvel később már 18 202, ami 8,7-szeres növekedés. (Országosan 8,5-szeres.) A megye 25 évesnél idősebb népességében ezer főre 1930-ban még mindössze 9, 1990-ben viszont már 66 felsőfokú végzettségű jutott. (Országosan 18, illetve 101.) 1930 és 1990 között gyökeresen megváltozott a diplomások nemek szerinti összetétele. A nők aránya az 1930. évi 7,8-ról 48,7 százalékra emelkedett a megyében. Előbbi 1,7 százalékponttal alacsonyabb, utóbbi viszont már 2,6-del magasabb az országosnál. Egyébként 1960-ban haladta meg először a diplomás nők megyei aránya az országost. Békés megyében tehát a felsőfokú végzettséggel rendelkező nők száma megközelítette a férfiakét, s az utóbbi évtizedek tendenciája egyértelműen arra utal, hogy már a közeljövőben meg is haladja azt.

A felsőfokú végzettségük megfelelő korú és nemű népességhez viszonyított aránya a megyében (a vizsgált 60 évben) mind a nők, mind a férfiak esetében alacsonyabb az országosnál, sőt az 1980-as években

3. tábla

A fertőző betegségek és élősdiék okozta halálozások Bács-Kiskun megyében

Időszak, év	A fertőző betegségben meghaltak		Ebből:					
	évi átlagos száma (fő)	aránya az összes halálozásból (százalék)	férfiak	nők	0—14	15—39	40—59	60—
					évesek			
aránya (százalék)								
1965—1969 . .	151	2,3	71,8	28,2	9,5	9,4	26,1	55,0
1970—1974 . .	124	1,7	73,3	26,7	12,1	4,2	23,0	60,7
1975—1979 . .	96	1,2	.	.	6,7	6,3	24,0	63,0
1980—1984 . .	61	0,7	74,1	25,9	3,6	8,5	31,5	56,4
1985—1989 . .	45	0,6	70,4	29,6	3,1	5,4	32,3	59,2
1990	30	0,4	80,0	20,0	—	10,0	40,0	50,0
1991	48	0,6	81,3	18,7	2,1	8,3	35,4	54,2

Kedvező változás, hogy a gyermekek részesedése a fertőző betegségek okozta halálozásokból folyamatosan és erőteljesen csökken.

K.-né dr. Á. E.

DIPLOMÁSOK ÉS TOVÁBBTANULÓK BÉKÉS MEGYÉBEN

Békés megye lakosságának iskolázottsági szintje kedvezőtlenebb az országos átlagnál. Az 1990. évi népszámlálás adatai szerint mind a 15 évesnél idősebb népességből a legalább az általános iskola 8 osztályát végzettek aránya (72,6%), mind a 18 évesnél idősebb népességből a legalább befejezett középiskolai végzettségűek aránya (23,4%), mind pedig a 25 évesnél idősebb népességből a befejezett felsőfokú végzettségűek aránya (6,6%) alacsonyabb az országosnál, s például az utóbbi aránnyal Békés megye az utolsó helyet foglalja el az ország megyéinek rangsorában.

1990. január 1-jén a megyében összesen 19 354 fő rendelkezett befejezett felsőfokú végzettséggel, a 20 évesnél idősebb népesség 6,5 százaléka. Ezen arány — a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyeit alig meghaladva — utolsó előtti a megyék között, és több mint 1 százalékponttal alacsonyabb a vidéki, 3-mal pedig az országos átlagnál.

Településtípusonként vizsgálva a diplomások arányát nyilvánvaló, hogy a városokban jóval magasabb, mint a községekben. Érdekes viszont, hogy a megye városai jobban lemaradnak az országos átlagtól, mint a községek.

Az 1980-as években Békés megyében összesen és a városokban valamelyest mérséklődött az országos átlagtól való relatív lemaradás, a községekben viszont némileg nőtt.

Hosszabb időszakot tekintve még jelentősebb a felsőfokú végzettségűek számának és arányának emelkedése. Amíg 1930-ban a megye 25 évesnél idősebb népességéből mindössze 2098 fő rendelkezett diplomával, addig 60 évvel később már 18 202, ami 8,7-szeres növekedés. (Országosan 8,5-szeres.) A megye 25 évesnél idősebb népességében ezer főre 1930-ban még mindössze 9, 1990-ben viszont már 66 felsőfokú végzettségű jutott. (Országosan 18, illetve 101.) 1930 és 1990 között gyökeresen megváltozott a diplomások nemek szerinti összetétele. A nők aránya az 1930. évi 7,8-ról 48,7 százalékra emelkedett a megyében. Előbbi 1,7 százalékponttal alacsonyabb, utóbbi viszont már 2,6-del magasabb az országosnál. Egyébként 1960-ban haladta meg először a diplomás nők megyei aránya az országost. Békés megyében tehát a felsőfokú végzettséggel rendelkező nők száma megközelítette a férfiakét, s az utóbbi évtizedek tendenciája egyértelműen arra utal, hogy már a közeljövőben meg is haladja azt.

A felsőfokú végzettségűek megfelelő korú és nemű népességhez viszonyított aránya a megyében (a vizsgált 60 évben) mind a nők, mind a férfiak esetében alacsonyabb az országosnál, sőt az 1980-as években

a 25 évesnél idősebb diplomás nők országos aránya meghaladta a megyei férfiak azonos mutatóját. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők számában és arányában tehát továbbra is fennáll a megye e szempontból is megalapozottan történelminek minősíthető elmaradottsága. Ennek okai igen sokrétűek.

A megye felsőfokú végzettséggel rendelkező lakosainak számát közvetlenül három tényező határozza meg. Egyrészt az, hogy a Békés megyeiek milyen arányban tanulnak tovább (majd végeznek) valamely felsőoktatási intézményben. Másrészt a diplomások milyen arányban jönnek vissza a megyébe. Harmadrészt pedig hogy esetleg más megyéből (netán külföldről) származó felsőfokú végzettségűek mennyien telepednek le Békés megyében.

Nagyságrendileg e három tényező közül meghatározó az első, és azon belül is az egyetemek, főiskolák nappali tagozatainak tanulók számának és összetételének alakulása.

Az 1991/92. tanévben összesen 77 349 magyar állampolgárságú hallgató tanult az ország felsőoktatási intézményeiben. Ebből 2467-en voltak állandó lakhelyük szerint Békés megyeiek (3,2%). Visszatekintve az 1969/70-es tanévig, az utóbbi 23 évben bizonyos ingadozással ugyan, de egyértelműen megfigyelhető a tendencia, hogy csökken a Békés megyeiek aránya az ország nappali tagozatos egyetemi, főiskolai hallgatói körében (az 1969/70-es tanévben még 3,8 százalék volt). Természetesen ez nem jelenti a hallgatók számának csökkenését, hanem abból adódik, hogy amíg számuk országosan közel 50 százalékkal nőtt a vizsgált 23 év alatt, addig a Békés megyeieké csupán 25 százalékkal. A vizsgált időszakban egyébként — részben a demográfiai hatásokkal is összefüggésben — nem egyenletesen növekedett a felsőfokú tanintézetekben tanulók száma. Országosan 1969 és 1977 között folyamatos növekedés (51 665-ről 62 083-ra), majd 6 éven keresztül kismértékű, de folyamatos csökkenés következett be (60 415 fő volt az 1983/84. tanévi mélypont), amit azóta is tartó jelentős mértékű emelkedés követett. A Békés megyei lakhelyű hallgatók számának alakulása esetenként egy-két éves késéssel ugyan, de jellegében az országoshoz hasonlóan változott.

A diplomások népességben belüli arányának vizsgálatakor kimutattuk, hogy a számottevő felsőoktatási hagyományokkal, illetve központtal rendelkező megyékben az átlagosnál kedvezőbb a helyzet. A nappali tagozatos hallgatók intézménytípusonkénti, valamint tanulmányi ágankénti összetételét is jelentős mértékben meghatározza, hogy az egyes megyékben milyen jellegű és szakmai struktúrájú felsőoktatási intézmények működnek. A Békés megyei adatok jól szemléltetik az előbbi megállapítást. Közismert, hogy a megyében hosszú ideig mindössze két felsőoktatási intézmény (mezőgazdasági főiskola és óvónőképző főiskola, mindkettő Szarvason) működött, ami jelentős mértékben befolyásolta a Békés megyei lakhelyű nappali tagozatos hallgatók összetételét, illetve annak eltérését az országos arányoktól.

Az 1970—1980-as években a Békés megyei hallgatók az átlagosnál nagyobb arányban vettek részt főiskolai szintű oktatásban. A megfigyelt időszakban országosan alacsonyabb a főiskolai és ezzel párhuzamosan magasabb az egyetemi hallgatók összes hallgatókon belüli aránya, mint a Békés megyei lakhelyűek esetében. A főbb tanulmányi ágak közül egyértelmű tendencia a műszaki és agrár jellegű felsőoktatási intézményekben tanulók arányának számottevő visszaesése, a tudományegyetemen és különösen az egyéb főiskolákon, egyetemeken tanulók arányának növekedése. Utóbbin belül a megyében főként a közgazdasági, kereskedelmi és művészeti főiskolák iránt nőtt az érdeklődés. Régóta az országos átlagot meghaladó arányban tanulnak tovább Békés megyeiek a tanár- és tanítóképző főiskolákban, és kiugróan magas az óvónőképző főiskolákban tanulmányokat folytatók aránya. Az 1991/92-es tanévben például az ország óvónőképző főiskoláinak 845 magyar állampolgárságú hallgatójából 108 volt Békés megyei állandó lakóhelyű, ami azt jelenti, hogy közel minden nyolcadik. E magas arány évtizedek óta megfigyelhető, és jól kifejezi a megyében meglévő felsőoktatási intézmények hatását a továbbtanulók szakmai összetételére. Kevésbé látványosan, de hasonló hatás figyelhető meg az általános iskolai pedagógusok képzésében.

Összességében a megyéből továbbtanulók körében is az országoshoz hasonlóan mérséklődött a korábbi időszakban egyértelmű műszaki-agrár szakterületek túlsúlya, és a továbbtanulók főbb tanulmányi ágak szerinti összetétele — igaz bizonyos továbbra is meglévő arányeltolódások mellett — a kiegyenlítődés jeleit mutatja, feltehetően közelítve a diplomás munkaerő iránti foglalkoztatási igények (és lehetőségek) struktúrájához.

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS STATISZTIKAI BIZOTTSÁGÁNAK EGYÜTTES ÜLÉSE

Az MTA Demográfia Bizottsága és Statisztikai Bizottsága a két bizottság elnökei, *dr. Klinger András* és *dr. Vukovich György* elnökletével 1993. június 8-án együttes ülést tartott. Az ülés napirendjén *dr. Józán Péter* „Epidemiológiai válság Magyarországon az 1990-es években” c. előadása és az azt követő vita szerepelt.

Előadásának bevezetőjében Józán Péter vázolta a magyar halandósági viszonyok 1960-as évek közepéig tartó javulásának körülményeit, majd az 1960-as évek közepén bekövetkezett fordulatot. Ezt követően részletesen ismertette Magyarország 1990-es évekre kialakult halandósági jellemzőit. A várható élettartam-mutatókat a fejlett ipari országok mutatóival vetette össze, majd bemutatta a magyar halandóság ok- és korstruktúrájának sajátosságait.

Az előadásból élesen kirajzolódó kép alapján Magyarország a fejlett világ országainak sorában a legrosszabb helyet foglalja el. A várható élettartam, különösen a fiatal felnőttkorban várható további élettartam-mutatók folyamatosan csökkennek. A halálokokat is vizsgálva egyértelmű, hogy az elfogadhatatlan halandósági helyzet egyik alapvető oka a népesség életvitelében, helytelen táplálkozási és káros fogyasztási szokásaiban keresendő; a másik lényeges ok az egészségügyi ellátás alacsony színvonalra, amit a megfelelő ellátással elkerülhető halálozások gyakorisága jelez.

Az előadó nyomatékosan felhívta a figyelmet a hazai halandósági helyzet tarthatatlan voltára, a hatékony és többirányú beavatkozás rendkívüli sürgősségére. Azt is megjegyezte, hogy a már veszélyhelyzetben levő népességcsoportokra koncentrált programok nem hatékonyak, a prevenció, a megfelelő életvitel kialakítása hozhat csak tényleges, bár lassan bekövetkező eredményt.

Az előadást követően kérdések, hozzászólások hangzottak el, melyekből a témakör bonyolultságára következtethetünk.

A címben szereplő „epidemiológiai válság” fogalmát tartotta tisztázandónak *Horváth Róbert* ny. egyetemi tanár. Konkrét intézkedésekre vonatkozó javaslatot hiányolt az előadásból *Pongrácz Tiborné*, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatóhelyettese, elsősorban a dohányzás és az alkoholfogyasztás csökkentésére utalva. Felvetette továbbá, hogy az egészségügyi irányítás felelőssége nem kap elég hangsúlyt. *Kováts Zoltán* ny. főiskolai docens a halandóságnak a népességcsökkenésre gyakorolt hatása mellett kiemelte a termékenység meghatározó szerepét. *Kovácsics József* ny. egyetemi tanár a környezeti ártalmaknak az egészségre és a halandóságra gyakorolt hatását, a megbomlott egyensúly kezelhetőségének kérdését vetette fel. *Schuler Dezső* ny. igazgató főorvos felhívta a figyelmet arra, hogy a felnőttkori egészséges életet csak akkor lehet biztosítani, ha már újszülött-, illetve gyermekkorban gondoskodunk az egészséges körülményekről. Szólt továbbá az egészséges táplálkozás mellett a mozgás, a szabad idő megfelelő felhasználásának fontosságáról. *Jávor Andrásnak*, a Népjóléti Minisztérium államtitkárának véleménye szerint a diffúz társadalmi kezelés nem hatékony. Például a 25 év alatti népesség mortalitása még nem kedvezőtlen, a megelőzésre nevelést ebben a korban kell elkezdni. Hozzátette, hogy a pedagógusok (és a család) szerepe e téren egyenrangú az orvosokéval. Hozzászólásában a mentálhigiénés helyzetre, az 1980-as évek óta tartó rekreációs hiányra és túlhajszoltságra is kitért. A megelőzés hatékonyságáról szólva úgy vélte, hogy a preventív szemléletbe érdekeltségi elemeket kell vinni. Végül kitért az AIDS várható robbanásszerű terjedésének veszélyére.

Forgács Iván, az Orvostovábbképző Intézet egyetemi tanára a halandósági helyzet jól ismert okai közül a stresszt hangsúlyozta. A régió történelme a stresszhelyzetek sokaságát termelte, illetve termeli ki, a „stressz-menedzsmentet” pedig senki sem tanítja. Az egészségügyi ellátás általános kérdé-

seihez hozzátette még, hogy a mai erőforrás-ráfordítások mellett szóba sem jöhet „high technology”-eljárások alkalmazása. A hozzászólók között jelentős tényeket emelt ki az a kardiológus hozzászóló, aki a cardiovascularis (szív- és érrendszeri) mortalitásra irányította a figyelmet. Évi 20—23 ezerre teszi a coronariás (koszorúér) eredetű mortalitásnak azt a részét, amelyért az egészségügyi ellátás hiánya a felelős. Nincs cardiovascularis szűrőhálózat, a dohányzás, az alkoholfogyasztás és a test túlsúlya pedig egyenesen vezetnek az ilyen megbetegedésekhez. Hozzátette még, hogy a mai várható élettartamok mellett cinizmusnak minősül a nyugdíjkorhatar emeléséről vitatkozni. Egy másik hozzászóló a társadalmi oldal szerepét érintve, a családtípusonként, társadalmi rétegenként tapasztalható egészségi állapotbeli és halandósági különbségekre hívta fel a figyelmet. A szűrés mint preventív eszköz hatékonyságát a mit? kit? milyen eszközzel? kérdésekre adott válaszok döntik el. Ma például nyugaton már többen elvetik a cardiovascularis prevenció céljából

alkalmazott hipertonia- és koleszterin-szűrést, mivel nem tartják elég hatékonynak. *Vavró István*, az Igazságügyi Minisztérium főosztályvezető-helyettese megjegyezte, hogy a morbiditás és a mortalitás szempontjából legveszélyeztetettebb népességcsoportok a bűnözés szempontjából is leginkább érintettek.

A feltett kérdésekre és a felvetett problémákra adott válaszában Józán Péter kiemelte, hogy a halálozási viszonyok túl robusztusak ahhoz, hogy a környezetnek az egészségi állapotra, illetve a halandóságra gyakorolt hatása kimutatható legyen. A megelőzés terén a nevelést tartotta elsődlegesnek, de szerinte a helyes életvitelnek már a fogamzás előtt kell kezdődnie. A morbiditási és mortalitási viszonyok további romlását lassítani, megakadályozni, majd javulását elérni csak akkor van esélyünk, ha olyan helyzetet teremtünk, amelyben a helyes választás az egyének számára egyúttal könnyű választás is.

Dr. V. G.

MAGYAR SZAKIRODALOM

RÓNAI ANDRÁS: TÉRKÉPEZETT TÖRTÉNELEM

Püski. Budapest. 1993. 262 old.

A Püski Kiadó jó szolgálatot tett mind a magyar memoáriródalomnak, mind a legszélesebb értelemben vett statisztikának, midőn újra közreadta Rónai András földrajztudósna a visszaemlékezéseit. Az 1989-es első kiadás (Magvető könyvkiadó. Budapest. 1989. 349 old.) ugyanis már a könyvtárakban is nehezen hozzáférhető.

Ez a mű a legnemesebb értelemben vett tudományos ismeretterjesztés, a magyarságtudat formálásának előmozdítója, de ugyanakkor a magyar statisztikai tudomány történetének is egyik becses dokumentuma, mert a földrajztudós tagja volt az 1922-ben megalakult Magyar Statisztikai Társaságnak és — Teleki Pál halála után — igazgatója az abból kinőtt Államtudományi Intézetnek.

Rónainak mondhatni két teljes élet jutott osztályrészül, mert az Államtudományi Intézet felszámolása után földrajztudósból, a Magyar Állami Földtani Intézet munkatársaként, világhírű geológussá tudta átképezni magát. Véleményem szerint azonban statisztikusi munkásságáról sem szabad megfeledkeznünk, ezért emlékezéseiből is ennek néhány lényeges vonását kívánom kiemelni. Számára mind szűkebb, mind tágabb hazája — Erdély, illet-

ve Magyarország — nem csupán „térkép”, hanem a magyarság és az európaiság elválaszthatatlan ötvöze volt, melyet egész életművével védett és szolgált.

Trianon után menekült diákként kijárta az emberi nyomorúság iskoláját, tudósként elvesztette intézetét, s magyarként végigélte a „második Trianont”. Emlékezéseiben is e három tragédiára koncentrált, ezeknek igaz és hű krónikása. A tények és a személyes tapasztalatok visszafogott, sokszor majdnem száraz felsorakoztatásával nagy erővel tárja fel e tragédiákat, s közben patrónusának és mesterének, *Teleki Pálnak* is nagyságához méltó emléket állít.

Teleki megszervezte az elszakított magyarság helyzetének tudományos figyelemmel kísérését az Államtudományi Intézet keretein belül, és Rónait ebben az intézetben „utódává”, a gazdasági és politikai földrajz professzorává formálta.

A múlt század végén terjedtek el a teljes körű statisztikai dokumentáción alapuló világatlások, s ezekben törekedtek a nemzetiségi viszonyok kimutatására is. Ezzel egyidőben felvetődtek a statisztikai tudományban a „statisztikai térkép” elméleti problémái.

Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés során olyan durva módon közelítették meg a nemzetiségi kérdést, hogy ez Telekit e probléma

seihez hozzátette még, hogy a mai erőforrás-ráfordítások mellett szóba sem jöhet „high technology”-eljárások alkalmazása. A hozzászólók között jelentős tényeket emelt ki az a kardiológus hozzászóló, aki a cardiovascularis (szív- és érrendszeri) mortalitásra irányította a figyelmet. Évi 20—23 ezerre teszi a coronariás (koszorúér) eredetű mortalitásnak azt a részét, amelyért az egészségügyi ellátás hiánya a felelős. Nincs cardiovascularis szűrőhálózat, a dohányzás, az alkoholfogyasztás és a test túlsúlya pedig egyenesen vezetnek az ilyen megbetegedésekhez. Hozzátette még, hogy a mai várható élettartamok mellett cinizmusnak minősül a nyugdíjkorhatár emeléséről vitatkozni. Egy másik hozzászóló a társadalmi oldal szerepét érintve, a családtípusonként, társadalmi rétegenként tapasztalható egészségi állapotbeli és halandósági különbségekre hívta fel a figyelmet. A szűrés mint preventív eszköz hatékonyságát a mit? kit? milyen eszközzel? kérdésekre adott válaszok döntik el. Ma például nyugaton már többen elvetik a cardiovascularis prevenció céljából

alkalmazott hipertonia- és koleszterin-szűrést, mivel nem tartják elég hatékonynak. *Vavró István*, az Igazságügyi Minisztérium főosztályvezető-helyettese megjegyezte, hogy a morbiditás és a mortalitás szempontjából legveszélyeztetettebb népességcsoportok a bűnözés szempontjából is leginkább érintettek.

A feltett kérdésekre és a felvetett problémákra adott válaszában Józán Péter kiemelte, hogy a halálozási viszonyok túl robusztusak ahhoz, hogy a környezetnek az egészségi állapotra, illetve a halandóságra gyakorolt hatása kimutatható legyen. A megelőzés terén a nevelést tartotta elsődlegesnek, de szerinte a helyes életvitelnek már a fogamzás előtt kell kezdődnie. A morbiditási és mortalitási viszonyok további romlását lassítani, megakadályozni, majd javulását elérni csak akkor van esélyünk, ha olyan helyzetet teremtünk, amelyben a helyes választás az egyének számára egyúttal könnyű választás is.

Dr. V. G.

MAGYAR SZAKIRODALOM

RÓNAI ANDRÁS: TÉRKÉPEZETT TÖRTÉNELEM

Püski. Budapest. 1993. 262 old.

A Püski Kiadó jó szolgálatot tett mind a magyar memoárirodalomnak, mind a legszélesebb értelemben vett statisztikának, midőn újra közreadta Rónai András földrajztudósnak a visszaemlékezéseit. Az 1989-es első kiadás (Magvető könyvkiadó. Budapest. 1989. 349 old.) ugyanis már a könyvtárakban is nehezen hozzáférhető.

Ez a mű a legnemesebb értelemben vett tudományos ismeretterjesztés, a magyarságtudat formálásának előmozdítója, de ugyanakkor a magyar statisztikai tudomány történetének is egyik becses dokumentuma, mert a földrajztudós tagja volt az 1922-ben megalakult Magyar Statisztikai Társaságnak és — Teleki Pál halála után — igazgatója az abból kinőtt Államtudományi Intézetnek.

Rónainak mondhatni két teljes élet jutott osztályrészül, mert az Államtudományi Intézet felszámolása után földrajztudósból, a Magyar Állami Földtani Intézet munkatársaként, világhírű geológussá tudta átképezni magát. Véleményem szerint azonban statisztikusi munkásságáról sem szabad megfeledkeznünk, ezért emlékezéseiből is ennek néhány lényeges vonását kívánom kiemelni. Számára mind szűkebb, mind tágabb hazája — Erdély, illet-

ve Magyarország — nem csupán „térkép”, hanem a magyarság és az európaiság elválaszthatatlan ötvöze volt, melyet egész életművével védett és szolgált.

Trianon után menekült diákként kijárta az emberi nyomorúság iskoláját, tudósként elvesztette intézetét, s magyarként végigélte a „második Trianont”. Emlékezéseiben is e három tragédiára koncentrált, ezeknek igaz és hű krónikása. A tények és a személyes tapasztalatok visszafogott, sokszor majdnem száraz felsorakoztatásával nagy erővel tárja fel e tragédiákat, s közben patrónusának és mesterének, *Teleki Pálnak* is nagyságához méltó emléket állít.

Teleki megszervezte az elszakított magyarság helyzetének tudományos figyelemmel kísérését az Államtudományi Intézet keretein belül, és Rónait ebben az intézetben „utódává”, a gazdasági és politikai földrajz professzorává formálta.

A múlt század végén terjedtek el a teljes körű statisztikai dokumentáción alapuló világatlások, s ezekben törekedtek a nemzetiségi viszonyok kimutatására is. Ezzel egyidőben felvetődtek a statisztikai tudományban a „statisztikai térkép” elméleti problémái.

Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés során olyan durva módon közelítették meg a nemzetiségi kérdést, hogy ez Telekit e probléma

újabb és intenzívebb átgondolására készítette. Így született meg a híres „carte rouge” (vörös térkép), melynek alap gondolatát az 1937-ben, Párizsban tartott, a békés változásoknak szentelt nemzetközi kongresszuson terjesztette elő mester és tanítvány. (Teleki, P.—Rónai, A.: *The different types of ethnic mixture of population. International Studies Conference. 10th Session: General Study Conference on Peaceful Change. Paris. 1937. Budapest. 1937. 30 old. + térkép.*) Itt mutatták be, hogy a nagy nemzetközi atlaszokban teljesen aránytalan az egyes nemzetek és nemzetiségek térbeli ábrázolása. Például 43 millió franciát 3410 négyzetmilliméteren, s ugyanakkor 6,5 millió svédet 2150 négyzetmilliméteren, 10 millió magyart 730, 12 millió románt 1340 négyzetmilliméteren ábrázoltak az ekkori atlaszok. Arra is rámutattak, hogy a jugoszláv statisztika a horvát, a szlovén, a macedon és a bosnyák nemzetiségeket is szerbként tünteti fel. Az Államtudományi Intézetben a statisztikai térképek problematikáját olyan egyedülálló tudományos alapossággal dolgozták ki, hogy annak módszertana kiállta a történelem próbáját az úgynevezett első és második „bécsi döntések” során is.

Ez az a „térképezett történelem”, melyet Rónai András tömören, de minden eddigi történetírásnál egyértelműbben és közérthetőbben világít meg a gazdasági és politikai földrajz, valamint a statisztikai térképek alapján, melyek — színes nyomás hiányában is — mintaszerű tipográfiával, gazdagon illusztrálják művét. Az a néhol ma is felbukkanó

nézet, hogy Trianonban nem történt semmi „igazságtalanság” a magyarsággal szemben, vitathatóvá válik az emlékirat fényében. Sőt arra is rámutat, hogy nem csupán a magyarsággal, de más nemzetekkel és nemzetiségekkel is ugyanez történt a második világháború által kialakított „status quo” folytán. Ennek igazát napjainkban a déli határunkon túli tragikus események is bizonyítják.

A mai olvasó számára Rónai emlékezésének talán legkieserűbb része a beszámoló a nagymúltú Államtudományi Intézet, majd Teleki Pál Tudományos Intézet 1945-ös megszűnéséről, éppen abban az időszakban, amikor a második párizsi békeszerződés magyar részről való „előkészítésénél” arra a legnagyobb szükség lett volna. De ami még ennél az „önfiavágta-sebnél” is megdöbbentőbb, az annak dokumentálása, hogy már az 1945-ös demokratikus koalíciós korszakban is mily nagy szerepe volt a katonailag jelenlevő szovjet világhatalom és hazai csatlósaiak tudatos tevékenységének, mellyel a rosszul szervezett, kapkodó és koordinálatlan felkészülést a „megismételt és második Trianonra” eleve, már a párizsi nagyhatalmi döntés előtt vakvágányra futtatták.

A könyvet olvasva a magyar statisztikusoknak és a magyar statisztikai tudománynak önvizsgálatot kell tartania, mert Teleki és Rónai tudományos hagyatéka még nem foglalta el az őt megillető helyet sem tudatunkban, sem munkánkban, sem annak intézményes kereteiben.

Dr. Horváth Róbert

SZEMÉLYI HÍREK

Elnöki dicséret. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Horváth Tibort*, a KSH ny. főmunkatársát a Hivatalban végzett több mint négyévtizedes színvonalas, példamutató elhivatottsággal folytatott munkájáért *elnöki dicséretben* részesítette.

Megbízás. *Dr. Lendvai János*, a KSH elnökhelyettese *dr. Pozsonyi Pál* főtanácsost 1993. július 1-jei hatállyal megbízta a Nemzetgazdaság-statisztikai főosztály főosztályvezető-helyettesi feladatainak ellátásával.

SZERVEZETI HÍREK — KÖZLEMÉNYEK

Javaslat az Országos Statisztikai Tanács tagjaira. Az MTA Statisztikai Bizottsága 1993. június 8-i ülésén javaslatot tett a statisztikai tudományt az Országos Statisztikai Tanácsban (OST) képviselő személyekre.

A statisztikáról szóló 1993. évi XLVI. törvény 7. §-a 2. és 4. pontjának előírása értelmében egyenkénti szavazással, egyhangúlag az alábbi személyeket javasolták a tudományos élet képviselői közül az OST-be: *Andorka Rudolf* akadémikus, a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem rektora; *Cseh-Szombathy László* akadémikus, egyetemi tanár (Eötvös Loránd Tudományegyetem); *Hoóz István*, a demográfiai tudomány doktora, egyetemi tanár (Janus Pannonius Tudományegyetem); *Inotai András*, a közgazdaság-tudomány doktora, az MTA Világgazdasági Kutatóintézete igazgatója; *Kupcsik József*, a közgazdaság-tudomány doktora, egyetemi tanár (Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem).

A Fényes Elek-émlékérem 1993. évi átadására 1993. július 7-én került sor a KSH elnöki tanácsstermében.

A Központi Statisztikai Hivatal elnöke ez évben *dr. Bánszegi Katalin* főtanácsost, a KSH főosztályvezető-helyettesét, *dr. Bogár Lászlót*, a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Minisztériuma politikai államtitkárát, *Csernák Józsefné dr.-t*, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos tanácsadóját, *dr. Harcsa István* főtanácsost, a KSH főosztályvezetőjét, *dr. Hunyadi Lászlót*, a Budapesti

Közgazdaság-tudományi Egyetem docensét, *dr. Kollár Zoltánné* főtanácsost, a KSH főosztályvezető-helyettesét, *dr. Marton Ádám* főtanácsost, a KSH osztályvezetőjét, *dr. Szabó Kálmánt*, a Miniszterelnöki Kabinetiroda kormányfőtanácsosát, *dr. Szelezsán Jánost*, a SZÁMALK Rt. tudományos igazgatóját és *dr. Szilágyi György* főtanácsost, a KSH főosztályvezető-helyettesét részesítette Fényes Elek-émlékérem kitüntetésben.

ECP-munkaülés. Az Európai Összehasonlítási Programmal (ECP) foglalkozó munkaülések sorában (lásd erről a *Statisztikai Szemle*. 1993. évi 4—5. sz. 417—418. old.) 1993. június 7. és 11. között, Luxemburgban ülést tartottak a beruházások összehasonlításáról.

Az ülésen a Központi Statisztikai Hivatal *dr. Szilágyi György* főtanácsos, a KSH főosztályvezető-helyettese, *dr. Lenotti Sándorné* tanácsos, a KSH osztályvezetője és *Szekeres József*, a KSH főelőadója képviselték.

Az ülés résztvevői megvitatták az összehasonlítás módszertanát, és megegyeztek az építési és gépi beruházások reprezentáns javainak jegyzékében.

Egyetemi tanári kinevezés. 1993. július 9-én *Göncz Árpád*, a Magyar Köztársaság elnöke *Vita Lászlót*, a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem docensét, a Statisztikai Tanszék vezetőjét 1993. július 1-jei hatállyal egyetemi tanárrá nevezte ki.

Fogyasztói árindexek, 1992 című kiadványával a Központi Statisztikai Hivatal újraindítja a fogyasztói árak és az árszínvonal alakulásáról szóló évi beszámolóját. A korábbi (Árindexfüzetek) kiadványhoz képest ez a munka három szempontból is többet nyújt:

- a fogyasztóiár-indexeket teljes részletezettségében és havonként dokumentálja;
- részletesen tájékoztat a lakosság különböző rétegeire vonatkozó indexszámokról;
- az árindexen kívül árakat is tartalmaz, mégpedig a legfontosabb mintegy 500 termék és szolgáltatás átlagárait, részben 1978-ig visszamenőleg.

(Fogyasztói árindexek, 1992. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1993. 76 old.)

A lakosság fogyasztása. Household Consumption, 1970—1990 címmel adatgyűjteményt állítottak össze a Központi Statisztikai Hivatal Nemzetgazdaság-statisztikai főosztályán az elmúlt húsz esztendő lakossági fogyasztási adatairól.

A kiadvány I. része (3 táblában) a fogyasztás hosszú távú idősorait (1938-tól), II. része (15 táblában) a fogyasztás értékmutatóit (1960-tól), III. része (7 táblában) pedig a fogyasztás természetes mutatóit tartalmazza (1970-től). A táblacímek, a fejléc- és oldalrovatok angol nyelven is olvashatók.

(A lakosság fogyasztása. Household Consumption, 1970—1990. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1993. 141 old.)

A Magyarország történeti helységnévtára sorozat legújabb kötete Moson megye (1773—1808. évi) adatait tartalmazza. A sorozat ezen kötete is követi a hagyományos szerkesztési elveket: az időrendi sorrend helyett — különösen a többnemzetiségű területeken — nyelvek szerint csoportosítva közli az egyes települések névváltozatait.

(Magyarország történeti helységnévtára. Moson megye. (1773—1808.) Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. Budapest. 1993. 89 old. + térkép.)

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM*

A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

COUPER, M. P.—GROVES, R. M.:

AZ ÖSSZEÍRÓK SZEREPE A REPRESENTATÍV FELVÉTELEKBEN

(The role of the interviewer in survey participation.)
— *Survey Methodology*. 1992. 2. sz. 363—277. p.

A statisztikai adatgyűjtésekkel foglalkozók körében már hosszú ideje általános az a vélemény, hogy a lakossági felvételek sikere, a válaszolási arány nagymértékben függ az összeírók munkájától. A tapasztalatok szerint a kérdezőbiztosok eleve különböző mértékben sajátítják el a felvétel végrehajtásához szükséges tudnivalókat, viselkedési formákat. Az egyes összeírók sokszor igen különböző körülmények között dolgoznak, ugyanis más környezetben és más rétegekhez tartozó népességcsoportokat kérdeznek meg. A tanulmány a kérdezőbiztosok szerepének bemutatását vizsgáló kutatás eredményeit foglalja össze.

A vizsgálat középpontjában két kérdés áll:

— valóban nagyobb válaszolási arányt tudnak-e elérni a tapasztalt összeírók?

— ha igen, akkor hogyan mutatkozik meg gyakorlottságuk, és milyen mechanizmus biztosítja a jobb eredményt?

A vizsgálat során abból a feltételezésből indultak ki, hogy minél hosszabb időt töltött el valaki összeíróként, annál nagyobb biztonságra, önbizalomra és gyakorlatra tesz szert; és akik szeretik munkájukat, és hisznek abban, akkor megfelelő önbizalommal rendelkeznek, magasabb válaszolási arányt tudnak elérni. E tekintetben munkájuk rokontermetű azokkal a tevékenységekkel, amelyeknek

célja, hogy valakit valamilyen cselekedetekre rávegyenek (például bolti eladás, adománygyűjtés stb.).

A különböző viselkedési modellek kialakításánál számos megnevezhető, azonosítható tényezővel (például esetleges előnyök, társadalmi hasznosság, kölcsönösség, a vizsgált téma iránti érdeklődés stb.) lehet számolni. Azok az összeírók, akik munkájuk során tudatosan vagy ösztönösen jól hasznosítják e szempontokat, illetve viselkedésükkel azokra irányítják a figyelmet, nyilvánvalóan sikeresebben tudják válaszadásra bírni a vonakodó személyeket.

A kérdezőbiztosok eredményessége nagymértékben függ a vizsgálat témájától és a megkérdezettek társadalmi státusától. Ez a probléma a témák és a megkérdezettek megfelelő randomizációjával oldható meg.

Különböző szerzők részletesen vizsgálták e tényezők speciális hatását. Ilyenek például a sűrűn lakott városi kerületek és a bűnözés összefüggése, ami — mint ismeretes — előnytelenül befolyásolja a válaszadási készséget. Egyes kutatások szerint nagyobb válaszolási hajlandóság tapasztalható a többszemélyes háztartásokban, míg sokkal kisebb, részben az említett okok miatt, az egyszemélyes háztartásokban, különösképpen az idősek esetében. Számos egyéb tényező is vizsgálható, mint például a nemzetiségi hovatartozás, az iskolázottság, a társadalmi helyzet stb., amelyeknek hatása nem mérhető egyértelműen. Végül meg kell jegyezni, hogy a megkérdezések eredményességét a mintavételi tervvel kapcsolatos megoldások, a válaszolók terhelése, az egyes családokon belül a személyek kiválasztása stb. befolyásolják.

* A *Statisztikai Szemle* 1962. júliusi számától kezdődően a „*Statisztikai Irodalmi Figyelő*”-ben a külföldi statisztikai könyvek és folyóiratcikkek ismertetését havonta közli.

A *Külföldi statisztikai irodalom* egyes fejezetein belül az anyag általában könyv- és folyóiratcikk-ismertetésekre tagolódik. (Ezeket * választja el egymástól.) Az ismertetések szerzők, illetve ahol szerző nincs, a címek betűrendjében következnek egymás után.

A tanulmány arra a következtetésre jut, hogy az említett tényezők között jelentős a kölcsönhatás.

A személyes megkérdezést végzők eredményességének és viselkedésének tanulmányozása az Egyesült Államok Népszámlálási Hivatala (U.S. Census Bureau) által összeállított kérdőív segítségével történt, és 3 felvételben (a fogyasztói kiadások negyedévenkénti felvétele, az országos egészségügyi felvétel és a bűnözést vizsgáló országos felvétel) részt vevőkre terjedt ki.

Az összeírások sikerességét vizsgáló kérdőívet postán juttatták el azokhoz az összeírókhoz, akik az említett 3 felvételt végezték. A válaszokat természetesen bizalmasan kezelték. A kiküldött kérdőívek 97,1 százaléka, 1013 kérdőív érkezett vissza. Ezek közül jó néhányat különböző hiányosságok miatt figyelmen kívül hagytak, így összesen 711 kérdőívet elemeztek. A személyiségi jogok korlátozták azt, hogy a kérdezettek elemzését, csoportosítását különböző demográfiai jellemzők szerint is elvégezzék.

Az elemzés során a függő változó az 1989 októberé és 1990 márciusa közötti 6 hónapos időszak eredményessége, a válaszolási arány volt. A válaszolási arányt a meghiusulások oka szerint nem vizsgálták, így az nem csak a megtagadásokat tartalmazta. (A 3 említett felvételben a megtagadások aránya lényegesen különböző.)

Az említett 3 felvétel sajátosságai csak korlátozottan teszik lehetővé a kapott eredmények más felvételre történő általánosítását. Ugyanakkor a mért eredmény, a válaszolási arány nyilvánvalóan olyan tényezőktől is függ, mint az egyes kérdezőbiztosok rátermettsége, képzettsége, illetve a képzés hatékonysága.

Az eredmények mindenekelőtt azt jelzik, hogy a felvételek végrehajtásának eredményessége szorosan összefügg a mintába került körzetek sajátosságaival. A népsűrűség, a bűnözés mértéke negatívan befolyásolta a megkérdezések eredményességét. A háztartások nagysága is hasonló eredményt muta-

tott valószínűleg azzal összefüggésben, hogy a három felvétel mindegyikében a háztartás összes felnőtt tagját meg kellett kérdezni, s így a kikérdezés nagyobb létszámú háztartások esetében nagyobb megterhelést jelentett. A várakozással egyezően az idősebbek lakta körzetekben is alacsonyabb volt a válaszolási arány, viszont a gyermekes családok esetében nagyobb.

Az összeírók gyakorlottsága erősen pozitív hatást mutatott a válaszolási arányban, még abban az esetben is, amikor a különböző jellegű körzetek sajátosságait is figyelembe vették. Ez tehát egyértelműen látszik bizonyítani a kérdezőbiztos gyakorlottságának fontosságát. Ugyanakkor az, hogy egy összeíró milyen széles körű tapasztalatokkal rendelkezett, nem bizonyult szignifikáns tényezőnek.

A kutatás során alkalmazott modell lehetővé tette annak vizsgálatát is, hogy a népesség jellemzői és a kérdező gyakorlottsága milyen kölcsönhatásban van. Ez, valamelyest meglepő módon, azt jelezte, hogy a sűrűn lakott területeken kisebb hatékonysággal tudnak működni a gyakorlottabb összeírók, mint a falusias jellegű településeken.

A tanulmány egyértelműen kimutatta, hogy a tapasztaltabb kérdezőbiztosok sikeresebbek a kikérdezések végrehajtásában. Az a kísérlet azonban, hogy ennek okát, magyarázatát is megtalálják, lényegében sikertelen volt. Ez feltehetően az alkalmazott modellek hiányosságával magyarázható. Meg kell jegyezni, hogy a tanulmányban a válaszadási arányt vizsgálták, nem a megtagadás mértékét. Így valójában meg kell különböztetni azt, hogy ha valaki egy vonakodó személyt sikeresen rávesz a válaszadásra, attól a esettől, amikor egyéb okok (például a kapcsolatteremtés hiánya) miatt hiúsul meg a felvétel. Végül azt is meg kell említeni, hogy az összeírók számos olyan személyes vonása (fellelés, öltözködés, hanghordozás stb.), is befolyásolhatja eredményességüket, amelyeket nem vizsgáltak.

(Ism.: *Marton Ádám*)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

LARSEN, B.—SHAH, A.:

ENERGIAADÓ A KÖRNYEZET VÉDELMERE

(Combating the „Greenhouse Effect”. — *Finance and Development*. 1992. december. 20—23. p.)

A Világbank tanulmánya a világ hőerőműveinek környezeti hatásait elemezve az energiaárak változtatásának várható következményeit elsősorban a

légkörbe jutó széndioxid, az ún. „melegházhatás” tekintetében mutatja be. A szerzők az 1992. júniusában, Rio de Janeiroban megtartott környezetvédelmi csúcstalálkozón több mint 150 ország által aláírt szerződés megvalósításának gazdasági eszközeit a finn, a holland és a svéd „szénadó” eddigi tapasztalatainak felhasználásával vizsgálják. A széndioxid-szennyezés mérséklésére az Európai Közösség (EK) is energiaadók bevezetését tervezi. Je-

A tanulmány arra a következtetésre jut, hogy az említett tényezők között jelentős a kölcsönhatás.

A személyes megkérdezést végzők eredményességének és viselkedésének tanulmányozása az Egyesült Államok Népszámlálási Hivatala (U.S. Census Bureau) által összeállított kérdőív segítségével történt, és 3 felvételben (a fogyasztói kiadások negyedévenkénti felvétele, az országos egészségügyi felvétel és a bűnözést vizsgáló országos felvétel) részt vevőkre terjedt ki.

Az összeírások sikerességét vizsgáló kérdőívet postán juttatták el azokhoz az összeírókhoz, akik az említett 3 felvételt végezték. A válaszokat természetesen bizalmasan kezelték. A kiküldött kérdőívek 97,1 százaléka, 1013 kérdőív érkezett vissza. Ezek közül jó néhányat különböző hiányosságok miatt figyelmen kívül hagytak, így összesen 711 kérdőívet elemeztek. A személyiségi jogok korlátozták azt, hogy a kérdezettek elemzését, csoportosítását különböző demográfiai jellemzők szerint is elvégezzék.

Az elemzés során a függő változó az 1989 októberé és 1990 márciusa közötti 6 hónapos időszak eredményessége, a válaszolási arány volt. A válaszolási arányt a meghiusulások oka szerint nem vizsgálták, így az nem csak a megtagadásokat tartalmazta. (A 3 említett felvételben a megtagadások aránya lényegesen különböző.)

Az említett 3 felvétel sajátosságai csak korlátozottan teszik lehetővé a kapott eredmények más felvételre történő általánosítását. Ugyanakkor a mért eredmény, a válaszolási arány nyilvánvalóan olyan tényezőktől is függ, mint az egyes kérdezőbiztosok rátermettsége, képzettsége, illetve a képzés hatékonysága.

Az eredmények mindenekelőtt azt jelzik, hogy a felvételek végrehajtásának eredményessége szorosan összefügg a mintába került körzetek sajátosságaival. A népsűrűség, a bűnözés mértéke negatívan befolyásolta a megkérdezések eredményességét. A háztartások nagysága is hasonló eredményt muta-

tott valószínűleg azzal összefüggésben, hogy a három felvétel mindegyikében a háztartás összes felnőtt tagját meg kellett kérdezni, s így a kikérdezés nagyobb létszámú háztartások esetében nagyobb megterhelést jelentett. A várakozással egyezően az idősebbek lakta körzetekben is alacsonyabb volt a válaszolási arány, viszont a gyermekes családok esetében nagyobb.

Az összeírók gyakorlottsága erősen pozitív hatást mutatott a válaszolási arányban, még abban az esetben is, amikor a különböző jellegű körzetek sajátosságait is figyelembe vették. Ez tehát egyértelműen látszik bizonyítani a kérdezőbiztos gyakorlottságának fontosságát. Ugyanakkor az, hogy egy összeíró milyen széles körű tapasztalatokkal rendelkezett, nem bizonyult szignifikáns tényezőnek.

A kutatás során alkalmazott modell lehetővé tette annak vizsgálatát is, hogy a népesség jellemzői és a kérdező gyakorlottsága milyen kölcsönhatásban van. Ez, valamelyest meglepő módon, azt jelezte, hogy a sűrűn lakott területeken kisebb hatékonysággal tudnak működni a gyakorlottabb összeírók, mint a falusias jellegű településeken.

A tanulmány egyértelműen kimutatta, hogy a tapasztaltabb kérdezőbiztosok sikeresebbek a kikérdezések végrehajtásában. Az a kísérlet azonban, hogy ennek okát, magyarázatát is megtalálják, lényegében sikertelen volt. Ez feltehetően az alkalmazott modellek hiányosságával magyarázható. Meg kell jegyezni, hogy a tanulmányban a válaszadási arányt vizsgálták, nem a megtagadás mértékét. Így valójában meg kell különböztetni azt, hogy ha valaki egy vonakodó személyt sikeresen rávesz a válaszadásra, attól a esettől, amikor egyéb okok (például a kapcsolatteremtés hiánya) miatt hiúsul meg a felvétel. Végül azt is meg kell említeni, hogy az összeírók számos olyan személyes vonása (fellelés, öltözködés, hanghordozás stb.), is befolyásolhatja eredményességüket, amelyeket nem vizsgáltak.

(Ism.: *Marton Ádám*)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

LARSEN, B.—SHAH, A.:

ENERGIAADÓ A KÖRNYEZET VÉDELMERE

(Combating the „Greenhouse Effect”. — *Finance and Development*. 1992. december. 20—23. p.)

A Világbank tanulmánya a világ hőerőműveinek környezeti hatásait elemezve az energiaárak változtatásának várható következményeit elsősorban a

légkörbe jutó széndioxid, az ún. „melegházhatás” tekintetében mutatja be. A szerzők az 1992. júniusában, Rio de Janeiroban megtartott környezetvédelmi csúcstalálkozón több mint 150 ország által aláírt szerződés megvalósításának gazdasági eszközeit a finn, a holland és a svéd „szénadó” eddigi tapasztalatainak felhasználásával vizsgálják. A széndioxid-szennyezés mérséklésére az Európai Közösség (EK) is energiaadók bevezetését tervezi. Je-

lenleg a széndioxid-kibocsátás mintegy 43 százaléka a fejlett országok tüzelőberendezéseiből származik, azonban — az iparosítás eredményeként — a fejlődő országok részesedése fokozatosan nő.

A szerzők röviden áttekintik az energiatermelés és -fogyasztás állami támogatásának érveit és ellenérveit. A közgazdászok egy része ellenzi a beavatkozást, mivel az a költségvetést terheli, az erőművekből kibocsátott füstgázok viszont károsítják a környezetet. A Világbank számításai szerint a világ energiatermeléséhez jelenleg több mint 230 milliárd dollár támogatást adnak, és ez körülbelül egynegyede az energiahordozók piaci árakon számított költségének. A termelők és a fogyasztók a teljes támogatásnak mintegy 55 százalékát kőolajra, 23 százalékát szénre és 22 százalékát földgázra veszik igénybe.

A szerzők országok és energiahordozók szerint összehasonlítják az egyes országoknak a világpiaci ár százalékában kifejezett színvonalát, amely például a szén esetében a német (300%) és a francia (200%) gazdaságban kiemelkedő, a további sorrend: Japán (150%), az Egyesült Királyság (140%), valamint Olaszország és az Egyesült Államok (110%). A lengyel, valamint a cseh és a szlovák szénár a világpiaci árak nem egészen az egynegyede, a dél-afrikai árszint pedig körülbelül 50 százalékos.

A tanulmány fő kérdése, hogy a több milliárd dolláros támogatások mérséklésének milyen hatása lenne a környezetet szennyező füstgázok mennyiségére. Számítások szerint a Szovjetunió utódállamaiban körülbelül 33 százalékkal mérséklődne a széntermelés, ha a támogatásokat megszüntetnék. Hasonlóképp több mint 10 százalékos kibocsátáscsökkenés várható a lengyel (20%), a cseh és a szlovák (16%), a dél-afrikai (14%), az argentin (13%) és az indonéz (12%) szénbányászatban. A szerzők szerint a támogatások megszüntetése a vizsgált országok összes kibocsátását körülbelül 9 százalékkal csökkentené, ugyanakkor a nem támogatott szénbányászat mintegy 4 százalékkal növelné a termelést. E két hatást összesítve csaknem 5 százalékkal esne vissza a világ széntermelése.

A szerzők a fejlett országok kibocsátásának 20 százalék körüli visszaesését valószínűsítik olyan adóemelés hatására, amely a szén tonnáját 60—70 dollárral terheli (összességében változatlan szén alapárra számítva). Ez a világ összes kibocsátásában 9 százalékos csökkenést jelentene. Amennyiben a szén alapára is változna, a fejlett országok körülbelül 13 százalékkal csökkentenék kibocsátásukat, és a világ összes országában is 5 százalékos csökkenést vonna maga után.

Piaci körülmények között a felhasználás csökkentését eredményező támogatásmegvonás egyik fontos hatása, hogy a kínálati árakat is mérsékelni kell, ami az importáló országok számára előnyös, de az exportálók bevételeit csökkentené. Pénzben nehezebben fejezhető ki, hogy az élet minőségét mennyire javítja a kibocsátás csökkenése. A Szovjetunió utódállamai ennek révén mintegy 22 milliárd dollárral javuló jólétet érnének el, és 2 milliárd dollárt meghaladó lenne az eredmény olyan nettó importőr országokban, mint Brazília, Cseh- és Szlovák Köztársaság, India és Lengyelország. A vezető exportőr országokban viszont a kedvezőtlen hatás lenne nagyobb, például Szaúd-Arábiát 1,5 milliárd dolláros, Egyiptomot, Indonéziát, Mexikót, Venezuelát 150—350 millió dolláros hátrány érné. A szerzők a legfejlettebb országokban a várható hatást kedvezőnek minősítik: a nyugat-európai országokban és az Egyesült Államokban mintegy 15 milliárd dolláros előnyt jelentene az importárak csökkenése.

A föld légkörének kedvezőtlen változását megakadályozó szénadó világméretű bevezetésének sokrétű hatásait is vizsgálja a tanulmány. Szakértők szerint a melegházhatás távlati kialakulásáért egy-egy részben a széntüzelés füstgázai felelnek. Összehasonlították a szén, valamint más energiahordozók többletelvonásainak hatását a környezetvédelemre. Számítások szerint a Nyugat-Európára javasolt, tonnánként 50 dolláros szénadó a végső felhasználás árszintjét (amely a támogatások következtében ma viszonylag alacsony) 35 százalékkal növelné. Ugyanakkora többletelvonás a háztartási földgáz fogyasztói árát 8, a kőolajszármazékokét 5 százalékkal növelné. Az Egyesült Államok jelenlegi árszintjéhez képest a drágulás a szén, a háztartási földgáz és a kőolajszármazékok esetében 90, 13 és 12 százalék lenne a tonnánkénti 50 dolláros adónövelés hatására.

Az EK 2000-ig tonnánként 70 dolláros adószintet érhetne el (1 hordónyi olajjegyértékre számítva), ha most elhatároznák, hogy hordónként az elvonás 3 dollárról indul, majd az 1990-es években évente 1 dollárral nő. A költségvetés nem jutna emiatt többletbevételekhez, ugyanis más adótételeket ennek megfelelő összegben mérsékelnének. Ez azonban csak elvi lehetőség, mivel a 12 nyugat-európai ország, az Egyesült Államok és Japán hasonló intézkedésére vár. El kívánják kerülni, hogy a szénadó miatt hátrányba kerüljenek fő versenytársaikkal szemben.

A javasolt szénadó egyes fejlődő országok hatalmas költségvetési hiányát enyhítené, akár a mérsékelt 10 dolláros induló mértékkel is, amely a bruttó

hazai termék (Gross Domestic Product — GDP) mintegy 2 százaléknak felel meg. A 900 dollárnál kisebb egy főre jutó GDP esetén a javasolt adó elérné a GDP több mint 1 százalékát, a kormány bevételeinek pedig körülbelül 5,7 százalékát. Ez az adó a 24 fejlett országban a GDP 0,21 százalékának felel meg, a kormány bevételeinek pedig 1 százaléka.

A tanulmány négy változatot mutat be a szénadó tonnánkénti 10 dolláros növelésének várható hatásaira:

- a) a költségvetés nem jut többletbevételhez, a személyi jövedelemadó tételeit ennek megfelelően mérséklük;
- b) a költségvetés nem jut többletbevételhez, a társasági adó tételeit ennek megfelelően mérséklük;
- c) a meglévő adókat nem változtatják, a költségvetés többletbevételhez jut;
- d) megváltoztatják (csökkentik) a támogatást, az adók változatlanok, de a költségvetés többletbevételhez jut.

A szerzők az adók szabályozó hatását e négy változat szerint részletesen is elemzik. A korábban is fizetett energiaadók szintjének várható hatását a környezetszennyezés mérséklésére úgy összegzik, hogy minél nagyobb a kiinduló adóterhelés, annál kevésbé befolyásolja a fogyasztókat a feltételezett (10 dollár/tonna) adóemelés. Meghatározzák az egyes országok számára legkedvezőbb adónövelési stratégiát is.

(Ism.: *Nádudvari Zoltán*)

SELM, VAN G.—WAGENER, H. J.:

AZ EGYKORI SZOVJET KÖZTÁRSASÁGOK GAZDASÁGI FÜGGŐSÉGE

(Former Soviet republics' economic interdependence.)
— *Osteuropa Wirtschaft*. 1993. március. 23—29. p.

A korábbi szovjet köztársaságok politikai és gazdasági kapcsolatai állandóan változnak. A központi tervgazdálkodást folytató Szovjetunió megszűnt, és helyén piacgazdaságok vannak kialakulóban, a kooperáció laza formái között.

A szerzők szerint a jelenlegi helyzet megítéléséhez a korábbi szovjet köztársaságok kölcsönös függőségének pontosabb ismeretére lenne szükség; ennek azonban akadályai vannak. A kapcsolatok számszerű jellemzőit megállapítani nem olyan egyszerű, mint például az Egyesült Államok tagállamai egymás közötti kapcsolatai esetében. A fő problémát a köztársaságok között folyó árucseré alapját képező termékek árának elszámolása jelentette. Az egykori szovjet tagországok, sőt az egykori KGST-országok közötti kereskedelmi forgalom elszámolá-

sa ugyanis csak az ún. kemény árucikkek esetében volt reális; az ún. puha árucikkek esetében nem. Hasonlóképpen ismeretesek a transzferábilis rubelben való elszámolás nehézségei; ezek az elszámolások a világpiaci árak figyelembevételével ugyan, de ötéves mozgó átlag segítségével történtek. További nehézség, hogy a Szovjetunió olajexportját sem tényleges világpiaci áron számolták el. Az elszámolásnak tehát igen sok önkényes eleme volt. A Szovjetunió önmagában zárt gazdasági rendszert képezett, ahol az árakat nem a reális keresleti—kínálati törvények szerint állapították meg. További probléma volt a rubel árfolyamának kérdése: más volt a rubel dollárhoz viszonyított árfolyama a kereskedelmi ügyletek esetében, más a turistaforgalomban, a feketepiaci árfolyam pedig jelentősen különbözött az említettektől. A Szovjetunió belüli áruforgalom múltbeli értékének megállapítása a jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján aligha volna lehetséges.

Az, hogy egy ország mennyire integrálódott az általános gazdasági rendszerbe, külkereskedelmi forgalmának a bruttó nemzeti termékhez viszonyított aránya alapján mérhető. A szerzők azt a kérdést, hogy az egyes szovjet tagállamok milyen mértékben vettek részt a Szovjetunió belüli áruforgalomban, egy analógia alapján vizsgálják: tudniillik az Európai Közösség tagországainak a Közösségen belüli integrációjával összehasonlítva. Arra a megállapításra jutnak, hogy a Szovjetunió regionálisan „túlspecializálódott” volt, ami nyilván a tudatos központi tervezés eredménye, míg az Európai Közösségen belüli forgalmat elsősorban piaci erők irányították. A Szovjetunió — a szerzők szerint — a saját gazdasági környezetében nem volt képes hatékony nemzetközi munkamegosztásra sem: valamennyi kelet-közép-európai országnak létre kellett hoznia saját nehéziparát.

Még kevésbé vethető egybe az Európai Közösség és a Szovjetunió a tagországok közötti tőkeáramlás szempontjából. A Szovjetunió belüli ezek nem visszafizetendő kölcsönök, hanem pénzügyi támogatást jelentettek. Így tehát egy-egy szovjet tagköztársaság többet is fogyaszthatott, mint amennyit megtermelt, anélkül, hogy ezzel pénzügyi kötelezettségei teremtődtek volna. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy például a közép-ázsiai köztársaságokat a gazdaságilag fejlettebb köztársaságok támogatták. Ebben a rendszerben az 1970 és 1988 közötti időszakban Oroszország, Ukrajna és Belorusszia, valamint Örményország és Azerbajdzsán voltak az adományozók, míg a közép-ázsiai köztársaságok voltak általában a kedvezményezettek. Az elmúlt két esztendőben némi változás történt e tekintetben, általában Oroszország kárára és a többi köztársasá-

hazai termék (Gross Domestic Product — GDP) mintegy 2 százaléknak felel meg. A 900 dollárnál kisebb egy főre jutó GDP esetén a javasolt adó elérné a GDP több mint 1 százalékát, a kormány bevételeinek pedig körülbelül 5,7 százalékát. Ez az adó a 24 fejlett országban a GDP 0,21 százalékának felel meg, a kormány bevételeinek pedig 1 százaléka.

A tanulmány négy változatot mutat be a szénadó tonnánkénti 10 dolláros növelésének várható hatásaira:

- a) a költségvetés nem jut többletbevételhez, a személyi jövedelemadó tételeit ennek megfelelően mérséklék;
- b) a költségvetés nem jut többletbevételhez, a társasági adó tételeit ennek megfelelően mérséklék;
- c) a meglévő adókat nem változtatják, a költségvetés többletbevételhez jut;
- d) megváltoztatják (csökkentik) a támogatást, az adók változatlanok, de a költségvetés többletbevételhez jut.

A szerzők az adók szabályozó hatását e négy változat szerint részletesen is elemzik. A korábban is fizetett energiaadók szintjének várható hatását a környezetszennyezés mérséklésére úgy összegzik, hogy minél nagyobb a kiinduló adóterhelés, annál kevésbé befolyásolja a fogyasztókat a feltételezett (10 dollár/tonna) adóemelés. Meghatározzák az egyes országok számára legkedvezőbb adónövelési stratégiát is.

(Ism.: *Nádudvari Zoltán*)

SELM, VAN G.—WAGENER, H. J.:

AZ EGYKORI SZOVJET KÖZTÁRSASÁGOK GAZDASÁGI FÜGGŐSÉGE

(Former Soviet republics' economic interdependence.)
— *Osteuropa Wirtschaft*. 1993. március. 23—29. p.

A korábbi szovjet köztársaságok politikai és gazdasági kapcsolatai állandóan változnak. A központi tervgazdálkodást folytató Szovjetunió megszűnt, és helyén piacgazdaságok vannak kialakulóban, a kooperáció laza formái között.

A szerzők szerint a jelenlegi helyzet megítéléséhez a korábbi szovjet köztársaságok kölcsönös függőségének pontosabb ismeretére lenne szükség; ennek azonban akadályai vannak. A kapcsolatok számszerű jellemzőit megállapítani nem olyan egyszerű, mint például az Egyesült Államok tagállamai egymás közötti kapcsolatai esetében. A fő problémát a köztársaságok között folyó árucseré alapját képező termékek árának elszámolása jelentette. Az egykori szovjet tagországok, sőt az egykori KGST-országok közötti kereskedelmi forgalom elszámolá-

sa ugyanis csak az ún. kemény árucikkek esetében volt reális; az ún. puha árucikkek esetében nem. Hasonlóképpen ismeretesek a transzferábilis rubelben való elszámolás nehézségei; ezek az elszámolások a világgpiaci árak figyelembevételével ugyan, de ötéves mozgó átlag segítségével történtek. További nehézség, hogy a Szovjetunió olajexportját sem tényleges világgpiaci áron számolták el. Az elszámolásnak tehát igen sok önkényes eleme volt. A Szovjetunió önmagában zárt gazdasági rendszert képezett, ahol az árakat nem a reális keresleti—kínálati törvények szerint állapították meg. További probléma volt a rubel árfolyamának kérdése: más volt a rubel dollárhoz viszonyított árfolyama a kereskedelmi ügyletek esetében, más a turistaforgalomban, a feketepiaci árfolyam pedig jelentősen különbözött az említettektől. A Szovjetunió belüli áruforgalom múltbeli értékének megállapítása a jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján aligha volna lehetséges.

Az, hogy egy ország mennyire integrálódott az általános gazdasági rendszerbe, külkereskedelmi forgalmának a bruttó nemzeti termékhez viszonyított aránya alapján mérhető. A szerzők azt a kérdést, hogy az egyes szovjet tagállamok milyen mértékben vettek részt a Szovjetunió belüli áruforgalomban, egy analógia alapján vizsgálják: tudniillik az Európai Közösség tagországainak a Közösségen belüli integrációjával összehasonlítva. Arra a megállapításra jutnak, hogy a Szovjetunió regionálisan „túlspecializálódott” volt, ami nyilván a tudatos központi tervezés eredménye, míg az Európai Közösségen belüli forgalmat elsősorban piaci erők irányították. A Szovjetunió — a szerzők szerint — a saját gazdasági környezetében nem volt képes hatékony nemzetközi munkamegosztásra sem: valamennyi kelet-közép-európai országnak létre kellett hoznia saját nehéziparát.

Még kevésbé vethető egybe az Európai Közösség és a Szovjetunió a tagországok közötti tőkeáramlás szempontjából. A Szovjetunió belüli ezek nem visszafizetendő kölcsönök, hanem pénzügyi támogatást jelentettek. Így tehát egy-egy szovjet tagköztársaság többet is fogyaszthatott, mint amennyit megtermelt, anélkül, hogy ezzel pénzügyi kötelezettségei teremtődtek volna. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy például a közép-ázsiai köztársaságokat a gazdaságilag fejlettebb köztársaságok támogatták. Ebben a rendszerben az 1970 és 1988 közötti időszakban Oroszország, Ukrajna és Belorusszia, valamint Örményország és Azerbajdzsán voltak az adományozók, míg a közép-ázsiai köztársaságok voltak általában a kedvezményezettek. Az elmúlt két esztendőben némi változás történt e tekintetben, általában Oroszország kárára és a többi köztársasá-

ság javára, kivéve Belorussziát; ugyanakkor Lettország, Moldávia és Türkmenia is kedvezményezetté vált.

A szerzők a korábbi szovjet köztársaságokat mai gazdasági helyzetüknek megfelelően három kategóriába sorolják. A „gazdagok” közé számítják Oroszországot, Belorussziát, a balti köztársaságokat; a közepes helyzetűek közé Ukrainát, Grúziát, Moldáviát, Örményországot, Kazahsztánt és Azerbajdzsánt, végül a „szegények” közé a többi. A gazdagok általában a támogatók, a szegények a támogatottak; a közepes helyzetűek e szempontból a nem osztályozhatók egyértelműen. A balti köztársaságok, bár a viszonylag gazdagok közé sorolták őket, a korábbi jelentős beruházások következtében támogatottnak minősíthetők.

Az élőmunka-vándorlás tekintetében az egykori Szovjetunió belüli a legmozgékonyabb csoport a szláv volt: nagy tömegben költöztek be mind Közép-Ázsiába, mind a Baltikumba. Közép-Ázsiában az 1980-as években az orosz munkaerő-utánpótlás szerepét a helyi lakosság vette át.

A szerzők szerint a Független Államok Közössége köztársaságainak jövőbeli kapcsolatait elsősorban termékek világszármazéka alakulása határozza meg. E szempontból a közép-ázsiai köztársaságok helyzete a kedvezőbb. Mindenképpen várható a köztársaságok kereskedelmi mérlegének bizonyos kiegyenlítődése: a veszteségeseknek szükségképpen növelniük kell exportjukat, és vissza kell fogniuk importjukat. A köztársaságok közötti kereskedelem 1991-ben — becslések szerint — legalább 15 százalékkal csökkent, sőt Oroszországnak a többi volt szovjet köztársaságba irányuló exportja 1992 elején mintegy 25 százalékkal volt alacsonyabb, mint egy évvel korábban. Az egyes köztársaságok közötti tőkeáramlás feltehetően megszűnik; a munkaerő-vándorlás azonban aligha, ugyanis az etnikai csoportok várhatóan nagy arányban települnek vissza eredeti hazájukba (elsősorban a közép-ázsiai köztársaságokból, ahol 2,6 millió orosz nemzetiségű él).

(Ism.: Nyáry Zsigmond)

DEMOGRÁFIA — TÁRSADALOMSTATISZTIKA

PARANT, A.:

A NÉPESSÉGFEJLŐDÉS EURÓPÁBAN

(L'évolution démographique en Europe.) — *Futuribles*. 1993. április. 43—55. p.

A Francia Népeségtudományi Intézet (Institut National d'Études Démographiques — INED) minden évben jelentést készít Franciaország demográfiai helyzetéről. E tanulmány az 1992-ben készített, a Parlamentben is előterjesztett XXI. számú jelentés legfontosabb megállapításait, következtetéseit foglalja össze. A jelentésben egyfelől a rendelkezésre álló legfrissebb statisztikai adatok alapján bemutatják a francia népesség fejlődésének leglényegesebb és legújabb vonásait, másfelől részletesebb összehasonlító vizsgálatot tesznek közzé az 1990-es évek elejének demográfiai trendjeiről, mind a Kelet és a Nyugat, mind pedig az Európai Közösség országai közötti eltérésekről.

1991-ben Franciaország európai területén a születések száma 233 ezerrel meghaladta a halálozásokét, ami 4,1 ezrelékes természetes szaporodást eredményezett. Ha ehhez hozzászámítjuk a 80 ezer fős pozitív vándorlási egyenleget, a népesség növekedése összesen 5,5 ezrelék volt, ami megfelel az 1980-as évek átlagának. A tengerentúli megyék népessége jóval fiatalabb korösszetételű, sokkal magasabb a

20 éven aluliak és alacsonyabb a 60 éven felüliek aránya, mint az anyaországban, ugyanakkor magasabb a termékenység és helyenként (elsősorban Guayanában) még jelentősebb a bevándorlás, így az 1990-es adatok szerint e területeken összességében a népesség növekedése 20,8 ezreléket ért el.

Franciaország európai területének népesedési elemzése az alábbi fő következtetésekben foglalható össze:

— a férfiak és a nők átlagos élettartama (73, illetve 81,1 év) közötti különbség 1989 óta nem változott;

— a születéskor várható átlagos élettartam növekedésében egyre nagyobb szerep jut a magasabb korcsoportokhoz tartozóknak, a szív- és érrendszeri betegségekből származó halálozás jelentős visszaszorulásának köszönhetően;

— az erőszakos eredetű (közlekedési balesetekből, öngyilkosságokból stb. származó) és az AIDS okozta halálozás egyre nagyobb méreteket ölt a fiatal felnőttek körében;

— 1991-ben a teljes termékenységi arányszám — becslések szerint — 1,76, ilyen alacsony értéket békeidőben Franciaországban még soha nem mértek;

— ugyanakkor a kor szerinti eltérő termékenységi mutatók következtében az 1950 és az 1960 között született nők várható befejezett termékenysége 2,1 körül fog stabilizálódni;

— ezzel egyidejűleg a szülő nők átlagos életkora 26,5 évről 27,6-re nőtt;

— 1990-ben a bejelentett abortuszok száma valamivel meghaladta a 169 ezret, de ezen adat részben ideiglenes jellege, részben az akár több tízezerre tehető eltitkolás miatt legalábbis bizonytalan;

ság javára, kivéve Belorussziát; ugyanakkor Lettország, Moldávia és Türkmenia is kedvezményezetté vált.

A szerzők a korábbi szovjet köztársaságokat mai gazdasági helyzetüknek megfelelően három kategóriába sorolják. A „gazdagok” közé számítják Oroszországot, Belorussziát, a balti köztársaságokat; a közepes helyzetűek közé Ukrajnát, Grúziát, Moldáviát, Örményországot, Kazahsztánt és Azerbajdzsánt, végül a „szegények” közé a többi. A gazdagok általában a támogatók, a szegények a támogatottak; a közepes helyzetűek e szempontból a nem osztályozhatók egyértelműen. A balti köztársaságok, bár a viszonylag gazdagok közé sorolták őket, a korábbi jelentős beruházások következtében támogatottnak minősíthetők.

Az élőmunka-vándorlás tekintetében az egykori Szovjetunió belüli a legmozgékonyabb csoport a szláv volt: nagy tömegben költöztek be mind Közép-Ázsiába, mind a Baltikumba. Közép-Ázsiában az 1980-as években az orosz munkaerő-utánpótlás szerepét a helyi lakosság vette át.

A szerzők szerint a Független Államok Közössége köztársaságainak jövőbeli kapcsolatait elsősorban termékek világszármazékának alakulása határozza meg. E szempontból a közép-ázsiai köztársaságok helyzete a kedvezőbb. Mindenképpen várható a köztársaságok kereskedelmi mérlegének bizonyos kiegyenlítődése: a veszteségeseknek szükségképpen növelniük kell exportjukat, és vissza kell fogniuk importjukat. A köztársaságok közötti kereskedelem 1991-ben — becslések szerint — legalább 15 százalékkal csökkent, sőt Oroszországnak a többi volt szovjet köztársaságba irányuló exportja 1992 elején mintegy 25 százalékkal volt alacsonyabb, mint egy évvel korábban. Az egyes köztársaságok közötti tőkeáramlás feltehetően megszűnik; a munkaerő-vándorlás azonban aligha, ugyanis az etnikai csoportok várhatóan nagy arányban települnek vissza eredeti hazájukba (elsősorban a közép-ázsiai köztársaságokból, ahol 2,6 millió orosz nemzetiségű él).

(Ism.: Nyáry Zsigmond)

DEMOGRÁFIA — TÁRSADALOMSTATISZTIKA

PARANT, A.:

A NÉPESSÉGFEJLŐDÉS EURÓPÁBAN

(L'évolution démographique en Europe.) — *Futuribles*. 1993. április. 43—55. p.

A Francia Népeségtudományi Intézet (Institut National d'Études Démographiques — INED) minden évben jelentést készít Franciaország demográfiai helyzetéről. E tanulmány az 1992-ben készített, a Parlamentben is előterjesztett XXI. számú jelentés legfontosabb megállapításait, következtetéseit foglalja össze. A jelentésben egyfelől a rendelkezésre álló legfrissebb statisztikai adatok alapján bemutatják a francia népesség fejlődésének leglényegesebb és legújabb vonásait, másfelől részletesebb összehasonlító vizsgálatot tesznek közzé az 1990-es évek elejének demográfiai trendjeiről, mind a Kelet és a Nyugat, mind pedig az Európai Közösség országai közötti eltérésekről.

1991-ben Franciaország európai területén a születések száma 233 ezerrel meghaladta a halálozásokét, ami 4,1 ezrelékes természetes szaporodást eredményezett. Ha ehhez hozzászámítjuk a 80 ezer fős pozitív vándorlási egyenleget, a népesség növekedése összesen 5,5 ezrelék volt, ami megfelel az 1980-as évek átlagának. A tengerentúli megyék népessége jóval fiatalabb korösszetételű, sokkal magasabb a

20 éven aluliak és alacsonyabb a 60 éven felüliek aránya, mint az anyaországban, ugyanakkor magasabb a termékenység és helyenként (elsősorban Guayanában) még jelentősebb a bevándorlás, így az 1990-es adatok szerint e területeken összességében a népesség növekedése 20,8 ezreléket ért el.

Franciaország európai területének népesedési elemzése az alábbi fő következtetésekben foglalható össze:

— a férfiak és a nők átlagos élettartama (73, illetve 81,1 év) közötti különbség 1989 óta nem változott;

— a születéskor várható átlagos élettartam növekedésében egyre nagyobb szerep jut a magasabb korcsoportokhoz tartozóknak, a szív- és érrendszeri betegségekből származó halálozás jelentős visszaszorulásának köszönhetően;

— az erőszakos eredetű (közlekedési balesetekből, öngyilkosságokból stb. származó) és az AIDS okozta halálozás egyre nagyobb méreteket ölt a fiatal felnőttek körében;

— 1991-ben a teljes termékenységi arányszám — becslések szerint — 1,76, ilyen alacsony értéket békeidőben Franciaországban még soha nem mértek;

— ugyanakkor a kor szerinti eltérő termékenységi mutatók következtében az 1950 és az 1960 között született nők várható befejezett termékenysége 2,1 körül fog stabilizálódni;

— ezzel egyidejűleg a szülő nők átlagos életkora 26,5 évről 27,6-re nőtt;

— 1990-ben a bejelentett abortuszok száma valamivel meghaladta a 169 ezret, de ezen adat részben ideiglenes jellege, részben az akár több tízezerre tehető eltitkolás miatt legalábbis bizonytalan;

— 1991-ben folytatódott a házasságkötések számának az előző három évben tapasztalt növekedése, ám a négy évre kumulált összes növekmény (22 ezer) még mindig igen szerény az 1972 és az 1987 között bekövetkezett nagymérvű csökkenéshez (150 ezer) képest; a jelenlegi növekedés elsősorban a fiatal korokban házasságot nem kötött első évjártatok idősebb korokban történt jelenlegi házasságkötéseiből származik;

— 1990-ben 106 ezer válást regisztráltak, átlagosan 13 évi házasságtartammal, ami 31 százalék körüli stabilizálódást mutat;

— a népszámlálások a külföldről betelepült népességről csupán indirekt kérdések alapján és hiányosan szolgáltatnak információt; e szerint az idegenek száma 1982-től 1990-ig évente átlagosan 41 ezer fővel nőtt, szemben az 1955 és az 1982 közötti évi átlagos 38 ezer fős növekedésével.

Már a tíz évvel ezelőtti demográfiai jelentés is foglalkozott a franciaországi fejlődésnek az európai környezethez való viszonyításával. Azóta az Európai Közösség (EK) kibővült Spanyolországgal, Görögországgal, Portugáliával és a volt Német Demokratikus Köztársaság területeivel, így indokolt volt az ismételt összehasonlítás. A „vasfüggöny” eltűnése ugyanakkor lehetőséget adott a kelet-európai országokkal való összevetésre is. 1990-ben a politikai szempontból Kelet-Európa (Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország, Magyarország, Német Demokratikus Köztársaság, Románia) össznépessége 140 millió fő volt, míg az EK 12 országában együttesen 327 millióan éltek. Általánosságban elmondható, hogy az 1980-as évtizedben a kelet-európai népesség növekedésének mértéke nem különbözött lényegesen az Európa többi részén tapasztalttól. Igaz ugyan, hogy Keleten a halálozásokkal szembeni születéstöbblet csaknem kétszerese volt a nyugati országokénak (3,5 ezrelék 1,8 ezrelékkal szemben), utóbbiaknál azonban ezt kiegészítette a mintegy 1 ezrelékes bevándorlási többlet. Ehhez még az is hozzájárult, hogy 1989-től kezdődően a kelet-nyugat irányú migráció úgy növeli a nyugati népességet, hogy egyúttal mérsékli a keleti népességnövekedést. Ugyanakkor, a halandóság és a termékenység alakulásának jelentős eltérései következtében, Kelet-Európában a népesség öregedési folyamata némileg lassúbb volt, mint Nyugat-Európában (a 15 éves és fiatalabb népesség aránya 23, illetve 21 százalék, a 65 éves és idősebb népességé pedig 11, illetve 12 százalék volt). Kelet-Európában a halálozás általában korábban következik be, mivel a betegségek és a halál elleni küzdelem lehetőségei sokkal rosszabbak. Míg például Portugáliában a születéskor várható átlagos élettartam 1965 és 1985 között 66,2 évről 73,1-re nőtt, Magyarországon ugyanebben az időszakban 69,5 év körül stagnált. 1960-ban Csehszlovákiában és Franciaországban a férfiak, illetve a nők születés-

kor várható átlagos életkora egyaránt 67, illetve 73 év volt, de jelenleg az előbbi országban e mutató értéke 68, illetve 75, míg az utóbbiban 73, illetve 81 év. Kelet-Európában a magas vérnyomás leküzdése, a koszorúér-sebészet és a sürgősségi ellátás terén tapasztalható lemaradás következtében a szív- és érrendszeri betegségek okozta halandóság kétszerese a nyugat-európainak. A kelet-európai országokban ugyanakkor a termékenység csökkenése nem volt olyan nagymértékű, mint a nyugati országokban. Az 1955-ben született női kohorsz várható befejezett termékenységi mutatója például egyedül Franciaországban (2,1) közelíti meg Bulgáriáét, Csehszlovákiáét, Jugoszláviáét, Lengyelorszáéét vagy Romániáét.

Az egykori Német Demokratikus Köztársasággal kiegészült Európai Közösség 2,4 millió négyzetkilométer összterületén 1990. január 1-jén 342 millióan éltek. Ebből az egyesült Németország 78 milliós lakossággal a legnépesebb, míg Franciaország, Olaszország és Nagy-Britannia népessége egyaránt körülbelül 57 milliós volt. Őket követi Spanyolország (39 millió), Hollandia (15 millió), Belgium, Görögország és Portugália (kb. 10-10 millió), Dánia (5 millió), Írország (3,5 millió) és végül Luxemburg (0,4 millió). Legnagyobb a népsűrűség Hollandiában és Belgiumban (440, illetve 325 fő), a legalacsonyabb Spanyolországban, Görögországban (75 fő) és Írországban (50 fő).

Bár demográfiai szempontból az EK az utóbbi 20 évben bizonyos mértékig homogénebbé vált, jelentős eltérések maradtak az országok között, sőt az egyes országokon belül. A népesség öregedése például közös jelenség az EK minden országában, de korántsem azonos intenzitású. A 60 éves és idősebb népesség aránya az írországi 15,1 százaléktól a volt Német Szövetségi Köztársaság 20,9 százalékáig, a 20 éves és fiatalabbé a luxemburgi 23,2 százaléktól az ugyancsak írországi 37,0 százalékig terjedt (az 1990. január 1-jei adatok szerint).

Az EK népességének növekedése lelassult: 1960 és 1975 között még 11 százalékos volt, 1975 és 1990 között már csak 5 százalék. A vándorlási egyenleg, a korösszetételtől nagymértékben függő nyers halálozási arányszám, a nyers születési arányszám jelentős különbözőségei miatt azonban az egyes országok népességnövekedése az utóbbi években jelentősen eltért egymástól: 1985 és 1990 között az éves átlag Írországban $-1,7$ ezrelék, Luxemburgban és Hollandiában viszont $+6,5$ ezrelék volt. A születéskor várható átlagos élettartamok mindkét nem esetében közeledtek egymáshoz az EK 12 országában: a férfiaknál 71,1—73,7 év, a nőknél 77,8—80,7 év (1989. évi adatok). Ugyanakkor az egyes országok-

ban a férfiak és a nők átlagos élettartamának különbsége 5,4 és 8,2 év között változott. Franciaország korszpecifikus halandósága igen sajátos, ugyanis szomszédaihoz viszonyítva sokkal magasabb a halandóság 60 éves korig (főként a férfiaknál), míg azon túl ugyanebben a viszonylatban lényegesen alacsonyabb. A francia felnőtt férfiak nagyfokú halandósági többletét elsősorban az alkohol- és/vagy dohányfogyasztásból eredő szájüregi, emésztő-, illetve légzőszervi daganatos megbetegedések, valamint különféle erőszakos hatások okozzák, míg viszonylag alacsony a szív- és érrendszeri betegségekből eredő halandóság.

Az EK minden országában csökkent a házasságkötések aránya és a termékenység, de anélkül, hogy az országok közötti különbségek e téren mérséklődtek volna. A teljes termékenységi arányszám az olaszországi és spanyolországi 1,3 és a franciaországi 1,8 között mozgott 1990-ben (kiemelve e szempontból a vizsgált országok közül a különleges helyzetben levő Írországot). Hasonlóképpen alakult a különböző női kohorszok befejezett termékenysége is.

Az adatok megbízhatóságával kapcsolatos fenn tartások mellett is megállapítható, hogy az EK-ban az 1980-as évtized első felében a korábbiakhoz képest mérséklődött a nemzetközi vándormozgalom. Néhány év óta azonban újabb fellendülésnek lehetünk tanúi, azzal a különbséggel, hogy a korábbi Európán belüli migrációs hullámok helyett Európán kívülről jönnek a bevándorlók. Ez egyes hagyományos „kivándorló” országok (Portugália, Görögország) bevándorlási célországgá válását eredményezte. Ennek ellenére, a népmozgalom egyéb tényezőit is figyelembe véve, az EK 12 országában nem biztosított a jelenlegi népesség reprodukciója. Természetesen a jelenlegi helyzetükben és a várható esetleges intézkedésekben megfigyelhető különbségek függvényében a csökkenés mértéke eltérő lesz. Mindenesetre Franciaországban a népesség fejlődése sokkal kevésbé veszélyeztetett, mint a Közösség többi országában.

(Ism.: *Rózsa Gábor*)

ROTHENBACHER, F.:

TÁRSADALMI RIPORTOK

(National and international approaches in social reporting.) — *Social Indicators Research*. 1993. 1. sz. 1—62. p.

A társadalmi jelzőszámok kialakítását és az érre épülő társadalmi riportok összeállítását szorgalmazó korábbi munkálatok jelentős hatást gyakoroltak

a társadalomstatisztika fejlődésére. Ez a tevékenység azonban elsősorban a nyugat-európai országokban ért el számottevő eredményeket, és Európa keleti felében többnyire csak Magyarországon és Lengyelországban kezdődött el a társadalmi jelzőszámok kidolgozása és közreadása.

A szerző a nyugat-európai országokban készített társadalmi riportok alapján áttekinti a társadalmi riportok kialakításának fejlődéstörténetét, a riportokat készítő intézményeket és az adatok forrását, valamint a különböző országok (16 ország) gyakorlatát.

Történetileg visszatekintve, a társadalmi riportok létrejöttében három nagyobb kezdeményezés játszott meghatározó szerepet. Az első 1954-ben: az ENSZ javaslata alapján egy szakértői csoportot bíztak meg azzal, hogy vizsgálja meg az életszínvonal mérésének lehetőségeit.

A második legfontosabb kezdeményezés az Egyesült Államok Nemzeti Repülési és Űrkutatási Hatóságához (Nations Aeronautics and Space Administration — NASA) kapcsolódik, amely az 1960-as évek elején azzal bízta meg az Egyesült Államok Tudományos Akadémiáját, hogy vizsgálja meg az űrprogramnak az amerikai társadalomra gyakorolt közvetett hatását. E program keretében kialakították elképzelésüket a kormányzat éves társadalmi jelentéséről, amely mintegy kiegészítése volt az elnök „Gazdasági jelentésének” (Economic Report). Továbbá megfogalmazták a társadalmi jelzőszám-rendszer iránti igényt, amely alkalmas a nemzeti célok mérésére és értékelésére, valamint a társadalmi folyamatok előrejelzésére.

Végül a harmadik nagyobb kezdeményezés ugyancsak az Egyesült Államokból az 1960-as években indult ki. Ekkor fogalmazódott meg az a felismerés, hogy a gazdasági jelzőszámok önmagukban nem képesek teljeskörűen bemutatni a társadalmi és gazdasági fejlődést. Ezért a nemzeti számlarendszer (System of National Accounts — SNA) mellett kialakították az ún. társadalmi elszámolásokat (Social Accounting System), amely kiegészítése volt a gazdasági jelzőszámoknak. Az utóbbi időszakban pedig az ún. szatellit-számlák (satellite accounts) rendszerét igyekeznek kialakítani, amely feltehetően megfelelő eszköze lehet a társadalmi jólét mérésének.

A társadalmi riportok készítése az 1970-es években élte fénykorát, majd az 1980-as években érezhetően csökkent az érdeklődés iránta. Az Európai Közösség (EK) keretében megfigyelhető ugyan bizonyos törekvés közös társadalmi riportok feltételeinek megteremtésére, de ezek megvalósítása várhatóan hosszabb időt vesz majd igénybe.

ban a férfiak és a nők átlagos élettartamának különbsége 5,4 és 8,2 év között változott. Franciaország korszpecifikus halandósága igen sajátos, ugyanis szomszédaihoz viszonyítva sokkal magasabb a halandóság 60 éves korig (főként a férfiaknál), míg azon túl ugyanebben a viszonylatban lényegesen alacsonyabb. A francia felnőtt férfiak nagyfokú halandósági többletét elsősorban az alkohol- és/vagy dohányfogyasztásból eredő szájüregi, emésztő-, illetve légzőszervi daganatos megbetegedések, valamint különféle erőszakos hatások okozzák, míg viszonylag alacsony a szív- és érrendszeri betegségekből eredő halandóság.

Az EK minden országában csökkent a házasságkötések aránya és a termékenység, de anélkül, hogy az országok közötti különbségek e téren mérséklődtek volna. A teljes termékenységi arányszám az olaszországi és spanyolországi 1,3 és a franciaországi 1,8 között mozgott 1990-ben (kiemelve e szempontból a vizsgált országok közül a különleges helyzetben levő Írországot). Hasonlóképpen alakult a különböző női kohorszok befejezett termékenysége is.

Az adatok megbízhatóságával kapcsolatos fenn tartások mellett is megállapítható, hogy az EK-ban az 1980-as évtized első felében a korábbiakhoz képest mérséklődött a nemzetközi vándormozgalom. Néhány év óta azonban újabb fellendülésnek lehetünk tanúi, azzal a különbséggel, hogy a korábbi Európán belüli migrációs hullámok helyett Európán kívülről jönnek a bevándorlók. Ez egyes hagyományos „kivándorló” országok (Portugália, Görögország) bevándorlási célországgá válását eredményezte. Ennek ellenére, a népmozgalom egyéb tényezőit is figyelembe véve, az EK 12 országában nem biztosított a jelenlegi népesség reprodukciója. Természetesen a jelenlegi helyzetükben és a várható esetleges intézkedésekben megfigyelhető különbségek függvényében a csökkenés mértéke eltérő lesz. Mindenesetre Franciaországban a népesség fejlődése sokkal kevésbé veszélyeztetett, mint a Közösség többi országában.

(Ism.: *Rózsa Gábor*)

ROTHENBACHER, F.:

TÁRSADALMI RIPORTOK

(National and international approaches in social reporting.) — *Social Indicators Research*. 1993. 1. sz. 1—62. p.

A társadalmi jelzőszámok kialakítását és az érre épülő társadalmi riportok összeállítását szorgalmazó korábbi munkálatok jelentős hatást gyakoroltak

a társadalomstatisztika fejlődésére. Ez a tevékenység azonban elsősorban a nyugat-európai országokban ért el számottevő eredményeket, és Európa keleti felében többnyire csak Magyarországon és Lengyelországban kezdődött el a társadalmi jelzőszámok kidolgozása és közreadása.

A szerző a nyugat-európai országokban készített társadalmi riportok alapján áttekinti a társadalmi riportok kialakításának fejlődéstörténetét, a riportokat készítő intézményeket és az adatok forrását, valamint a különböző országok (16 ország) gyakorlatát.

Történetileg visszatekintve, a társadalmi riportok létrejöttében három nagyobb kezdeményezés játszott meghatározó szerepet. Az első 1954-ben: az ENSZ javaslata alapján egy szakértői csoportot bíztak meg azzal, hogy vizsgálja meg az életszínvonal mérésének lehetőségeit.

A második legfontosabb kezdeményezés az Egyesült Államok Nemzeti Repülési és Űrkutatási Hatóságához (Nations Aeronautics and Space Administration — NASA) kapcsolódik, amely az 1960-as évek elején azzal bízta meg az Egyesült Államok Tudományos Akadémiáját, hogy vizsgálja meg az űrprogramnak az amerikai társadalomra gyakorolt közvetett hatását. E program keretében kialakították elképzelésüket a kormányzat éves társadalmi jelentéséről, amely mintegy kiegészítése volt az elnök „Gazdasági jelentésének” (Economic Report). Továbbá megfogalmazták a társadalmi jelzőszám-rendszer iránti igényt, amely alkalmas a nemzeti célok mérésére és értékelésére, valamint a társadalmi folyamatok előrejelzésére.

Végül a harmadik nagyobb kezdeményezés ugyancsak az Egyesült Államokból az 1960-as években indult ki. Ekkor fogalmazódott meg az a felismerés, hogy a gazdasági jelzőszámok önmagukban nem képesek teljeskörűen bemutatni a társadalmi és gazdasági fejlődést. Ezért a nemzeti számlarendszer (System of National Accounts — SNA) mellett kialakították az ún. társadalmi elszámolásokat (Social Accounting System), amely kiegészítése volt a gazdasági jelzőszámoknak. Az utóbbi időszakban pedig az ún. szatellit-számlák (satellite accounts) rendszerét igyekeznek kialakítani, amely feltehetően megfelelő eszköze lehet a társadalmi jólét mérésének.

A társadalmi riportok készítése az 1970-es években élte fénykorát, majd az 1980-as években érezhetően csökkent az érdeklődés iránta. Az Európai Közösség (EK) keretében megfigyelhető ugyan bizonyos törekvés közös társadalmi riportok feltételeinek megteremtésére, de ezek megvalósítása várhatóan hosszabb időt vesz majd igénybe.

A konkrét eredmények közül feltétlenül érdemes kiemelni az ENSZ égisze alatt — az 1960-as években — kialakított Integrált Társadalmi, Demográfiai, Gazdasági és egyéb Statisztikai Keretrendszer (Framework for the Integration of Social, Demographic and Related Economic and Other Statistics — FSDS). 1978-ban ajánlásba foglalták a nemzetközi összehasonlításra javasolt mutatók listáját.

A legújabb munkálatok közül ki kell emelni azt az 1989-es kiadványt (Handbook of Social Indicators), amely bemutatja a különböző statisztikai módszereket, amelyek lehetővé teszik a jelzőszámok kialakítását és összehasonlítását.

Ugyancsak az ENSZ kezdeményezésére — az 1980-as évek eleje óta — bizonyos népességcsoportok (nők, fiatalok, idősek és rokkantak) helyzetének bemutatására speciális mutatószámokat alakítottak ki.

Az ENSZ Statisztikai Hivatalán (United Nations Statistical Office — UNSO) kívül más nemzetközi szervezetek is bekapcsolódtak a társadalmi jelzőszámok kifejlesztését célzó munkálatokba és számos alkalmazási ajánlást adtak ki. Így többek között a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal (International Labour Office — ILO), amely két anyagot is közreadott (a Yearbook of Labour Statistics and Bulletin of Labour Statistics, valamint a Household Income and Expenditure Statistics c. kötetet).

Az ENSZ Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Szervezete (Food and Agriculture Organization of the United Nations — FAO) az agrár- és vidékfejlesztési reformprogramok értékelésére ugyancsak kialakított egy mutatószámrendszer (Programme of Action for Agrarian Reform and Rural Development).

Am tovább sorolható azoknak a nemzetközi szakmai szervezeteknek a listája, amelyek a saját területükön a társadalmi jelzőszámokat használják, így például az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi Tudományos és Kulturális Szervezete (United Nations Educational Scientific and Cultural Organization — UNESCO), az Egészségügyi Világszervezet (World Health Organization — WHO), a Világbank, az Egyesült Nemzetek Társadalmi Fejlődést Kutató Intézete (United Nations Research Institute for Social Development — UNRISD), az Európai Közösség Statisztikai Hivatala — EUROSTAT), a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (Organisation for European Economic Co-operation and Development — OECD).

Az OECD keretében kialakított ajánlások alapján három ország — Svédország, Finnország és Ausztria — készített átfogó jelentést társadalmi helyzetéről. A szerző röviden kitér a KGST-országok közötti együttműködés keretében, a magyar

KSH szakmai koordinációjával folytatott munkálatokra is, ám e körben csak kétoldalú összehasonlításokra került sor (csehszlovák-magyar, lengyel-magyar). Említésre méltó még az EUROSTAT által kiadott Európa társadalmi képe (Social Portrait of Europe) c. kötet, amely a módszerekre és az adatfelhasználásra vonatkozó ajánlásokat tartalmaz.

Az egyes országok gyakorlatát vizsgálva a szerző áttekinti a különböző típusú kezdeményezéseket és munkálatokat. Valamennyi országot összehasonlítva megállapítható, hogy e téren a skandináv országok a legaktívabbak. Ugyancsak országonként mutatja be a szerző a társadalmi riportokhoz felhasznált statisztikai forrásokat. A legáltalánosabb adatforrás a népszámlálás, amely az időbeli összehasonlításokhoz is kedvező feltételeket biztosít. A kimutatások szerint Európa 39 országa közül 7 országban — közöttük Magyarországon is — már az 1800-as évek előtti időszokról is készültek társadalmi jelzőszámok (alapvetően demográfiai mutatók). A második legnagyobb adatforrást a mikrocenzusok és a tematikus reprezentatív vizsgálatok szolgáltatják. A mikrocenzusok általában a német nyelvű országokra és az Egyesült Királyságra jellemzők. A célzott reprezentatív vizsgálatokon belül a háztartás-statisztikai, az időmérleg-, a munkaerő- és bizonyos népességcsoportokra (a gyermekekre, fiatalokra, az etnikai kisebbségekre és a vendégmunkásokra) koncentrált vizsgálatok a leggyakoribbak. Ezek mellett egyre nagyobb szerephez jutnak az életszínvonal- és életminőség-vizsgálatok. Végül a harmadik nagyobb adatforráscsoportot a különböző jellegű adminisztratív regiszterek alkotják. Ez elsősorban a skandináv országokban terjedt el, és többnyire népszámlálási célokra használják.

A társadalmi riportok elkészítésével igen sokféle intézmény foglalkozik, így elsősorban statisztikai hivatalok, minisztériumok és tervezőintézetek, kutatóintézetek, egyetemek, alapítványok, regionális szervezetek, sőt egyéni kutatók is. E téren általánosan a statisztikai hivatalok a legfontosabb intézmények, hiszen ezek a hivatalok kedvező infrastruktúrával rendelkeznek, és statisztikai ismereteik is a legmegalapozottabbak.

Végül az alapos áttekintés után a szerző arra a kérdésre keresi a választ, hogy vajon milyen tényezők befolyásolják az egyes országokban a társadalmi riportok meghonosodását és elterjedését. Erről — részletes összehasonlítások alapján — a következő hipotéziseket fogalmazza meg:

1. a társadalmi riportok azokban az országokban honosodnak meg sikeresen, ahol a kormányzat számára fontos feladat a társadalmi tervezés, és ennek megfelelően jóléti politikát igyekszik megvalósítani;

2. a szociáldemokrata, a szocialista és a szociálliberális kormányok általában sokkal inkább szorgalmazzák a társadalmi riportok elkészítését, mint a konzervatív vagy a totalitárius rendszerek kormányai;

3. a politikailag instabil országokban kevésbé ösztönzik a társadalmi riportok elkészítését, továbbá a periférián elhelyezkedő országokban is kevésbé elterjedtek a társadalmi riportok;

4. végül jelentősen befolyásolja a társadalmi riportok elterjedését az a körülmény is, hogy az adott országban

mikor hozták létre a hivatalos statisztikai szolgálatot, továbbá, hogy annak milyen a szerepe és társadalmi elfogadottsága (a skandináv országokban például azért volt sikeres a társadalmi riportok megjelenítése, mert ezekben az országokban elfogadott a statisztikai szolgálat); viszonylag meghatározó továbbá az is, hogy az adott ország statisztikai hivatala milyen mértékben tudta munkájában felhasználni a szociológia eredményeit.

(Ism.: *Harcza István*)

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATSZEMLE

AZ AMERIKAI STATISZTIKAI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1992. ÉVI 420. SZÁM

Biemer, P. P.—Forsman, G.: A megismételt adatok minősége a folyó népességfelvétel esetében.

Chhikara, R. S.—Deng, L. Y.: Becslés a mezőgazdasági felvételekre többéves rotációs mintavétellel.

Engel, E.—Venetoulis, A.: A chilei népszavazás: előrejelzés történeti adatok nélkül.

Gray, R. J.: Flexibilis módszerek túlélési adatok elemzésére mellrákprognózisra alkalmazva.

Wang, R. és társai: Másodlagos adatelemzés hiányzó adatok esetén.

Millar, R. B.: A halászfelszerelés méretkiválasztása teljes fogást feltételezve.

Guo, G.—Rodriguez, G.: Egy többváltozós arányos valószínűségi modell becslése.

Xie, Y.—Pimentel, E. E.: A házas termékenység életkormintái: a Coale—Trussell-módszer felülvizsgálata.

St. Laurent, R. T.—Cook, R. D.: Emelkedés és szuperemelkedés nemlineáris regresszióval.

Stromberg, A. J.—Ruppert, D.: Felbontás nemlineáris regresszióval.

Fan, J.: Tervadaptív nemparaméteres regresszió.

Azari, A. S.—Müller, H. G.: Előátlagolt lokalizált ortogonális polinom becslések felületsimításra és parciális differenciálásra.

Hart, J. D.—Wehrly, T. E.: Magregresszió nagy határterület esetén.

Li, K. C.: A fő Hess-irányok láthatóvá tételéhez és dimenziócsökkentéshez.

Carroll, R. J.—Li, K. C.: Mérésihiba-regresszió ismeretlen kapcsolattal: dimenziócsökkentés és az adatok láthatóvá tétele.

Gu, C.: Diagnosztikák nemparaméteres regressziós modellekre additív taggal.

O'Hara, R. J. és mások: Diagnosztikák kumulatív multinomiális általánosított lineáris modellre.

Schlax, M. G.—Chelton, D. B.: Frekvenciatartománydiagnosztikák lineáris simítókra.

Boudjelleba, H. és mások: Okság tesztelése két vektor között többváltozós ARMA-modellben.

Lin, J. S.—Wei, L. J.: Lineáris regressziós elemzés.

Lauritzen, S. L.: Valószínűségek, átlagok és szórások kevert grafikus összefüggésű modellekre.

Normand, S. L.—Trichler, D.: Paraméter-aktualizálás egy bayesi hálózatban.

Barlow, R. E.—Mendel, M. B.: De Finetti-típusú reprezentációk életmegoszlásokra.

Consonni, G.—Veronese, P.: Konjugált priorok kvadratikusan szórásfüggvényekkel rendelkező exponenciális családokra.

Fong, D. K. H.: Összefüggő átlagok rangsorolása és becslése segédváltozó jelenlétében.

Cohen, A.—Sackrowitz, H. B.: Javított tesztek a kezelés és a kontroll összehasonlítására.

Osius, G.—Rojek, D.: A normális illeszkedés jóságának tesztelése multinomiális modellekre.

Giles, D. E. A. és mások: Lineáris korlátok előzetes tesztjének optimális mérete.

Dean, A. M.—Lewis, S. M.: Többdimenziós tervek kéttényező kísérletekre.

Rizzo, L.: Feltételesen konzisztens becslések csak kiválasztási valószínűség felhasználásával komplex mintavételes felvételekre.

Gwet, J. P.—Rivest, L. P.: Kiugró értékekre érzéketlen alternatívák hányadosbecslésekhez.

Hoffman, L. L.: Lineáris születési és halálozási folyamatok.

Windham, M. P.—Cutler, A.: Információarányok kevérekelemzések ellenőrzéséhez.

Newcombe, H. B. és mások: A nevek használata szemelyi rekordok összekapcsolásához.

1993. ÉVI 421. SZÁM

Wallman, K. K.: A statisztikai olvasottság növelése.

Breslow, N. E.—Clayton, D. G.: Közelítő következtetés általánosított lineáris kevert modellekben.

Tu, X. M. és mások: Az AIDS-járvány: túlélési becslés AIDS-diagnózis utáni megfigyelési adatokból.

Hoover, D. R. és mások: Események felhasználása „kijelések” nemparaméteres túlélésfüggvény-becslésben.

Oakes, D. és mások: A kötelezettség mérésének alkalmazása.

Murry, J. P. és mások: Alkohol fogyasztás-ellenes és autózvezetési hirdetési kampány értékelése.

Robert, C. P. és mások: Elfogadható kritérium-e a Pitman-közelség?

Siegel, A. F.: Egy normális változóhalmaz minimumát tartalmazó meglepő kovariancia.

Samuels, M. L.: A Simpson-paradoxon és az ezzel összefüggő jelenségek.

Valliant, R.: Utólagos rétegzés, feltételes szórásbecslés.

2. a szociáldemokrata, a szocialista és a szociálliberális kormányok általában sokkal inkább szorgalmazzák a társadalmi riportok elkészítését, mint a konzervatív vagy a totalitárius rendszerek kormányai;

3. a politikailag instabil országokban kevésbé ösztönzik a társadalmi riportok elkészítését, továbbá a periférián elhelyezkedő országokban is kevésbé elterjedtek a társadalmi riportok;

4. végül jelentősen befolyásolja a társadalmi riportok elterjedését az a körülmény is, hogy az adott országban

mikor hozták létre a hivatalos statisztikai szolgálatot, továbbá, hogy annak milyen a szerepe és társadalmi elfogadottsága (a skandináv országokban például azért volt sikeres a társadalmi riportok megjelenítése, mert ezekben az országokban elfogadott a statisztikai szolgálat); viszonylag meghatározó továbbá az is, hogy az adott ország statisztikai hivatala milyen mértékben tudta munkájában felhasználni a szociológia eredményeit.

(Ism.: *Harcza István*)

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATSZEMLE

AZ AMERIKAI STATISZTIKAI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1992. ÉVI 420. SZÁM

Biemer, P. P.—Forsman, G.: A megismételt adatok minősége a folyó népességfelvétel esetében.

Chhikara, R. S.—Deng, L. Y.: Becslés a mezőgazdasági felvételekre többéves rotációs mintavétellel.

Engel, E.—Venetoulis, A.: A chilei népszavazás: előrejelzés történeti adatok nélkül.

Gray, R. J.: Flexibilis módszerek túlélési adatok elemzésére mellrákprognózisra alkalmazva.

Wang, R. és társai: Másodlagos adatelemzés hiányzó adatok esetén.

Millar, R. B.: A halászfelszerelés méretkiválasztása teljes fogást feltételezve.

Guo, G.—Rodriguez, G.: Egy többváltozós arányos valószínűségi modell becslése.

Xie, Y.—Pimentel, E. E.: A házas termékenység életkormintái: a Coale—Trussell-módszer felülvizsgálata.

St. Laurent, R. T.—Cook, R. D.: Emelkedés és szuperemelkedés nemlineáris regresszióval.

Stromberg, A. J.—Ruppert, D.: Felbontás nemlineáris regresszióval.

Fan, J.: Tervadaptív nemparaméteres regresszió.

Azari, A. S.—Müller, H. G.: Előátlagolt lokalizált ortogonális polinom becslések felületsimításra és parciális differenciálásra.

Hart, J. D.—Wehrly, T. E.: Magregresszió nagy határterület esetén.

Li, K. C.: A fő Hess-irányok láthatóvá tételéhez és dimenziócsökkentéshez.

Carroll, R. J.—Li, K. C.: Mérésihiba-regresszió ismeretlen kapcsolattal: dimenziócsökkentés és az adatok láthatóvá tétele.

Gu, C.: Diagnosztikák nemparaméteres regressziós modellekre additív taggal.

O'Hara, R. J. és mások: Diagnosztikák kumulatív multinomiális általánosított lineáris modellre.

Schlax, M. G.—Chelton, D. B.: Frekvenciatartománydiagnosztikák lineáris simítókra.

Boudjelleba, H. és mások: Okság tesztelése két vektor között többváltozós ARMA-modellben.

Lin, J. S.—Wei, L. J.: Lineáris regressziós elemzés.

Lauritzen, S. L.: Valószínűségek, átlagok és szórások kevert grafikus összefüggésű modellekre.

Normand, S. L.—Tritchler, D.: Paraméter-aktualizálás egy bayesi hálózatban.

Barlow, R. E.—Mendel, M. B.: De Finetti-típusú reprezentációk életmegoszlásokra.

Consonni, G.—Veronese, P.: Konjugált priorok kvadratisz szórásfüggvényekkel rendelkező exponenciális családokra.

Fong, D. K. H.: Összefüggő átlagok rangsorolása és becslése segédváltozó jelenlétében.

Cohen, A.—Sackrowitz, H. B.: Javított tesztek a kezelés és a kontroll összehasonlítására.

Osius, G.—Rojek, D.: A normális illeszkedés jóságának tesztelése multinomiális modellekre.

Giles, D. E. A. és mások: Lineáris korlátok előzetes tesztjének optimális mérete.

Dean, A. M.—Lewis, S. M.: Többdimenziós tervek kéttényező kísérletekre.

Rizzo, L.: Feltételesen konzisztens becslések csak kiválasztási valószínűség felhasználásával komplex mintavételes felvételekre.

Gwet, J. P.—Rivest, L. P.: Kiugró értékekre érzéketlen alternatívák hányadosbecslésekhez.

Hoffman, L. L.: Lineáris születési és halálozási folyamatok.

Windham, M. P.—Cutler, A.: Információarányok kevérekelemzések ellenőrzéséhez.

Newcombe, H. B. és mások: A nevek használata szemelyi rekordok összekapcsolásához.

1993. ÉVI 421. SZÁM

Wallman, K. K.: A statisztikai olvasottság növelése.

Breslow, N. E.—Clayton, D. G.: Közelítő következtetés általánosított lineáris kevert modellekben.

Tu, X. M. és mások: Az AIDS-járvány: túlélési becslés AIDS-diagnózis utáni megfigyelési adatokból.

Hoover, D. R. és mások: Események felhasználása „kijelések” nemparaméteres túlélésfüggvény-becslésben.

Oakes, D. és mások: A kötelezettség mérésének alkalmazása.

Murry, J. P. és mások: Alkoholfogyasztás-ellenes és autózvezetési hirdetési kampány értékelése.

Robert, C. P. és mások: Elfogadható kritérium-e a Pitman-közelség?

Siegel, A. F.: Egy normális változóhalmaz minimumát tartalmazó meglepő kovariancia.

Samuels, M. L.: A Simpson-paradoxon és az ezzel összefüggő jelenségek.

Valliant, R.: Utólagos rétegzés, feltételes szórásbecslés.

Ljungquist, L.: Egységes módszer a titkosság méréséhez véletlenválasz-modellekben.

Lee, J. J.: Ellenőrzött páros adatok újraellenőrzése.

Verrill, S.: Előrejelző-rendező mintavétel.

Little, R. J. A.: Alakkeverék-modellek többváltozós, nem teljes adatokra.

Kano, Y. és mások: Pszeudo maximum likelihood becslésen alapuló statisztikai következtetés elliptikus sokaságokban.

Sasieni, P.: Maximum súlyozású részleges likelihood becslések a Cox-modellre.

Liu, P. Y.: Rendezett alternatívák tesztelése ellenőrzött túlélési adatokra.

Rukhin, A. L.: Különböző hipotézisteszték Bahadur-hatékonyasága.

Begg, M. D.—Lagakos, S.: Segédváltozók elhagyásából származó hatékonyságsökkenés.

Waclawiw, M. A.—Liang, K. Y.: Véletlen hatások előrejelzése általánosított lineáris modelleken.

Hooper, P.: Iteratív súlyozású legkisebb négyzetes becslés heteroszkedasztikus lineáris modellekben.

Carroll, R. J.: Esetellenőrző vizsgálatok hibás segédváltozókkal.

Satten, G. A.—Kupper, L. L.: Veszélyeztetettség-betegség összefüggésre való következtetés veszélyeztetettségi valószínűség felhasználásával.

O'Sullivan, F.: Keverékbecslés többcsatornás képadatokból.

Jamshidian, M.—Jennrich, R. I.: Az EM-algoritmus konjugált gradiens gyorsítása.

Luceno, A.: Gyors algoritmus egy hosszú sorozatú, általános lineáris folyamat valószínűségének értékelésére.

Stromberg, A. J.: Nagy felosztású nemlineáris regressziós paraméterek kiszámítása.

Davis, J. B.—McKean, J. W.: Rangsor alapú módszerek többváltozós lineáris modellekre.

Liu, R. Y.—Singh, K.: Adatmélységen alapuló minőségindex és többváltozós rangsortesztek.

Lye, J. N.—Martin, V. L.: Robusztus becslés, nem normalitás és általánosított exponenciális eloszlások.

Chambers, R. L. és mások: Torzításos robusztus becslés véges sokaságokban.

Dhar, S. K.: Bizonyos minimálistávolság-becslések kiszámítása AR-modellekben.

Chen, C.—Liu, L. M.: Modellparaméterek együttes becslése és kiugró értékek hatása idősorokban.

Chen, R.—Tsay, R. S.: Funkcionálegyütthatós autoregresszív modellek.

Barry, D.—Hartigan, J. A.: Bayesi elemzés.

Yashchin, E.: Statisztikai ellenőrzési sémák: módszerek, alkalmazások, általánosítások.

Faltin, F. W. és társai: Algoritmikus statisztikaifolyamat-szabályozás.

Eddy, W. F.—Mockus, A.: Egy példa dinamikus grafikus gyártásifolyamat-adatokra.

Friedman, D. J.: Néhány szempont minőség-ellenőrzési módszerek alkalmazására integrált áramkörök előállításánál.

Carlsson, O.—Rydin, S.: Minőségi kiválasztás mintavételes ellenőrzéssel exponenciális termelési költség-függvény esetén.

Abraham, B.—MacKay, J.: Variációcsökkentés és tervezett kísérletek.

Chen, J. és mások: Két- és háromszintes faktortervek katalógusa kis sorozatokkal.

Meeker, W. O.—Escobar, L. A.: A legújabb kutatások és aktuális kérdések áttekintése felgyorsított tesztekre.

Nair, V. N.: Korlátok megbízható becslésre függő ellenőrzés mellett.

Hirotsu, C.: Mi van a szóráselvező módszerek mögött: néhány alkalmazás klinikai kísérletekben.

A SVÉD KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

1992. ÉVI 4. SZÁM

Holt, D.—Farver, T.: Összetett becslések használata kétlépcsős ismételt mintavételi tervvel.

Göksel, H. és mások: A nemválasz finomítása az országos népességfelmérés telefonos nyomonkövetésénél.

Valliant, R.: Simító szórásbecslések árindexekre az idődimenzió mentén.

Weeks, M. F.: Számítógéppel támogatott felvételi információgyűjtés (CASIC).

O'Hare, W. P.: Az Egyesült Államok tízévenkénti cenzusa: problémák, lehetőségek és kilátások.

1993. ÉVI 1. SZÁM

Trewin, D.: Stratégiai fejlemények a statisztikai adatközlésben és marketingben.

Keller, W. J.: Néhány politikai kérdés a holland Központi Statisztikai Hivatalban.

Jarque, C. M.: Statisztika, demokrácia és fejlődés.

Hui, W.: Néhány statisztikai kérdés a kínai gazdasági reformban.

Brackstone, G. J.: Az adatok megbízhatósága: tartunk lépést a felhasználói igényekkel.

Szilágyi, Gy.: A magyar statisztika fejlesztési programja.

Riege-Wcislo, W.: Környezetgazdasági Általános Elszámolás: egy új eszköz környezetpolitikai döntésekhez.

Barnes, R.: A statisztikai kutatás néhány aktuális kérdése Nagy-Britanniában.

Houston, G.—Bruce, A. G.: Földrajzi szerkesztés vállalati és gazdasági felvételeknél.

A NEMZETKÖZI STATISZTIKAI INTÉZET FOLYÓIRATA

1993. ÉVI 1. SZÁM

Box, G.: Minőségjavítás — Az új ipari forradalom.

Sandland, R. L.: Box cikkének vitája.

Carey, M. B.: Mérési biztosítás: a statisztika szerepe és a nemzetközi statisztikai szabványok.

Lindström, H. L.: Aktuális módszertani kérdések a svéd Központi Statisztikai Hivatalban.

Vogel, F. A.: Marketing statisztikai szolgáltatásokkal.
Scheuren, F.—Petska, T.: Formáljuk át az államigazgatási rendszereket információs rendszerekké.

Dippo, C. S. és mások: Felvételmódszertani kutatás az egyesült államokbeli Munkaügyi Statisztikai Hivatalnál.

De Michelis, A.: Az Európai Közösség és statisztikai rendszere.

Apelt, S. K.: Az Európai Statisztikusok Értekezlete tevékenységének negyedik évtizedében.

Bartelmus, P.—Tardos, Á.: Integrált környezeti és gazdasági elszámolás: módszerek és alkalmazások.

Wainer, H. és mások: Néhány kutatási probléma az Oktatási és Vizsgaszolgálatnál.

Biemer, P. és mások: Fejlődés a felvételi módszerekben a Kutatási Háromszög Intézetnél (RTI).

Lüttinger, P. és mások: A mikroadatok használatának speciális szempontjai: anonimitás és a nemválaszolásból eredő torzítás.

Hedges, B.: Az SCPR szerepe a brit társadalmifelvétel-kutatásban.

Morganstein, D. és mások: Statisztikai kutatás egy felvételmódszertani foglalkozó nagy magánszervezetnél.

Smith, T. M. F.—Moore, P. G.: A Royal Statistical Society: aktuális kérdések, jövőbeni kilátások.

PRZEGLĄD STATYSTYCZNY

A LENGYEL KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG
STATISZTIKAI SZAKOSZTÁLYÁNAK
FOLYÓIRATA

1991. ÉVI 3—4. SZÁM

Balcerak, A. és mások: A Spearman-féle rangkorrelációs együttható kvantilisei.

Dittmann, P.: Előrejelzés felbontása.

Tabeau, A.: Egy-egyenes ökonometriai modell korrelációs triádja és becslése.

Szreder, M.—Osiewalski, J.: Példa egy piaci modell bayesi becslésére egyensúlytalanság esetén.

Klepacz, H.—Zoltowska, E.: Jack-knife-becslés a CES termelési függvényre.

Warchalski, T.: Osztott késleltetésű modellek speciális típusai a magyarázó változó monotonitásának figyelembevételével.

Hozer, J.: A vállalkozások megoszlása létszám szerint.

Sikora, J.: Branch-and-bound módszer a szállítási-termelési probléma megoldására konkáv kvadratikusság-függvényekkel.

1992. ÉVI 1. SZÁM

Wisniewski, M.: A jövedelemegyenlőtlenségi mérőszámok érzékenysége a jövedelemeloszlás változásaira.

Smaga, E.: Kumulatív eloszlási függvény nemparameteres becslésének közelítő képessége véges minta esetén.

Kolupa, M.—Radzio, A.: A különbségkiegyenlítés egy tulajdonságáról.

Maksymiak, E.: Kritériumok egy egyedi magyarázó változóval való egybeesésre.

Dittmann, P.: Az előrejelzések dezaggregálása információhiány esetén.

Hozer, J. és mások: A strukturális kapcsolatok periodizálása gazdasági idősorok alapján.

Malarska, A.—Nowakowska, B.: Shift-share módszer dinamikus strukturális változások esetén.

Chanas, S. és mások: Minimálisköltség-áramlás sztochasztikus hálózat-elemzésben.

Rebiasz, B. és mások: Egy algoritmus acélüzemek fejlesztésének optimalizálására.

1992. ÉVI 2. SZÁM

Domanski, C.—Wagner, W.: A Kolmogorov—Szmironov tesztek erejének jellemzése multinormalitás esetén.

Szulč, A.: Következetlenség a pontos indexszám értelmezésében.

Montygierd-Loyba, M.—Strahl, D.: Néhány megjegyzés a gazdasági térképészet formális elemeihez.

Galuszka, B.: Egy módszer hiányzó keresztmetszeti adatok becslésére.

Milobedzki, P.—Szreder, M.: Egy cég fixtőke- és munkaerő-kihasználásának értékelése.

Krawczyk, S.: Szimplex módszer lineáris optimalizálási problémákra kettős feltétellel.

Drabik, E.: Folyamatok statisztikai elemzése többdimenziós lineáris sztochasztikus szabályozási problémában.

Jurek, W.: A beruházási és a tőkekeletkezés megoszlásáról gazdasági növekedési modellekben.

1993. ÉVI 3—4. SZÁM

Wagner, W.: A Shapiro—Wilk normalitási tesztek jellemzése.

Kolupa, M.: Rekurzív reziduálisok néhány tulajdonságáról.

Pordzik, P. R.: Az IPM-módszer korlátos lineárismodell-becslésre alkalmazva.

Szulc, A.: Majdnem pontos ekvivalencia-skálás becslés.

Klukowski, L.: A Markov-szegmens trendre alapozott idősor-előrejelzés.

Bolt, T. W.—Ossowski, J.: Előrejelzés log-lineáris modellek átlagaival.

Panek, E.: „Nagyon erős” korlát elmélete többszektoros növekedési modellekben.

Sikora, W.: Szállítási probléma véletlen igénnyel.

Statistische Nachrichten

AZ OSZTRÁK KÖZPONTI STATISZTIKAI
HIVATAL FOLYÓIRATA

1993. ÉVI 5. SZÁM

Findl, P.: Rokonsági szerkezet és életforma. Szülők és nagyszülők. Az 1991. júniusi mikrocenzus eredményei.

Bartunek, E.: Munkahelykeresés. Az 1992. évi júniusi mikrocenzus eredményei.

Bartunek, E.: Másik munkahely keresése. Az 1992. évi júniusi mikrocenzus eredményei.

Hammer, G.: Munkaidő 1991-ben: túlórák. Az 1991. évi szeptemberi mikrocenzus eredményei.

Fasching, M.: Munkaerő-felmérés: a normális munkaidőtől való eltérések okai. Az 1992. évi júniusi mikrocenzus eredményei.

Wolf, W.: A nem önálló foglalkozásúak készenléte behívás esetére. Az 1991. évi szeptemberi mikrocenzus eredményei.

Bittermann, W.: A téli idegenforgalom környezeti szempontjai az Alpokban való síelés példáján.

Gerhold, S.: A talajfelület számbavétele: az útépitések-ből adódó területhasználtság nagyobb községekben.

Fuchs, I.: Regionális környezeti mutatószámok kiválasztásának szempontjai. A lakásfűtésre használt tüzelőanyagok 1991-ben, valamint a fűtőanyag-szükséglet mutatói 1988-ban és 1991-ben.

Haupt, L.: Tejtermelés és -felhasználás 1992-ben.

Meraner, A.: Szüret, borkészlet és bortárolási kapacitás az 1992. évben.

Mazanek, R.: A villamosenergia-ellátó vállalatok gazdaságstatisztikája. Az 1991. évi felmérés.

Kvapil, B.: A szövetségi közigazgatás energiafogyasztása 1991-ben.

Velechovsky, G.: Magas- és mélyépítés 1992-ben. Az építőipar havi felmérésének fő adatai. (A vállalatok esetében teljeskörűen, a kisipar esetén minta alapján.)

Filasiewicz, E.—Nikl, U.: Az ipari termelés és az ipari termelékenység indexének revíziója 1990-ben.

Ondrasch, F.: Az önkormányzati elszámolások lezárása, 1991.

Kniesz, J.: Egységnyiérték-statisztika, 1988. A mező- és erdőgazdasági vagyon egységnyi értékei 1988. január 1-jén, 1989. január 1-jei hatállyal.

STUDIA DEMOGRAFICZNE

A LENGYEL TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

1991. ÉVI 3. SZÁM

Kuijsten, A.: A család és a háztartás vizsgálata.

Jong Gierveld, J.—Liefbroer, A. C.—Beekink, E.: A szülői támogatások a fiatal felnőttek otthoneremtésében Hollandiában.

Ignatczyk, W.: A lengyel családok jövője az egyedül álló fiatalok családi magatartásának fényében.

Lelievre, E.: Élettörténeti adatok a demográfiában; felhasználásuk a háztartásszerkezet, a vándorlás és a szakmai karrier elemzésében.

Strzelecki, Z.: A vándorlás hatása a családi életciklusra Lengyelországban.

Höhn, C.: Néhány módszertani és alapvető opció a demográfiai életpálya-adatokkal kapcsolatban — példák a Német Szövetségi Népeségkutató Intézet visszatekintő vizsgálatából.

Fratzak, E.: Családi állapot szerinti halandósági táblák egyes női kohorszoknál az 1988. évi lengyel „Életpálya — család, foglalkozás és vándorlás” retrospektív vizsgálat alapján.

Klijzing, F. K. H.: Az emberi életpálya párhuzamos folyamatainak egyidejű becslési modellje.

Kurkiewicz, J.: A vándorlás szelektivitásának mérése.

Dittmann, P.: Népesedési előrejelzések.

Holzer, J. Z.: A lengyelországi demográfiai kutatások.

1991. ÉVI 4. SZÁM

Kotowska, I. E.: A LIPRO-modell alkalmazása a lengyelországi népesség családi állapot és lakóhely szerinti előrejelzésére.

Burch, T. K.: Az újraházasodás modellezése: a Hernes-féle első házassági modell egyszerű változata.

Kurkiewicz, J.: Egyes európai országok demográfiai korstruktúra-változásának összehasonlító elemzése.

Igliczka, K.: Az 1931. évi termékenységi szintek Lengyelország egyes területein.

WIADOMOŚCI STATYSTYCZNE

A LENGYEL STATISZTIKAI FŐHIVATAL
FOLYÓIRATA

1992. ÉVI 8. SZÁM

Walczak, T.: Az 1993. évi statisztikai adatgyűjtési program.

Paradysz, S.: Az információ szerepe a piackutatásban.

Urbanek-Krzysztofjak, D.—Makac, W.: Munkanélküliségi indexek.

Steczowski, J.: A „valószínűség” keresése.

Skapski, T.—Paquin, J. P.: A szórásbecslés néhány problémája bayesi következtetéseknél.

1992. ÉVI 9. SZÁM

Zienkowski, L.: A Nemzeti Számlarendszer.

Flakiewicz, W.: Az országos statisztikai rendszer az átmeneti időszakban.

Slaby, T.: A jólét mérése.

Kazmierska, M. M.—Narel, S.: A makroökonómiai kategóriák negyedéves becslése Lengyelországban.

Skretowicz, B.—Bylina, J.: Útelemzés.

Baruk, J.: Az innovációs tevékenység feltételei: szervezeti tényezők.

TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT, MOSZKVA

1992. ÉVI 6. SZÁM

Zaharov, A.—Galickij, V.: Az Orosz Föderáció társadalmi-gazdasági helyzete.

Grigor'ev, Sz.: A régióstatus meghatározásának gazdasági kritériumai.

Medvedev, V.: Az ágazati kapcsolatok mérlegének összeállítása a nemzetiszámla-rendszer mutatószámrendszerében.

Zav'jalov, F.: A. I. Csuprov szerepe a statisztikában. Az államok közötti árucserre 1991-ben.

A szertartás-szolgáltatások ára.
Foglalkoztatottság és a munkanélküliek száma.

1992. ÉVI 7. SZÁM

Az építőipari szervezetek tevékenysége a piacgazdaságra való áttérés során.

A Független Államok Közössége Statisztikai Bizottságának módszertani programja.

A modern árstatisztika.

Csuvasföld társadalmi-gazdasági jellemzői.

Neszerov, L.—Larionova, E.: Nem anyagjellegű eszközök, könyvvitel és nemzetiszám-vezetés.

Az állattenyésztés helyzete.

Foglalkoztatottság és a munkanélküliek száma.

Lakásépítés Oroszországban.

1992. ÉVI 8. SZÁM

Javaslatok a bruttó hazai termék végső felhasználásának kiszámítására.

Kvasa, A.: A demográfiai elemzés és a társadalom.

A Szovjetunió és a Német Szövetségi Köztársaság 1988. évi bruttó hazai termékének összehasonlítása.

Zsukovszkij, G.: A költségvetési intézmények munka- és bérügyi nyilvántartása személyi számítógép segítségével.

Karlik, F.: 100 éve született *B. I. Karpenko*.

A mezőgazdasági áruk piaca.

A lakossági szolgáltatások jellemzői.

A tömegközlekedés helyzete Oroszországban.

Wirtschaft und Statistik

A NÉMET SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

1992. ÉVI 10. SZÁM

Lützel, H. et al.: A hazai termék kiszámítása az új tartományokban és Kelet-Berlinben.

Krassnig, P.: Beruházások a bányászatban és a feldolgozóiparban, 1980—1990.

Fischer, R.: A légitforgalom 1991-ben.

Reim, U.: A szolgáltató ágazat.

Angele, J.: Lakásszerzési célú takarékbetétek 1991-ben.

Schütz, H.: A közösségi háztartások adósságai 1991-ben.

Breidenstein, W.: Közalkalmazottak 1991. június 30-án.

1992. ÉVI 11. SZÁM

Paul, C.: A külföldiek házasságkötései, válásai, születései és halálzásai.

Kalatz, J.: Szántóföldi termékek és zöldségfélék termelése és begyűjtése 1992-ben.

Petrauschke, B.: A hasznosított mezőgazdasági földterületek forgalmi értéke 1991-ben.

Krassnig, P.: Az anyag és az áru beérkezésének megfigyelése a bányászatban és a feldolgozóiparban 1990-ben.

Engelhardt, B.: Külkereskedelem 1992. II. negyedévében.

Kyi, G.: Sajtóstatisztika 1990-ben.

Seewald, H.: Súlyos testi fogyatékosok 1991-ben.

Beck, M.: A szociális támogatásra fordított költségek 1991-ben.

Fiebiger, H.: Egyes magánháztartások bevételei és kiadásai a Német Szövetségi Köztársaság korábbi területén, valamint az új tartományokban és Kelet-Berlinben 1991-ben.

1992. ÉVI 12. SZÁM

Macht, A.: A foglalkozások osztályozása 1992-ben.

Linkert, K.: A nagykereskedelmi forgalom alakulása Németországban.

Rostek, K.-H.: Belföldi hajózási vállalatok 1991-ben.

Böhm, K.: A kórházi költségek 1990-ben.

Deininger, D.: Neveltetési segélyek a szülőházon kívül az 1991. év kezdetén.

Dresch, A.: Bruttó évi jövedelem az iparban, a kereskedelemben, a hitelintézeteknél és a biztosításügyben 1991-ben a volt Német Szövetségi Köztársaság területén.

1993. ÉVI 1. SZÁM

Strohm, W. és tsai.: A bruttó hazai termék 1992-ben.

Mai, H.: A német külkereskedelmi statisztika az Európai Közösség belföldi piacán.

Hoffmann, U.: Az országos egészségügyi beszámolójelentés összeállítása.

Paul, C.—Sommer, B.: Válasok 1990—1991-ben.

Cornelsen, C.: A keresőtevékenység alakulása foglalkozások szerint. Az 1991. áprilisi mikrocenzus eredményei.

Engelhardt, B.: Külkereskedelem 1992. III. negyedévében.

Angele, J.: Részvénypiac az 1992. évben.

Renz, M.: A szövetségi tartományok pénzügyi tervei, 1992—1996.

Szenzenstein, J.: Árak az 1992. évben.

1993. ÉVI 2. SZÁM

Hin, M.: A keresőtevékenység alakulása az új tartományokban és Kelet-Berlinben.

Kutscher, W.: Az 1991. évi mezőgazdasági összeírás válogatott eredményei.

Jägers, T.: A képzésre, a tudományra és a kultúrára fordított közösségi kiadások, 1975—1990.

Bechtold, S.—Deininger, D.: A létfenntartási költségekhez való egyszeri hozzájárulás a szövetségi szociális támogatás tárgyában hozott törvény 21-ik paragrafusában értelmében 1991-ben.

Fiebiger, H.: Szórakoztatási célú termékekre fordított kiadások kiválasztott háztartásokban a Német Szövetségi Köztársaság korábbi területén, valamint az új szövetségi tartományokban és Kelet-Berlinben.

Dresch, A.: Az évi bruttó kereset alakulása az iparban, a kereskedelemben, a hitelintézeteknél és a biztosítási szakmában 1991-ben a Német Szövetségi Köztársaság újabb tartományaiban és Kelet-Berlinben.

Bolleyer, R.—Radermacher, W.: A környezetgazdálkodás elszámolási rendszerének felépítése.

1993. ÉVI 3. SZÁM

Essig, H.—Strohm, W.: Az 1992. évi nemzetgazdasági mérleg.

Voit, H.: Háztartások és családok. Az 1991. áprilisi mikrocenzus eredményei.

Angele, J.: Fizetésektelenség 1992-ben.

Nause, G.: Az állatállomány alakulása 1989 és 1992 között az új tartományokban és Kelet-Berlinben.

Walter, J.: Külkereskedelem 1992-ben. Ideiglenes össz-
eredmény.

1993. ÉVI 4. SZÁM

Cornelsen, C.: Az aktív keresők foglalkozása. Az 1991.
áprilisi mikrocenzus eredményei.

Engelhardt, B.: Külkereskedelem, 1992. IV. negyedév.

Michaelis, E.: Tudományos és művészeti dolgozók a
főiskolákon 1989-ben.

Brückner, G.: Halálokok 1990—1991-ben az egyesült
Németországban. Módszertani megjegyzések és eredmé-
nyek.

Beck, M.: Társadalmi segélyben részesülők 1991-ben.

Deininger, D.: Az ifjúsági segélyezés intézményei az új
tartományokban és Kelet-Berlinben 1991-ben.

Müller, W.: Kommunális pénzügyi tervek 1992-től
1996-ig.

1993. ÉVI 5. SZÁM

Steiger, H. H.: Statisztikai adatok terjesztésének szem-
pontjai.

Bechtold, S.—Blanke, K.: Az Európai Közösség háztar-
tási panelje felhasználásának első tapasztalatai.

Radermacher, W.: Az ökológiai rendszer fenntartása.
Gondolatok a természet értékeléséről a környezetgazdasá-
gi elszámolásokban.

Paul, A.: Mustszüret 1992-ben.

Müller, K.: Az 1992. évi külkereskedelem behozatali és
kiviteli országok szerint.

Nicodemus, S.: Veszélyes termékek szállítási költségei-
nek becsült mértéke és szerkezete.

Seewald, H.: Lakásköltségek az új tartományokban és
Kelet-Berlinben, 1991.

Breidenstein, W.: A közszolgálati szférán belül ellátás-
ban részesülők száma 1993. február 1-jén.